

T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZİN ADI

BÂKÎ DÎVÂNÎ'NDA KÜLTÜR UNSURLARI

TEZİN TÜRÜ

YÜKSEK LİSANS

ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEZİ HAZIRLAYAN

YUSUF ORHAN

ADYAMAN/2016

BÂKÎ DÎVÂNÎ'NDA KÜLTÜR UNSURLARI

Yusuf ORHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Adıyaman

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak, 2016

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL danışmanlığında, Yusuf ORHAN tarafından hazırlanan “Bâkî Dîvânı’nda Kültür Unsurları” başlıklı çalışma 08.01.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

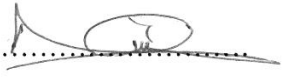
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ekrem BEKTAŞ

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. İ. Halil TUĞLUK

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

İmza:

08.01.2016

Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bâkî Dîvânı’nda Kültür Unsurları” başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

08.01.2016

Yusuf ORHAN

ÖZET

BÂKÎ DÎVÂNÎ'NDA KÜLTÜR UNSURLARI

Yusuf ORHAN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak 2016

Danışman: Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Bu çalışmada, 16. yüzyıl Dîvân şiirinin önemli bir temsilcisi olan Bâkî'nin Dîvân'ında yer alan kültür unsurları incelenmiştir. Bu çalışmayla, Bâkî'nin yaşadığı ihtişamlı dönemin kültürel havası yansıtılmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmada, Sabahattin Küçük tarafından hazırlanan *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım* isimli eser kaynak alınmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde konuya hazırlık yapıldı. İkinci kısmında kültür hakkında bilgi verildi. Üçüncü bölümde Bâkî'nin hayatı, sanatı ve eserleri incelendi. Çalışmanın asıl bölümünü oluşturan manevî kültür bölümünde; dîn, tasavvuf ve toplum konuları, alt başlıklarıyla incelendi; maddî kültür kısmında ise inşâî unsurlar, imâlî unsurlar, diğer maddî unsurlar ve tabiat başlıkları ve bunların alt başlıkları ele alındı. Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme ve öneriler yapıldı. Kaynakçada ise çalışma esnasında yararlanılan eserler verildi.

Anahtar Sözcükler: Bâkî Dîvânı, 16. yüzyıl, kültür unsurları

ABSTRACT

CULTURAL ELEMENTS BÂKÎ'S DÎVAN

Yusuf ORHAN

Depertmant of Turkish Language and Literature

Adıyaman University Social Sciences Institute

January 2016

Advisor: Ass. Prof. Nazmi ÖZEROL

In this study, The cultural elements in Dîvân of Bâkî who is an important representative of Ottoman Poetry in 16th century were analyzed. While doing this, It was tried to reflect the cultural atmosphere of the deluxe era that Bâkî lived in. In this study, The work called “Bâkî Dîvânı” prepared by Sebahattin Küçük was used as a reference.

The preparation for the subject was made in the prologue of the study. The information about the culture was given in the culture part. Bâkî's life, art and Works were analyzed in the third part. In the Moral Culture part which is the essence of the study, The subjects of religion, sufism and the society were analyzed with their bottom booms; however, in the material culture part, the constructional, productional, other material, natural elements and their bottom booms were dealt with. In conclusion, a general evaluation and suggestions were put forward. In bibliography, the Works used in the study were given.

Key Words: Bâkî Dîvânı, 16th century, cultural elements

ÖN SÖZ

İslamiyet'in kabulüyle yeni bir mecrada akmaya başlayan edebî yaşamın en önemli evresini şüphesiz klasik Türk edebiyatı oluşturur. Bu dönem altı yüzyılı aşkın bir süre içerisinde toplum yaşamıyla şekillenmiş ve takipçilerini de şekillendirmiştir. Etkisi asırlarca devam eden bu dönemde, sayısız sanatçı yetişmiştir. Bu sanatçılar çok başarılı eserlere imza atmıştır. Altı asırlık süreçte klasik edebiyatın nasıl ve ne ölçüde geliştiğini bir nebze görebilmek amacıyla bu çalışmada, şöhret ve tesiri asırlarca devam eden ve “Sultânü’ş-şu’arâ” diye anılmış büyük dîvân şairi Bâkî'nin Dîvânî kültür unsurları açısından incelenmiştir.

Şiiri oluşturan sözcükler ve kavramlar, kendi başlarına birer anlam dünyasına sahiptirler. Bu anlam dünyasında, şairin içinde yaşadığı topluma ait maddi ve manevi pek çok unsur yer almaktadır. Hem toplumun sahip olduğu inanışlar ve değerler hem de şairin topluma ve tabiata yönelik düşünceleri ve yaşadığı dönemin şartları, şiirin anlam dünyasını daha da genişletir. Bu bağlamda, maddi ve manevi kültür unsurları şairlerin sıklıkla üzerinde durdukları unsurlardandır. Bu açıdan bakıldığında zaman Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı dönemine şahitlik etmiş ve en kudretli padişahlarından olan Kanunî Sultan Süleyman'ın sarayında bulunma şerefine nail olmuş bir sanatçı olarak Bâkî'nin Dîvânî'nda zamanının maddi ve manevi kültür özelliklerini görmek gayet doğaldır.

Bu çalışmada, Bâkî Dîvânî'nda kültür unsurları maddi ve manevi olmak üzere iki ana başlık altında tasnif edilmiştir. Eserde sadece bir kez kullanılan kavramların yanında yüzlerce kez tekrar edilen kavramlar da mevcuttur. Bundan dolayı örnek alınan beyit sayısı sınırlı tutulmuştur. Beyitler bulunduktan sonra ilgili olduğu kavram bağlamında açıklanmıştır.

Tezin bölümlerinden ilki “mânevî kültür” bölümüdür. Bu bölümde manevî unsurlar “din, tasavvuf ve toplum” olmak üzere üç ana başlık ve bunların alt başlıklarından oluşmaktadır. İkinci ana bölüm ise maddî unsurlar bölümüdür. Bu bölümde ise “inşâî unsurlar, imâlî unsurlar, diğer maddî unsurlar ve tabiat kültürü” olmak üzere dört ana başlık ve bunların alt başlıkları bulunmaktadır.

Yapılan benzer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da temel olarak Harun Tolasa'nın "Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası" ve Nahid Aybet'in "Fuzûlî Dîvânı'nda Maddi Kültür" adlı çalışmaları örneklik teşkil etmiştir.

Tezin sonuç bölümünde yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirilmiştir. Kaynakça bölümünde ise çalışma süresince yararlanılan kitap, dergi, makale ve tez vb. çalışmalar verilmiştir.

Yapılan bu çalışmada çeşitli eksiklik ve yanlışlıkların olabileceği muhakkaktır. Ancak bunlar olumlu eleştirilerle düzeltilebilir. Ayrıca bu çalışmam esnasında bana rehber olan danışman hocam Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL'a ve yardımlarını benden esirgemeyen kuzenim Mehmet Sadık ÖZKAN'a kalbî teşekkürlerimi sunarım.

Adıyaman-2016

Yusuf ORHAN

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	v
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	vi
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Giriş.....	1
1.1. Problem, Amaç ve Önem.....	1
1.2. Kapsam ve Yöntem	2
1.3 Kültür	3
1.4. Bâkî'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

2. Manevî (Soyut) Kültür.....	14
2.1. Dîn	14
2.1.1. Allâh	14
2.1.2. Melek.....	15
2.1.2.1. Cibrîl.....	16
2.1.2.2. Rıdvân.....	17
2.1.2.3. İblîs	17
2.1.3. Âyetler	18
2.1.4. Peygamberler.....	19
2.1.4.1. Hz. Nûh.....	19
2.1.4.2. Hz. İbrâhîm.....	20
2.1.4.3. Hz. Yâ'kûb	21
2.1.4.4. Hz. Yûsuf.....	22
2.1.4.5. Hz. Mûsâ.....	24
2.1.4.6. Hızır	25
2.1.4.7. Hz. Dâvûd.....	25
2.1.4.8. Hz. Süleymân	26

2.1.4.9. Hz. İsa	27
2.1.4.10. Hz. Muhammed	28
2.1.5. Çâr-yâr	29
2.1.6. Kader, kaza.....	30
2.1.7. Âhiretle ilgili kavram ve terimler	31
2.1.7.1. Haşr, mahşer, kıyâmet	31
2.1.8. Cennet ile ilgili kavram ve terimler	32
2.1.8.1. Cennet, behişt.....	32
2.1.8.2. Kevser, selsebîl.....	33
2.1.8.3. Hûr, hûri, gılmân	34
2.1.8.4. Tûbâ	35
2.1.8.5. Cahîm, dûzah	35
2.1.9. Diğer itikadî kavram ve terimler	37
2.1.9.1. Ölüm, fevt, ecel	37
2.1.9.2. Rûh.....	38
2.1.9.3. Kefen.....	39
2.1.10. Din ile ilgili kavram ve terimler	39
2.1.10.1. Dîn, îmân	39
2.1.10.2. Kâfir, küfr	40
2.1.10.3. Bûtperest, mugân.....	41
2.1.10.4. Bût, sanem.....	42
2.1.10.5. Deyr.....	42
2.1.10.6. Sâlûs	43
2.1.10.7. İslâm, Müselmân	43
2.1.10.8. Mehdî.....	44
2.1.11. İbâdet ve ibâdetle ilgili kavram ve deyimler	45
2.1.11.1. Vâcib	45
2.1.11.2. Kible, mihrâb, secde, secdegâh, minber	45
2.1.11.3. Du'â, niyâz	47
2.1.11.4. Sıyâm	47
2.1.12. Hac ile ilgili kavram ve terimler	48
2.1.12.1. Tavaf, sa'y, zemzem, kurban.....	48

2.1.12.2. Harem, harîm, Kâ'be	50
2.1.12.3. Harâm, helâl.....	52
2.1.12.4. Günâh, cürm, tevbe	52
2.1.12.5. Nûr	53
2.1.12.6. Şehîd	54
2.2. Tasavvuf.....	54
2.2.1. Aşk.....	54
2.2.2. Dünyâ	56
2.2.3. Yol, tarîk	57
2.2.4. Şeyh, pîr, pîr-i mugân	58
2.2.5. Ma'rifet	59
2.2.6. Tecellî	60
2.2.7. Hayret.....	61
2.2.8. Cezbe	61
2.2.9. Bekâ	62
2.2.10. Fenâ	63
2.2.11. Vahdet	64
2.2.12. Kesret	65
2.2.13. Belâ	65
2.2.14. Bâtın, zâhir	66
2.2.15. Perde.....	67
2.2.16. Gayb	67
2.2.17. Sır.....	68
2.2.18. İstignâ.....	69
2.2.19. Terk	69
2.2.20. Fakr	70
2.2.21. Kanaat	71
2.2.22. Himmet.....	71
2.2.23. Sabr	72
2.2.24. Rızâ	72
2.2.25. Lûtf	73
2.2.26. Selâmet	73

2.2.27. Melâmet.....	74
2.2.28. Semâ	75
2.2.29. Dîdâr.....	75
2.2.30. Cevher/gevher/güher	76
2.2.31. Tevekkül.....	76
2.2.32. Ârif.....	77
2.2.33. İrfân.....	77
2.2.34. Nefs/nefis.....	78
2.2.35. Rind, sûfî/sofu, zâhîd	78
2.3. Toplum.....	79
2.3.1. Sultanlar.....	79
2.3.1.1. Kanunî Sultan Süleyman	79
2.3.1.2. II. Selim	80
2.3.1.3. Sultân Murâd Han.....	80
2.3.2. Dîn adamları ve tasavvuf ehli	81
2.3.2.1. Mehmed Ebussuud Efendi.....	81
2.3.2.2. Hâllâc-ı Mansûr	81
2.3.2.3. Mevlânâ	82
2.3.3. İlim adamları ve şairler	82
2.3.3.1. Hassân, Selmân, Zahîr	82
2.3.3.2. Hâkânî	83
2.3.4. Mitolojik ve efsanevî kişiler	84
2.3.4.1. Sehnâme kahramanları.....	84
2.3.4.1.1. Zâl.....	84
2.3.4.1.2. Rüstem	84
2.3.4.1.3. İskender	85
2.3.4.1.4. Dârâ.....	85
2.3.4.1.5. Cem	86
2.3.4.1.6. Kahraman.....	87
2.3.4.1.7. Behmen	87
2.3.4.1.8. İsfendiyâr.....	88
2.3.4.1.9. Hüsrev	88

2.3.4.2. Kısas, masal, hikâye kahramanları ve diğerleri	88
2.3.4.2.1. Ferhâd ile Şîrîn	88
2.3.4.2.2. Leylâ ve Mecnûn	89
2.3.4.2.3. Hz. Meryem	90
2.3.4.2.4. Yûsuf u Züleyhâ	90
2.3.4.2.5. Hâtem-i Tâî	91
2.3.4.2.6. Ebû Cehl	92
2.3.5. Kavimler	92
2.3.5.1. Türk	92
2.3.5.2. Tâtâr	92
2.3.5.3. Hind	93
2.3.5.4. Acem	93
2.3.6. Sosyal hayat	94
2.3.6.1. Pâdişâh, han, sultân	94
2.3.6.2. Vezîr, paşa, mîr	95
2.3.6.3. Kadı, müftî	96
2.3.6.4. Bende, gulâm, kul	96
2.3.6.5. Peyk	97
2.3.6.6. Pasbân, nîgehbân, dîdebân	97
2.3.6.7. Nakkâş	98
2.3.6.8. Bennâ	98
2.3.6.9. Kâtib	99
2.3.6.10. Ferzâne	99
2.3.6.11. Hakîm, hakîmâne	99
2.3.6.12. Derbân	100
2.3.6.13. Mutrîb	100
2.3.6.14. Gavvâs	100
2.3.6.15. Câdû, sâhir, sehhâr	101
2.3.6.16. Ayyâr, düzd	102
2.3.6.17. Dîhkân	102
2.3.6.18. Hayyât	102
2.3.6.19. Sayyâd	103

2.3.6.19. Kassâb.....	103
2.3.6.20. Nedîm.....	103
2.3.6.21. Bâgbân.....	104
2.3.6.22. Sarraf.....	104
2.3.6.23. Meşşatâ.....	104
2.3.6.24. Gedâ.....	104
2.3.6.25. Sâkî.....	105
2.3.6.26. Üstâd.....	105
2.3.7. Bayramlar ve eğlence hayatı.....	106
2.3.7.1. ‘Îd.....	106
2.3.7.2. Nisâr.....	106
3. Maddî (Somut) Kültür.....	107
3.1. İnşâî Unsurlar.....	107
3.1.1. Barınmayla ilgili unsurlar.....	107
3.1.1.1. Beyt, mesken, hân mân.....	107
3.1.1.2. Kasr/kâşâne.....	108
3.1.1.3. Otağ/hayme/bârgâh.....	108
3.1.1.4. Destgâh, kârgâh.....	109
3.1.1.5. Külhân, hammâm, dârüşşifâ.....	110
3.1.1.6. Dergâh, mekteb/debistân.....	111
3.1.1.7. Meyhâne/meykede/harâbât.....	111
3.1.1.8. Mahzen, hazîne, genc, dürc, sandûk.....	112
3.1.1.9. Zindân.....	114
3.1.1.10. Binâ, bünyâd.....	114
3.1.1.11. Eyvân, harîm, hâlvat, harem, sahn.....	115
3.1.1.12. Şebistân, hücre.....	116
3.1.2. Yapıların ayrılmaz parçasını teşkil eden unsurlar.....	117
3.1.2.1. Dîvâr, sûtûn.....	117
3.1.2.2. Tâk, kubbe, bâm, sath, eyvân.....	117
3.1.2.3. Künc.....	119
3.1.2.4. Serîr, taht, sadr.....	119
3.1.2.5. Bâb/der/ebvâb.....	120

3.1.2.6. Âsitân, makdem	120
3.1.2.7. Revzen.....	121
3.1.3. Korunmayla İlgili İnşâî Unsurlar	121
3.1.3.1. Kal'a, hırz.....	121
3.1.3.2. Burç, hisâr	122
3.1.4. Ulaşım ile İlgili Olanlar	123
3.1.4.1. Yol/reh/râh/târîk	123
3.1.5. Suy ile ilgili inşâî unsurlar.....	123
3.1.5.1. Çeşme, selsebîl, çâh	123
3.1.5.2. Bend	124
3.1.5.3. Sedd.....	124
3.1.6. Yarı inşâî unsurlar	125
3.1.6.1. Bâg/bûstân/çemen/çemenistân/çemenzâr/riyâz/sebz/ravza	125
3.1.6.2. Gülistân/gülşen/gülzâr	127
3.1.6.3. Kabr, merkad, mezâr	127
3.1.7. Coğrafi mahiyetteki unsurlar	128
3.1.7.1. İklim, diyâr, kişver, memâlik, mülk, vatan, gurbet	128
3.1.7.2. Şehr, kûy, dîh, bâzâr, çârşû	130
3.1.7.3. Mekân, menzil, mahfil.....	131
3.1.7.4. Yer, cây/câygâh, mahâll	132
3.1.7.5. Ma'reke, meydân	133
3.1.8. Ülke ve şehir isimleri.....	134
3.1.8.1. Hind, Ken'an, Mısır, Rûm, Çîn.....	134
3.1.8.2. İslambol, Necef, Hicâz, Buhârâ, 'Aden	135
3.1.8.3. Bedahşân, İsfahan, Şirâz, Şirvân	137
3.1.8.4. Bî-sütûn, Kâf.....	137
3.2. İmalî Unsurlar	138
3.2.1. Yiyecekler	138
3.2.1.1. Gıda, zâd, nân	138
3.2.1.2. Kebâb, nemek, tîzâb	139
3.2.1.3. Şeker, kand, perverde, şehd	140
3.2.1.4. Nukl.....	141

3.2.2. İçecekler	141
3.2.2.1. Şerbet, hoş-âb.....	141
3.2.2.2. Şîr	142
3.2.2.3. Şarâb, sahbâ, mey, bâde, müll, duhter-i rez	142
3.2.2.4. Arak	144
3.2.3. Giyecekler ve giyeceklerle ilgili unsurlar	144
3.2.3.1. Atlas	144
3.2.3.2. Târ.....	145
3.2.3.3. Resen, rişte	145
3.2.3.4. Câme, libas, kabâ, şalvar, hil'at	146
3.2.3.5. Hırka, peşmîne	147
3.2.3.6. Cübbe.....	147
3.2.3.7. Pirâhen, kefen	148
3.2.3.8. Kemer, zünnâr	148
3.2.3.9. Külâh, destâr	149
3.2.3.10. Dâmen, ceyb, girîbân.....	150
3.2.3.11. Perde, nikâb, hicâb	151
3.2.4. Ev eşyaları.....	151
3.2.4.1. Ferş, hasîr, bisât, bister, bâlîn	151
3.2.4.2. Kâse, fagfûr, hazef, sifâl, gırbâl, pervîzen, tâs	153
3.2.4.3. Ayag, kadeh, câm, mînâ, sâgar, peymâne, piyâle	154
3.2.4.4. Hum, surâhî, şîse, zücâc	156
3.2.4.11. Kafes, cârûb, dürc, sandûk, micmer, sâ'at	157
3.2.4.12. Tesbîh, sübha, seccâde	158
3.2.4.16. Şem, kandil, çerâg, fânûs	159
3.2.4.17. Âlet, tîşe, pergâr.....	160
3.2.4.18. Halka, esbâb, mîl	161
3.2.4.19. Terâzû, mizân, mi'yâr, mikyâs.....	161
3.2.5. Mûsikî.....	162
3.2.5.1. Nağme	162
3.2.5.2. Âd, tanbûr, çeng, kemân, kanûn, sâz.....	163
3.2.5.3. Nây/ney, mûsikâr	165

3.2.5.5. Kudûm	165
3.2.6. Sûs ve süslenmeyle ilgili âlet ve malzeme	166
3.2.6.1. Ârâyîs/zeyn/zîb/zînet/zîver	166
3.2.6.2. Efser/tâç	166
3.2.6.3. İkd, tavk, hâlhâl	167
3.2.6.4. Mir'at	167
3.2.6.5. Şâne	168
3.2.6.6. Sürme/kuhl/tûtiyâ	168
3.2.6.7. Anber, misk/nâfe	169
3.2.6.7. Gül-âb, sipend, kâfûr, ûd, abîr	169
3.2.7. Tıbbî âlet ve malzemeler	171
3.2.7.1. Penbe, nîşter	171
3.2.7.2. İlâc/dermân	171
3.2.7.3. Merhem	172
3.2.7.4. Zehr, iksîr, tiryâk	172
3.2.8. Kitap ve yazı ile ilgili maddî unsurlar	173
3.2.8.1. Kitap, nüsha	173
3.2.8.2. Defter, mecmû'a	173
3.2.8.3. Fermân, tuğra	174
3.2.8.4. Mektûb/nâme	175
3.2.8.5. Şirâze	175
3.2.8.6. Safha, levh, sahîfe	176
3.2.8.7. Defter, kâğıt, varak, evrâk	176
3.2.8.8. Kalem/hâme, kilik	178
3.2.8.9. Mıstâr, hokka, mühre, dürc	178
3.2.8.10. Harf, elif, dal, ayn, lâm, mim, nûn, sin	179
3.2.9. Savaş âlet ve malzemeleri	181
3.2.9.1. Ok/nâvek/tîr/hadeng/peykân/kemân	181
3.2.9.2. Hançer, sinân, gürz	183
3.2.9.3. Kılıç/şemşîr/tîğ/seyf	184
3.2.9.4. Siper, cevşen	184
3.2.9.11. Hedef, nişân	185

3.2.9.12. Livâ, râyet	185
3.2.10. Nakil vasıtaları	186
3.2.10.1. Mahmil	186
3.2.10.2. Ceres, gâşiye, rikâb.....	186
3.2.11. Diğer çeşitli imâlî unsurlar	187
3.2.11.1. Dâm, kemend, kayd, girih.....	187
3.2.11.2. Silsile, zencir.....	188
3.3. Diğer Maddî Unsurlar	189
3.3.1. Madenler, mücevherler ve kıymetli unsurlar	189
3.3.1.1. Ma'den, kân	189
3.3.1.2. Sîm, zer, zerrîn.....	189
3.3.1.3. La'l, yâkût	190
3.3.1.4. Cevher, zümürüd	191
3.3.1.5. Gevher, güher, dürr, lü'lü, mercân	191
3.3.1.6. Pûte	192
3.3.1.7. Direm, nakd	193
3.3.1.8. Metâ, mâl.....	193
3.4. Tabiat Kültürü	194
3.4.1. Kozmik dünya	194
3.4.1.1. Felek/eflâk/çarh/gerdân/fezâ/sipihr/âsumân/âsmân/semâ.....	194
3.4.1.2. Mâh/meh/kamer/bedr/hilâl/mehtâb.....	195
3.4.1.3. Zühre	196
3.4.1.4. Mirrih/Merîh	196
3.4.1.5. Güneş/mihr/şems/hûşîd/âfîtâb/âf-tâb.....	197
3.4.1.6. Bircîs/Müşterî	198
3.4.1.7. Keyvân/Zühal.....	198
3.4.2. Burçlar ve kırân	198
3.4.2.1. Burç.....	198
3.4.2.2. Hamel.....	199
3.4.2.3. Mîzân	199
3.4.2.4. Hûşe	200
3.4.2.5. Kırân.....	200

3.4.3. Yıldızlar ve diğer gök cisimleri	201
3.4.3.1. Ahter/ahterân/encüm/kevkeb/kevâkib/necm/nücûm/ sitâre	201
3.4.3.2. Şihâb	202
3.4.3.4. Süreyyâ, Pervin.....	202
3.4.3.5. Arş.....	203
3.4.3.6. Sâye/zıll.....	204
3.4.3.7. Berk.....	204
3.4.4. Zaman ve mevsimle ilgili kavramlar	205
3.4.4.1 Zamâne/devr/devrân/vakt/dehr	205
3.4.4.2. Dem	206
3.4.4.3. Yıl/sâl, mâh/şehir	206
3.4.4.4. Mevsim, fasl	207
3.4.4.5. Bahâr, nevbâhâr	207
3.4.4.6. Hazân	208
3.4.4.7. Rûz/gün/gündüz/eyyâm.....	208
3.4.4.8. Subh/sabâh	209
3.4.4.8. Şafak	210
3.4.4.9. Seher	210
3.4.4.10. Şeb/şâm/lejl.....	210
3.4.5. Dört unsur ve ilgili unsurlar	211
3.4.5.1. Âb/mâ	211
3.4.5.2. Âb-ı hayât/Âb-ı hayvân.....	212
3.4.5.3. Bahr/deryâ, lücce	212
3.4.5.4. Ebr/sehâb, berf	213
3.4.5.6. Katre	214
3.4.5.7. Hâk/türâb	214
3.4.5.8. Gubâr/gerd, zerre	215
3.4.5.9. Kûh/kûhsâr, seng	216
3.4.5.10. Berr, kenâr	216
3.4.5.11. Hâmûn/beyâbân/bâdiye/deşt/sahrâ, vâdi	217
3.4.5.12. Hevâ, bād, nesîm, sabâ, habâb	218
3.4.5.13. Âteş, nâr, şu‘le, şerer	220

3.4.5.14. Hâkister, ahker	220
3.4.5.15. Dûd/duhân.....	221
3.4.6. Hayvanlar	221
3.4.6.1. Bûlbûl/ândelîb/hezâr	221
3.4.6.2. Ankâ.....	222
3.4.6.3. Hümâ	223
3.4.6.4. Semender	223
3.4.6.5. Tâvûs.....	224
3.4.6.6. Tûtfî.....	225
3.4.6.7. Kebk.....	226
3.4.6.8. Tezerv	226
3.4.6.9. Kebûter.....	227
3.4.6.10. Fahte	227
3.4.6.11. Bûm.....	228
3.4.6.12. Zâg	228
3.4.6.13. Huffâş	229
3.4.6.14. Ukâb, şahin.....	229
3.4.6.15. Bâz/ sâhbâz.....	230
3.4.6.16. Âhû/gazal, nahçîr.....	231
3.4.6.17. Köpek/segân	231
3.4.6.18. At/esb/eşbeh/hayl/hink/kümeýt/tevsen	232
3.4.6.19. Ester, hâr, şütür/üştür.....	233
3.4.6.20. Şîr, peleng.....	234
3.4.6.21. Mûr	235
3.4.6.22. Pervâne	236
3.4.6.23. Mekes	237
3.4.6.24. Zebûr	237
3.4.6.25. Şeb-tâb	238
3.4.6.26. Semender	238
3.4.6.27. Ejder, mâr	238
3.4.6.28. Neheng	239
3.4.6.29. Suda yaşayanlar	240

3.4.7. Bitkiler.....	240
3.4.7.1 Diraht, gül-bün, nihâl, nahl	240
3.4.7.2. Bîşe	241
3.4.7.3. Serv	241
3.4.7.4. Bîd	242
3.4.7.5. Tûbâ	242
3.4.7.6. Hadeng.....	242
3.4.7.7. Êd	243
3.4.7.8. Bâr.....	243
3.4.7.9. Enâr	243
3.4.7.10. Engûr, Rez.....	244
3.4.7.11. Bâdem/bâdâm	244
3.4.7.12. Şeftâlû	245
3.4.7.13. Sîb	245
3.4.7.14. Eyva	245
3.4.7.15. Turunç	245
3.4.7.16. Leymûn.....	246
3.4.7.17. Penbe.....	246
3.4.7.18. Sipend	246
3.4.7.19. Cev, Erzen	247
3.4.7.20. Ney	247
3.4.7.21. Piyâz.....	247
3.4.7.22. Dâne	248
3.4.7.23. Hâs/hâşâk/hâr/hâr u hâs	248
3.4.7.24. Giyâ/giyâh, sebz, sebze	249
3.4.7.25. Ezhâr/şükûfe	249
3.4.7.26. Gonca	250
3.4.7.27. Gül.....	250
3.4.7.28. Lâle	252
3.4.7.29. Za'ferân	252
3.4.7.30. Reyhân, sünbül	253
3.4.7.31. Sûsen	253

3.4.7.32. Nilüfer	254
3.4.7.33. Nergis	254
3.4.7.34. Yasemen	254
4. Sonuç ve Öneriler	256
Kaynakça	258
ÖZGEÇMİŞ.....	261

KISALTMALAR LİSTESİ

age.: Adı geçen eser

agm.: Adı geçen makale

C.: Cilt

Çev.: Çeviren

Dr.: Doktor

G.: Gazel

Haz.: Hazırlayan

Hız.: Hazret

K.: Kaside

M.: Musammat

s. : Sayfa

T.: Tahmis

Tb.: Terakib-i bend

TDK: Türk Dil Kurumu

vb.: ve benzeri

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Giriş

1.1. Problem, Amaç ve Önem

Çok köklü bir geçmişe ve geniş bir birikime sahip olan klasik Türk edebiyatının ürünleri çok farklı şekillerde incelenmiştir. Yapılan bu inceleme tarzlarından biri de dîvânları sistematik bir şekilde, tahlil ve tasnif etmektir. Bu şekilde yapılan ilk çalışma Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın “Şeyhî Dîvânı'nı Tedkîk”¹ adlı çalışmasıdır. Bu çalışmayı Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'nun “Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili”², Prof. Dr. Harun Tolasa'nın “Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası”³ gibi eserler takip etmiştir.

Metin tahlili alanında yapılan bu önemli çalışmaların yol göstericiliğinde ilk olarak Nahid Aybet tarafından “Fuzûlî Dîvânı'nda Maddî Kültür”⁴ adlı eserle, özel olarak kültür unsurları incelenmeye başlanmıştır. Biz de çalışmamızda Bâkî Dîvânı'nda kültür unsurlarını incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda Bâkî'yi seçmemizin sebebi onun yaşadığı dönemin ihtişamını tüm incelikleriyle gözler önüne seren “Sultânü’ş-şu’arâ” unvanını almış büyük dîvân şairi olmasıdır. Bunun yanı sıra Bâkî, önemli devlet görevlerinde bulunmuş büyük bir din ve devlet adamıdır. Bu özellikler onun, devrinin kültür ve medeniyetini en iyi şekilde temsil etmesini sağlamaktadır.

Bu çalışmada temel amaç Bâkî Dîvânı'nda maddî ve manevî kültür unsurlarını tespit ederek dönemin kültürel zenginlikleri ortaya koymaktır. Bunun sonucunda o dönemin inanç unsurlarından, düğün ve ölüm merasimlerine, evlerde kullanılan yapı malzemelerinden, felsefesine kadar tüm unsurlarına klasik Türk edebiyatının penceresinden ve Bâkî'nin gözünden bakabilmektir.

¹ Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Dîvânı'nı Tedkîk*, İstanbul, 1964.

² Mehmet Çavuşoğlu, *Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili*, İstanbul, 1971.

³ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara, 2001.

⁴ Nahid Aybet, *Fuzûlî Dîvânı'nda Maddî Kültür*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1989.

1.2. Kapsam ve Yöntem

Yapılan bu çalışmada, Sabahattin Küçük 'ün, *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, isimli eseri kaynak alınmıştır.

Yapılan çalışma 1. Giriş, 2. Kültür, 3. Bâkî'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri, 4. Manevî (soyut) Kültür, 5. Maddî (somut) Kültür 6. Sonuç ve Öneriler ile Kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır.

Tezin asıl bölümlerinden ilki “mânevî kültür” bölümüdür. Bu bölümde manevî unsurlar “din, tasavvuf ve toplum” olmak üzere üç ana başlık ve bunların alt başlıklarından oluşmaktadır. İkinci ana bölüm ise maddî unsurlar bölümüdür. Bu bölümde ise “inşâî unsurlar, imâlî unsurlar, diğer maddî unsurlar ve tabiat Kültürü” olmak üzere dört ana başlık ve bunların alt başlıkları bulunmaktadır.

Ana başlıklar ve alt başlıklar şeklinde tasnif edilen tüm maddelerin sözlük anlamaları verildi. Sözlük çalışmalarında Türk Dil Kurumu'nun “Türkçe Sözlük” ünden, Türkiye Diyanet Vakfı'nın “İslâm Ansiklopedisi”nden, İskender Pala'nın “Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü” adlı eserinden ve Ferit Develioğlu'nun “Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat”i gibi eserlerden faydalanıldı. Sözlük isimlerinin her maddenin altında tekrar edilmesi uygun olmayacağından, kaynakça bölümüne bu eserlerin künyelerini ayrıntılı olarak vermek yeterli bulundu. Daha sonra o maddeyle ilgili beyitler tarandı ve maddenin kullanım sıklığına göre beyitler seçildi. Seçilen beyitlerin dîvânda ait olduğu nazım biçimi, şiir numarası ve beyit sayısını belirten “(K. 1/5), (G. 3/3)” gibi kısaltmalar verildi. Seçilen beyitler doğrudan açıklanma yerine ilgili olduğu madde bağlamında yorumlandı.

Yapılan çalışmalar sonucunda, Bâkî Dîvânı'nda hangi maddi ve manevi kültür unsurlarının daha çok yer aldığını belirleyerek 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi, ekonomik, askeri vb. hayatı hakkında genel bir değerlendirme yapıldı. Yapılan benzer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada, temel olarak Harun Tolasa'nın “Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası” ve Nahid Aybet'in “Fuzûlî Dîvânı'nda Maddi Kültür” adlı çalışmaları örneklik teşkil etmiştir.

1.3 Kültür

İlk insanların mağara duvarlarına çizdiği resimlerden hareketle, onların avcılık yaptığı görülmektedir. Bu avlar esnasında, uçlarına sivri taşlar bağladıkları mızraklar kullanmışlardır. Daha sonraki bulgular, bu sivri taşların yerini metallerin aldığını göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle insanların var olduğu andan itibaren bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde ilerleme kaydederek, bir birikim ortaya koyduğunu görülmektedir. Nesilden nesile aktarılarak günümüze gelen bu birikimler bilim, sanat, kültür ve medeniyet olarak kabul edilmektedir.

Sosyal bilimlerin kullandığı ortak bir kavram olarak düşünüldüğünde kültür; tarih, psikoloji, sosyoloji gibi birçok bilim tarafından irdelenmiştir, Çünkü kültür, bir toplumun kimliğidir ve her açıdan incelenmelidir. Bir toplumu özel ve farklı kılan şiir, resim ve heykeli; duygu, düşünce, zevk ve acıları şekillendiren kültürdür.

Her toplum kendine özgü bir kültür üzerine temellenir. Bir bölgede kabul gören bir davranış veya söz başka bir bölgede yadırganabilir. Bu kültürün göreceli bir yapıya sahip olduğ n n bir kanıtıdır. Kültür, tarihi bir seyir izler. Geçmiş ile gelecek arasında bir köprüdür. Bu köprüyü yapan insanlardır. İnsan hem bu köprüyü yapan hem de onu kullanan bir varlıktır. İnsan eliyle oluşturulan kültür birikimi, insan gibi canlıdır; sürekli yenilenir, değişir, gelişir ve böylece kuşaktan kuşağa aktarılır.

Kültürün toplum düzeni açısından çok büyük bir önemi vardır. Toplumu oluşturan bireylerin birlik ve beraberlik içinde bir dayanışma ruhu taşıması kültür birlikteliğı ile mümkündür. Bireylerin bir kimlik kazanmasına, sosyalleşmesine katkı sağlayan yine kültürdür.

Kültür hakkında kabul gören genel bir sınıflandırma vardır. Buna göre kültür, maddi ve manevi kültür olmak üzere iki bölümde incelenebilir. Genel anlamda, maddi kültür insan eliyle yapılan bütün somut nesneleri karşılarken; manevi kültür, inanç, gelenek, örf ve âdetleri karşılamaktadır. Maddi ve manevi kültür ögeleri arasında sürekli bir etkileşim ve uyum vardır.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılla birlikte hemen her alanda Batı etkisi görülmeye başlar. Bu etkinin bir sonucu olarak iki yeni kavram ortaya çıkar: kültür ve medeniyet. Çok geniş bir kullanım alanına sahip olan bu iki kavramla ilgili birçok farklı fikir ve tanım ileri sürülmüştür. Bu konuda bir noktada mutabık kalındığını söylemek oldukça güçtür.

Kültürün çeşitli tanımları vardır:

“Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.”⁵

“Bir milletin dini, ahlaki, hukuki, iktisadi, lisani akli vs. birikimlerinin bir bütünüdür.”⁶

“Kültür, kaypak bir kavramdır. Tahlil edemezsiniz, çünkü unsurları sonsuz. Tasvir edemezsiniz çünkü bir yerde durmaz. Manasını kelimelerle belirtmeye kalktınız mı elinizde havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var, ama avuçlarınız bomboş. Kültürün tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce manası vardır.”⁷

Medeniyetin de çeşitli tanımları vardır:

“Uygar olma durumu, medeniyet, medenilik; bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, fikir, sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü, medeniyet.”⁸

“Medeniyetleri kuran, inşa eden insandır. İnsan kültürü aklıyla inşa eder. Aklıyla kültürü ve medeniyeti inşa eden insan organik bir varlıktır. Organik bir varlık olan insan nasıl ki doğar, büyür ve ölürse; insanın inşası olan medeniyetler de doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bir medeniyetin ölmesi yerine bir başkasının geçmesi

⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. 2, s. 1436

⁶ Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, s. 15.

⁷ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 81-83.

⁸ Türk Dil Kurumu, *age.* C.2, s. 1523

demektir. Hâkim medeniyetin iktidarını, meşruiyet gerekçesini kaybetmesi, var olan insan ihtiyaçlarına kurum ve kuruluşlarıyla artık cevap veremez olmasıdır.”⁹

Kültür ve medeniyet kavramlarının bu farklı tanımlarından sonra, medeniyet kavramını, maddi kültür olarak değerlendirmek mümkündür. Bu değerlendirme ışığında insan eliyle ortaya çıkan; iğneden uzay roketine kadar her türlü somut unsuru maddi kültür, yani medeniyet; doğumdan ölüme kadar insana yön veren örf âdet ve inançlar; dilden felsefeye bütün kavramlar, manevi kültür olarak kabul edilebilir.

1.4. Bâkî'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri

1.4.1. Hayatı ve sanatı

Şöhret ve tesiri asırlarca devam eden, klasik Osmanlı şiirine söyleyiş gücü kazandıran ve “Sultânü’ş-şuarâ” diye anılmış büyük dîvân şairi¹⁰

Asıl adı Mahmud Abdülbâkî’dir. 933’te (1526-27) İstanbul’da doğdu. Babası Fâtih Camii müezzinlerinden Mehmed Efendi adında bir zat olup 1566 Haziranında hac yolculuğu sırasında vefat etmiştir. Fakir bir ailenin çocuğu olan Bâkî gençliğinin ilk yıllarında çırak olarak saraçlık mesleğine girmiştir. Yeni bir görüşe göre ise Bâkî’nin işi saraç çıraklığı değil, camilerde kandillerin yakılması ve bakımı hizmetini yapanlara verilen ad olan “serrâclık”tır. Kelimenin bu hususi mânâsının herkesçe bilinmemesi, onun saraç çırağı olduğuna dair süregelen yanlış bir kanaate sebep olmuştur (bk. Gökyay, III, 125-133). Yaratılışındaki okuma ve öğrenme arzusu onu medreseye yöneltti. Uzun zaman Karamânîzâde Mehmed Efendi’den okudu. Ders arkadaşları arasında Nev’î, Üsküplü Vâlihî, Edirneli Mecdî, Hoca Sâdeddin, Karamanlı Muhyiddin gibi ileride şair ve âlim olarak ün kazanacak gençler vardı. Tahsilinin yanı sıra şiirle de iyiden iyiye uğraşan Bâkî, zamanının edebî şöhretleriyle tanışıp onlara nazîreler yazarak değer ve kabiliyetini göstermeye çalışıyordu. Zâtî’nin Beyazıt Camii avlusundaki remilci dükkânına sık sık giderek gazellerini onun tenkidine sunuyordu. Zâtî’nin şiirlerine söylediği nazîrelerle bir yandan kendi şiir dilini olgunlaştırırken aynı zamanda dükkânı İstanbul’daki şairlerin toplantı yeri

⁹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, s. 202.

¹⁰ Türkiye Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4, s. 537-540

olan bu müstesna şairin takdirini elde ediyordu. Nitekim Zâtî de onun bir beytini tazmin edip yazdığı gazeli dîvânına koymuş, kendisini ayıplamak isteyenlere, “Bâkî gibi bir şairin şiirini almak ayıp değildir” diyerek yaptığı işi haklı göstermek istemişti. Zâtî 953’te (1546) vefat ettiğinde Bâkî yirmi yaşlarında idi.

Hocası Karamânîzâde Mehmed Efendi’ye yazdığı “sünbül” redifli kaside ile şiirde kişiliğini artık iyice kabul ettirmişti. 1552’de yeni açılan Süleymaniye Medresesi’nde Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi’nin derslerine devama başladı. Ramazan 962’de (Ağustos 1555) Nahcivan seferinden dönen Kanûnî’ye takdim ettiği kasidede üç yıldır medrese odalarında yattığından ve padişahın emriyle bir yıl bina emniyeti hizmetinde bulunduğundan söz etmektedir. Anlaşıldığı üzere derslere devam ederken öte yandan, yapımı sürmekte olan Süleymaniye Külliyesi’nde bina emniyeti olarak çalışmıştı. 1556 yılında Halep kadılığına tayin edilen hocasıyla birlikte gitti ve orada kadı nâibliği yaptı. O sırada hocasına “râiyye”, Halep Beylerbeyi Kubad Paşa’ya da “hilâl” redifli birer kaside sundu. Şah Abbas’ın kütüphanecisi ve Mecmau’l-havâs adlı tezkirenin müellifi Sâdıkî-i Kitâbdâr Halep’e uğradığında kendisiyle tanışıp uzun uzun sohbetlerde bulunmuş, aralarında latifeleşmeler geçmiştir.

Bâkî Halep’te dört yıl kadar kaldı. Kadızâde’nin 1560 yılında Halep kadılığından istifa ederek İstanbul’a dönüşünde onunla beraber yola çıktı. Aynı yılın Mart ayında, Konya’da Şeyhülislâm Ebüssuûd’un kadılıkla Şam’a gitmekte olan oğlu Mehmed Çelebi’ye rastladı. Kendisine bir “nûniyye” kasidesi takdim ederek ondan babasına bir tavsiye mektubu aldı. Bâkî İstanbul’a varışında kendisi için yazdığı “lâmiyye” kasidesini sunarak Ebüssuûd Efendi’nin çevresine girme imkânını elde etti. Bu arada sadâret mevkiinde bulunan Rüstem Paşa’ya yaklaşmak için onun şeyhi, Baba Efendi diye mâruf Filibeli Şeyh Mahmud Efendi’ye intisap etmeye uğraşıyordu. Bu sebeple ona da birkaç kaside takdim etti. Rüstem Paşa’nın 1561’de ölümü ile yerine geçen Semiz Ali Paşa’ya da iki kaside sundu. Ekim 1561’de dânişmend, iki sene sonra da mülâzım oldu. 1564 Nisanında da yirmi beş akçe ile bir medreseye tayini için ferman çıktı.

O sırada Rumeli kazaskeri olan Hâmid Efendi bu tayini kanuna ve usule uygun bulmadığından gereğini yapmakta tereddüt göstermekte iken şairi tanıyan ve

takdir eden padişahın yeniden ve kesin fermanı üzerine 30 akçe ile onu Silivri’de Pîrî Mehmed Paşa Medresesi’ne tayine mecbur oldu. Orada çok kalmayan Bâkî birkaç ay sonra, Kasım 1564’te İstanbul’da Murad Paşa Medresesi’ne nakledildi. Bu tayinin sağladığı imkândan faydalanarak Kanûnî’nin kendisine gönderdiği şiirlerine onun emri üzerine nazîreler yazıyor, bir yandan da ona kasideler takdim ediyordu. Aralarındaki bu alâka, zeki ve kabiliyetli şairin yeteneklerini padişaha göstermesine yardım etti. Bu kabiliyetli şairden hoşlanan Kanûnî ona Keşşâf, Hidâye, Ekmel adlı kitapların kıymetli birer nüshasını hediye etti. Bâkî de dîvânını padişahın emriyle düzenleyerek ona sundu. Padişahın türlü iltifatları şairi mânen ve maddeten zenginleştiriyordu. Bu arada Aralık 1565’te 10 akçe terakkîye nâil oldu. Haziran 1566’da, hacca gitmiş olan babasının ölümü haberini aldı. Bunun da ardından Kanunî Sultan Süleyman’ın Sigetvar’dan ölüm haberi geldi.

Daima himayesini gördüğü bu büyük sultana duyduğu samimi bağlılığını ve onun yüce şahsiyetini dile getiren ünlü mersiyesini yazdı. Son kısmı yeni padişaha intisap vesilesi olan mersiye’nin ardından da II. Selim tahta çıktığında (15 Rebûlevvel 974/30 Eylül 1566) hemen bir “cülûsiye” takdim etti. Umduğu câizeyi bulamayışı bir yana Murad Paşa müderrisliğinden de azledildi. Uzun bir mâzullük devresinden sonra Temmuz 1569’da Mahmud Paşa müderrisliğine, Ağustos 1571’de de Eyüp müderrisliğine tayin edildi. Münşeat sahibi Feridun Bey’in vasıtasıyla Sokullu Mehmed Paşa’nın himayesini elde eden şair padişahın hususi meclisine de girmeye başladı. Hükümdarın birkaç gazelini tahmis, birkaçını da tanzir etti ve ayrıca ona üç kaside sundu. Bu yakınlığın neticesi olarak 1573 Mayıs’ında Sahn müderrisliğine getirildi. III. Murad’ın cülûsundan sonra da itibarlı durumu devam etti. Ekim 1575’te Süleymaniye müderrisliği pâyesine yükseltildi. Bu makama gelişinden bir ay sonra talihinin burcunda uğursuz bir yıldız görüldü. Rivayete göre Nâmî adlı bir şairin gazelini, mahlas beytindeki ismi Bâkî’ye çevirmek suretiyle ona isnat ettiler. O gazeldeki, “Gınâ sadrındaki mağrûr u nâ - âsûde serverden/Fenâ bezminde hâb - âlûd olan mestânemiz yeğdir” beytinde şair, içkiye düşkünlüğü meşhur olan II. Selim’i oğlu III. Murad’a tercih ettiğini ima ediyor, dediler. Padişah hiddete kapılarak şairi azletti. Ancak onu himaye edenler hükümdara gazelin İstanbullu Nâmî’ye ait olup eski mecmualarda görüldüğünü söyleyerek şairin bağışlanmasını sağladılar. Gerçekte ise bu gazel Bâkî dîvânının birçok yazma

nüshasında bulunduğu gibi basmalarında da yer almıştır. Gazelin şairi kurtarmak gayesiyle Nâmî'ye isnat edilmiş olması mümkündür.

Bu hadisenin yatırılmasıyla Kasım 1576'da Edirne'de Selimiye müderrisliğine, Mart 1579'da 1000 altın terakkî ile Mekke kadılığına tayin edildi. Temmuz 1582'de İstanbul'a geldi. Mekke'de iken tercüme ettiği el-İslâm fî ahvâli beledi'llâhi'l-harâm adlı Mekke tarihini padişaha takdim etti. Murâdî mahlasıyla şiirler yazan padişahın gazellerine yaptığı nazîrelerle hükümdarın alâkasını görmeye başladı. Eylül 1584'te Molla Ahmed Efendi'nin yerine İstanbul kadısı olduysa da çok geçmeden azledilerek (Ocak 1585) Üsküdar'da oturması emredildi. Temmuz 1586'da tekrar İstanbul kadılığına getirilip kısa bir zaman sonra da Anadolu kazaskeri yapıldı (Ekim 1586). Burada iki sene hizmetten sonra azledilen Bâkî, üç yıl kadar açıkta kalışının ardından Mayıs 1591'de yine bu makama iade edildi.

Bu sırada bazı kadılar padişaha şair hakkında şikâyetle bulundular. Bâkî de Şeyhülslâm Bostanzâde Mehmed Efendi'nin kardeşini kendi yerine getirmek için şikâyetçileri tahrik ettiğini hakaretâmiz kelimelerle ileri sürdü. Şeyhülslâm ise onun bazı mısralarına dayanarak kendisine küfür isnadında bulunduktan başka rüşvet alıp verdiğini de iddia ederek azlini ve sürgün edilmesini istedi; aksi takdirde makamından ayrılıp başka sultanın ülkesine gideceğini söyledi. Bâkî padişahın hocası Sâdeddin Efendi'ye başvurarak o sırada Rumeli kazaskeri olan Zekerıyyâ Efendi'nin şeyhülslâmlığa getirilmesini, münasip görülmediği takdirde kendisinin bu makama tâlip olduğunu bildirdi. Bostanzâde'nin, başka bir sultanın ülkesine gideceğine dair sözünden incinen hükümdar onu azlederek yerine Zekerıyyâ Efendi'yi, Rumeli kazaskerliğine de Bâkî'yi tayin etti (Nisan 1592). Böylece ilmiye mesleğinin bu üst basamağına ulaşmış yıllardan beri özlediği şeyhülslâmlık makamına o kadar yaklaşmışken üç ay sonra emekli edildi (Şevval 1000/Temmuz 1592). III. Mehmed'in Cemâziyelevvel 1003'te (Aralık 1594) tahta geçişi, bir köşede unutulmuş ve küskün bekleyen Bâkî'nin içindeki ümitleri canlandırdı. Tekrar bir mevkiye gelebilmek arzusu ile kendisine kasideler sunduğu hükümdar onun bu dileğini karşılıksız bırakmayarak yaşlı şairi yeniden Rumeli kazaskerliği makamına getirdi. Ancak daha önce kendisinin azline sebep olduğu Şeyhülslâm

Bostanzâde'nin oyunu ile altı yedi ay kadar sonra buradan uzaklaştırıldı (Ağustos 1595).

Yine bir köşeye atılan Bâkî padişaha kasideler sunarak eski makamına dönebilmek için devamlı ricalarda bulunup üç yıllık bir bekleyişten sonra yeni sadrazam Hadım Hasan Paşa'nın yardımı ile Şubat 1598'de üçüncü defa Rumeli kazaskeri oldu. Bostanzâde'nin ölümü üzerine şeyhülislâmlık yolu kendisine bir kere daha açılmış görünürken, sadrazamın bütün gayretine rağmen, padişah üzerinde derin nüfuzu olan eski ders arkadaşı Hoca Sâdeddin Efendi bu makama getirildi. Sadrazamın çok geçmeden idamı ile hâmisini kaybeden ve ümitleri suya düşen Bâkî de istifa etti (Muharrem 1007/Ağustos 1598). Bir yıl geçtikten sonra Hoca Sâdeddin Efendi vefat ettiğinde ise son defa uyanan şeyhülislâmlık ümidi de Sun'ullah Efendi'nin tayini ile tamamen yıkıldı. Artık iyiden iyiye ihtiyarlamış ve çökmüş koca şairin zayıf ve sinirli bünyesindeki hastalıklar bu darbeye daha da artarak konağındaki câriyelere hiddetlendiği bir sırada 23 Ramazan 1008 (7 Nisan 1600) Cuma günü vefat etti. Cenaze namazı Fâtih Camii'nde Sun'ullah Efendi tarafından kalabalık bir cemaatle kılındıktan sonra Edirnekapı dışındaki mezarlıkta toprağa verildi.

Bâkî'nin, ileri yaşlarında iken dünyaya gelen ve daha sonra kendisi gibi müderris ve kadı olan iki oğlu vardır. Bunlardan ilki Şeyhî mahlasıyla şiirler yazan Şeyh Mehmed (ö. 1039/1630), diğeri Abdurrahman'dır (ö. 1045/1636). Bunun da Fâizî mahlasıyla şiirler yazan bir oğlu olup 1076 (1665-66) yılında vefat etmiştir. Bâkî'nin vaktiyle Fatih'te Yeni Nişancıpaşa civarında bir mescidi ve adını taşıyan bir mahalle vardı.

Eşiğine kadar geldiği halde bir türlü erişemediği şeyhülislâmlık bir tarafa bırakılırsa, daha gençlik çağından itibaren gittikçe artan bir takdir görerek yüksek mevkilere ve devamlı bir şöhrete ulaşan Bâkî, dünya nimetlerinin zevkini çıkarmasını bilen, talihin birçok lutfunu elde etmiş bir şairdir. Meslek hayatındaki geçici bazı iniş çıkışlara mukabil devrini yaşadığı dört hükümdar zamanında hep el üstünde tutulmuş, Kanûnî'nin saltanatı sırasında çağının en büyük şairi sayılarak kendisine lâayık görülen “Sultânü’ş-şuarâ” unvanını asırlar boyunca korumuştur.

Bâkî'nin şöhreti ve eserleri Anadolu ve Rumeli'yi aşır Azerbaycan, İran ve Irak'tan Hicaz'a, nihayet Hint saraylarına kadar yayılmış bulunmaktaydı.

Onun kendisini çevresine sevdirmesinde hoşsohbet, nükteci ve neşeli mizacı kadar vazifesinde dürüst ve iyiliksever bir kimse oluşunun da ayrıca tesiri vardır. Bununla beraber Bâkî'nin hızlı yükselişi ve kazandığı büyük itibar zamanının bazı şairlerinin kıskançlığını çekmiş, bundan ve ayrıca birtakım nükteleri yüzünden onlarla kendisi arasında hicivleşmeler geçmiştir. Hayatının sonlarına doğru şeyhüslâmlığa ulaşmak için çok daha artan mevki hırsı onu bazı idarî oyun ve entrikaların içine sokmuştu. Bâkî'nin bulunduğu makamların gerektirdiği ciddiyetle bağdaşmayacak birtakım hareket ve davranışları olduğunu gösteren fıkra ve nüktelere de rastlanır. Çok arzu ettiği halde şeyhüslâmlığa gelemeyişinde sanatkâr ve eğlenceye düşkün serbest yaratılışının bu gibi tezahürlerinin de payı olsa gerektir.

Bâkî, kendi çağında ve sonraki yüzyıllarda gelen sanat ve edebiyat adamlarının çoğunun belirttiği gibi, şiirde söyleyiş tarzında yenilik yapmış, imâle ve zihaf denilen dil kusurlarını asgariye indirmiştir. Ahmedî'den Bâkî'ye kadar gelen şairler, Türkçe'yi aruza uydurmak için yapılan, hecelerde uzatma ve kısaltma şeklinde özetlenebilecek olan bu kusurları belli nisbette gitgide azaltmışlardı. Bâkî'nin şiirlerinde bunlar okuyanın dil zevkini incitmeyecek dereceye düşmüştür.

Şöhret kazanmış ve sayısı bir hayli tutan kasideleri de olmakla beraber Bâkî her şeyden önce bir gazel şairidir. Onun bu sahadaki üstünlüğü sonraki devirlerde de hep kabul edilegelmiştir. Bâkî gazellerinde hayatın zevklerini terennüm etmiş, insanın fânî ömrünü elinden geldiğince aşk, içki ve eğlence meclislerindeki zevklerle gününü gün edip değerlendirmesini benimseyen bir felsefeye tercüman olmuştur. Bu bakımdan Bâkî, şiiri mânevî ıstırap ve acılar etrafında dönen çağdaşı Fuzûlî'den çok ayrılır. O derin ve büyük ıstırapların şairi olmak yerine hayatın zevk ve eğlencelerine yönelmiş bir şiir ustasıdır. Bâkî'de coşkun ilhamlar değil, şekil üzerinde durarak şiirini ince hayaller, nükte ve tevriye başta gelmek üzere türlü edebî sanatlarla işleyip zenginleştirmeyi göz önünde bulunduran bir tutum esastır. Klasik nüktenin dayandığı îhâm ve tevriye sanatlarının Bâkî'nin şiirinin hâkim unsuru olduğunu iddia eden çağdaşı Ahdî ve ona iştirak eden Kınalızâde Hasan Çelebi hükümlerinde haksız değildirlir. Nüktedan, hoşsohbet, meclislerde aranan bir kişi olan Bâkî'nin

üslûbunun karakterine uygunluk göstermesi tabiidir. Şurası da var ki Hayâlî'de ve Yahyâ Bey'de görülen tasavvufî zevke Bâkî'de hemen hemen hiç rastlanmaz. Aşağı yukarı her büyük şairin dîvânında bulunan tevhid, münâcât, na't gibi dinî ve bazan tasavvufî muhtevalı manzumeler Bâkî'nin dîvânında yoktur. Mekke kadılığında bulunmuş bir şairin bir na't bile yazmamış olması düşündürücüdür. Bu husus ve ayrıca hayatının seyri gösteriyor ki Bâkî bu dünyanın zevklerini terennüm etmiş, şiirini de dünyevî arzularını ifade ve isteklerini temin yolunda kullanmıştır. Şiirlerindeki birtakım garip mecazlar, hayal oyunları, aralarında yetiştiği Zâtî, Hayâlî Bey, Yahyâ Bey ve Emrî gibi XVI. yüzyıl şairlerinin takip ettiği estetiğin izleri olarak izah edilebilir.

Bâkî'nin şiirlerinde tabiat ve İstanbul'dan çizgiler sık sık akis bulmuştur. Onun manzumelerinde devrinin zengin hayatı ve haşmeti kolaylıkla hissedilir. Bâkî yaşadığı tabiat ve cemiyet çevresinden şiirine yer yer canlı levhalar vermeyi bilmiştir. Dîvân şiirine İstanbul Türkçesi'ni yerleştirmek gibi bir rolü olan Bâkî zaman zaman halk söyleyişinden gelen ifade malzemesine de açılır. Bâkî tabiata ve zevk hayatına açık yönü ve üslûbu ile Şeyhülislâm Yahyâ ve Nedîm'e bir öncü sayılmıştır. Temiz ve âhenkli bir üslûba sahip olan Bâkî dîvân şiirine bir söyleyiş kudreti ve rahatlığı kazandırmıştır. Asırlarca bir üstat olarak benimsenen Bâkî'nin şiirlerine kendi zamanından başlayarak her devirde başta büyük mümessiller ve şöhretler olduğu halde çeşit çeşit nazîreler söylenmiş, manzumeleri ayrıca tahmis vb. yollardan da bir özeniş konusu olmuştur.

1.4.2. Eserleri

1.4.2.1. Dîvân

Bâkî Dîvânı'nı, ilk defa Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteğiyle onun sağlığında tertip etmiştir. Daha sonra, yazdığı yeni şiirleri de ilâve edilerek değişik tarihlerde dîvânın yeni ve farklı tertipleri ortaya konulmuştur. Yalnız Türkiye kütüphanelerinde ve hususi ellerde şairin sağlığında yazılmış ondan fazla nüshası vardır. Ölümünden sonra istinsah edilenlerle dîvânının kitaplıklardaki sayısı 100'den fazladır. Sadece bu rakam, zamanın tahribiyle ve özellikle İstanbul yangınlarıyla kaybolanlar hesaba katılmaksızın, onun şiirlerinin sonraki yüzyıllarda hiçbir Osmanlı şairiyle kıyas

edilemeyecek kadar okunduğunu göstermeye yeterlidir. Bâkî dîvânının ilkin 1276'da (1859) kötü ve çok yanlışlı bir taş baskısı yapılmış, daha sonra R. Dvorák tarafından gazelleri esas alınarak Almanya'daki bir kısım nüshaları üzerinden yetmiş sayfalık bir önsözle yayımlanmıştır (Bâkî's Diwân. Ghazalijjat, Leiden, I-II, 1908-1911). Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından da bazı nüsha karşılaştırmaları ile birlikte ilk defa Latin harfleriyle basılmıştır (Bakî, Hayatı ve Şiirleri. I. Dîvân, İstanbul 1935). Mecmualarda ve nâşirin görmediği nüshalarda bu basımda bulunmayan bir hayli şiiri daha vardır. Son olarak da dîvânın onu İstanbul kütüphanelerinde, ikisi Elazığ Fırat Üniversitesi'nde olmak üzere on iki nüshasına dayalı tenkitli metni henüz basılmamış bir doktora çalışması olarak ortaya konmuştur (Sabahattin Küçük, Bâkî Dîvânı Üzerinde Bir İnceleme. Edisyon Kritikli Metin, I-II, 1982). Bâkî dîvânı Hammer tarafından 1825'te kısmen Almanca'ya tercüme edilmiştir. Bâkî'nin şiirlerinden ayrıca yayımlanmış geniş seçmeler de vardır: Şemseddin Sâmî, Bâkî'nin Eş'âr-ı Müntahabesi, İstanbul 1317; Fuad Köprülü, Eski Şairlerimiz. Dîvân Edebiyatı Antolojisi, İstanbul 1934, s. 259-320; Nevzat Yesirgil, Bakî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri, İstanbul 1953; Faruk K. Timurtaş, Bakî Dîvânından Seçmeler, Ankara 1987; Sabahattin Küçük, Bâkî ve Dîvânından Seçmeler, Ankara 1988.

1.4.2.2. Fezâilü'l-Cihâd

Muhyiddin Ahmed b. İbrâhim'in Meşâri'u'l-Eşvâk İlâ Mesâri'i'l-'Uşşâk, adlı Arapça eserinin tercümesidir. Cihadın faziletlerinden hareketle müslümanları cihada teşvik eden bu eseri Bâkî Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle 975'te (1567) Türkçe'ye çevirmiştir. Kendi el yazısıyla bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîrî, Şer'îyye, nr. 1286) kayıtlı olup müze kısmındadır.

1.4.2.3. Meâlimü'l-Yakin Fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn

Şehâbeddin Ahmed b. Hatîb el-Kastallânî'nin el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye adlı siyer kitabının tercümesidir. Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle tercüme ettiği eserin mukaddimesinde belirttiğine göre, Şâfiî mezhebine bağlı bulunan müellifin çeşitli münasebetlerle bu mezhebe dayalı olarak yaptığı fikhî izahları tercüme sırasında Hanefî mezhebinin görüşlerine çevirmiş, çeşitli ilâve ve çıkarmalarla kitap üzerinde telif denecek derecede değişiklikler

yapmıştır. Şair Nev'î tarafından istinsah edilmiş olan nüshada (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3253) 987 (1579) tarihi bulunduğuna göre tercümenin bu tarihten önce yapılmış olduğu anlaşılıyor. Gördüğü rağbet dolayısıyla birçok yazma nüshası olan eserin İstanbul'da üç de baskısı gerçekleştirilmiştir (1261, 1313-1316, 1322-1326).

1.4.2.4. Fezâil-i Mekke

Yine Sokullu'nun emriyle Mekke kadılığı esnasında, XVI. asır Arap müelliflerinden Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Mekkî'nin el-İslâm fî ahvâli beledi'llâhi'l-harâm adlı eserinden yaptığı tercümedir. 987'de (1579) tamamlayıp Medine kadılığından azli üzerine İstanbul'a döndüğünde III. Murad'a takdim etmiştir. Eser Mekke'nin tarihinden ve bilhassa Osmanlı sultanlarının oradaki hayratından bahsetmektedir. Çeşitli kütüphanelerde nüshaları vardır. Bunlardan en mükemmeli Köprülü Kütüphanesi'nde olanıdır (nr. 206). Bâkî'nin bu üç tercümesi, pek lügatli yazılan önsözleri bir tarafa bırakılırsa, tabii, temiz ve güzel bir Türkçe ile kaleme alınmış olmak gibi bir meziyete sahiptir. Nev'îzâde Atâî, Bâkî'nin Eyüp müderrisi bulunduğu sırada, Ebû Eyyûb el-Ensârî tarafından rivayet edilen hadislerden kırk tanesini tercüme ettiğini ve eserin türbeye konulup ziyaretçilerin istifadesine sunulduğunu bildirmektedir. Ancak bu tercümenin herhangi bir nüshasına henüz rastlanmamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Manevî (Soyut) Kültür

2.1. Dîn

2.1.1. Allâh

Esmayihüsna içinde en çok kullanılan isim Allah'tır. Allah kavramı Dîvân'da on sekiz kez geçmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Rahman ve rahim olan Allah yarattıklarını hiçbir zaman zorda bırakmaz. O yardım istenecek yegâne kapıdır. "Göklerde ve yerde bulunanlar, O'ndan isterler. O, her gün yeni bir iştedir."¹¹ Şair; "es-Samed" her şeyin kendisine muhtaç olduğu, yöneldiği, her dilek ve isteğin mercîi; hiç eksikliği, kusuru ve ihtiyacı olmayan ulu, şanlı, dosdoğru, âdil ve güvenilir olan Allah'tan ayrılık ateşine dayanabilmek için güç ve yardım beklemektedir:

Meded Allâh meded 'avn ü 'inayet senden

Bu firak âteşine döymege tâkat senden (Tb. 2.3/8)

"Bu da şundandır ki, Allah Hakk'dır. (İnsanların) O'ndan başka taptıkları ise mutlaka batıldır. Şüphesiz ki Allah, çok yücedir, çok büyüktür."¹² "el-Hakk" ismiyle varlığı, ilah ve rab oluşu hak olan, eşyayı var eden hakkı ızhar eden, mülk sahibi, yok olmayan, varlığında şüphe bulunmayan, âdil olan Allah'tan şairimiz sevgilinin cenneti andıran köyüne gitmek için yardım istemektedir:

Bâg-ı bihişt-i kûyına yâruñ irem diyü

Hakdan hemîşe uçmaga bâl ü per isterin (G. 386/2)

¹¹ Rahmân Sûresi /29.

¹² Lokmân Sûresi/30.

Bâkî dîvânında Allah'ın faklı isimleri ile anılmaktadır. “Mersiye-i Mihrümâh Sultân” adlı bölümden alınan beyitte Kanûnî'nin kızı olan Mihrümâh Sultân Allâh'ın “Rahmân” isminin dünyadaki gölgesi olarak teşbih edilmektedir:

Matemin tutsa n'ola 'âlem-i 'ulvîde melek
Sâye-i rahmet-i Rahmân idi insân üzre (M. 2.2/4)

“Alçak dünya için kötülere boyun eğmeyiz. Allahtan başka hiç kimseden bir beklentimiz olmaz”. Geçici dünya nimetleri için el etek öpmeği kabul etmeyen Bâkî her şeyi yüce yaratıcıdan beklemektedir:

Baş egmezüz edânîye dünyâ-yı dîn için
Allâhadur tevekkülümüz i'timâdumuz (G. 192/2)

Allah yarattıklarını besleyici, terbiye edici ve rızıklandırıcıdır. Her nakışta her güzellikte onun “Hâlık” isminin birer tecellisi vardır:

Her nakş u her nigâr ki kılsañ müşâhade
Eltâf-ı sun'-ı Hâlık-i Perverdgârı gör (G. 122/2)

Dünyanın nimetleri geçicidir. Bir yel gelir savurur. Allah ise sonsuzdur “bâkî”dir. Şairin adının güzel bir tevriye oluşturduğu beyitte Bâkî, minnetin sadece Allah'a olduğunu belirtir. Şairimiz ayrıca bu fânî dünyada güzel bir isim bırakmanın da ne kadar güzel olduğuna vurgu yapar:

Minnet Hudâya devlet-i dünyâ fenâ bulur
Bâkî kalur sahîfe-i 'âlemde adumuz (G. 192/6)

2.1.2. Melek

Melek, hâlleri diğer canlılara benzemeyecek şekilde Allahın nurdan yarattığı varlıklar; mecâzen yüzü ve huyu pek güzel, çok temiz olan kimse demektir. Dini

kaynaklara göre meleklerin yaptığı işler arasında müminler için dua ve istiğfarda bulunma vardır.¹³ Sözün bittiğini söyleyen şair Allah’a dua edeceğini ve meleklerin bu duaya eşlik edip, âmin demesini bekliyor:

Söz tamâm oldu niyâz eyleyelüm dergâha
İşidüp diye feleklerde melekler âmîn (K. 26/32)

Bâkî Dîvânında yedi defa geçen melek kavramı her zaman dini anlamıyla kullanılmaz. Divân şiirinde sevgili en çok meleklerle benzetilmiştir. Melek simâlı sevgiliyi bir gece kollarına alan şair, ölse de gam yemez:

Dünyede öldüğüme hiç gam yimezdüm Bâkıyâ
Bir gice pehlûya çeksem ol melek-sîmâcuğı (G. 534/5)

2.1.2.1. Cibrîl

İslâm dininde Cebrâil Hz. Peygamber’e ilâhî emirleri bildiren vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir. Arapça’da vahiy meleği değişik kelimelerle ifade edilmekle birlikte en meşhurları Cebrâil, Cebreîl, Cebrîl, Cibrîn ve Cibrîl’dir.

Bâkî Dîvânı’nda Cibril sözcüğü, bir defa kullanılmıştır. Müftî-zâde için yazılan bu beyitte şair “Cibrîl-i emîn” şeklinde geçmektedir:

Kabza-i kudretine kavs kemân-ı Rüstem
Nâvek-i re’yine per şeh-per-i Cibrîl-i emîn (K. 26/17)

Hiz. Peygamber’in Mi’rac gecesi yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç veya makam diye açıklanan sidretü’l-müntehâ, Kur’an’da bir yerde sidretü’l-müntehâ¹⁴ olarak geçmektedir. Hiz. Peygamber Mi’rac gecesi Cebrâil ile sidretü’l-müntehâya kadar gitmiş ve Cebrâil’in daha ileriye gitmesine izin verilmediği için

¹³ Mü’min Sûresi/7-9, Şûrâ Sûresi/5.

¹⁴ Necm Sûresi/14.

kābe kavseyne olan yolculuğuna refrefle devam etmiştir. Bu sebeple sidretü'l-müntehâ Cebrâil'in makamı sayılmıştır. Bu noktadan sonra aşk gidebildiği için Cebrail aklın sembolü olarak kabul edilir. Sevginin la'l gibi kırmızı dudağıyla yüzünü cennete benzeten şair, Akıl Cebrâil'i'nin de sevgilinin boyuna sidre-i müntehâ dediğini ifade ediyor:

La' l-i lebûñle tal'atun ravza-i Cennetü'n-na'im
Kaddüñe Cebre'il-i 'akl Sidre-i müntehâ didi (G. 528/4)

2.1.2.2. *Rıdvân*

Kur'ân-ı Kerîm'de "rızâ" anlamında yer alan bir terim; cennetin muhafızı kabul edilen melek. Bâkî Dîvânı'nda Rıdvân sözcüğü dört yerde geçmektedir.

Sevgilinin yolunda akıtılan gözyaşlarının Kevser suyuna benzetildiği bu beyitte Cennetin kapıcısı olan Rıdvan Ravza-ı Rıdvan tamlaması içinde geçmektedir:

Kûyında revân eyledüğüm eşk-i mahabbet
Kevser suyudur ravza-i Rıdvâne salındı (G. 510/4)

Sultân Süleymân Hân için yazılan bu beyitte şair, o haşmetli padişahın yürüyüşünü cennet bahçesinin pınarlarına teşbih etmektedir:

Edâsı Selsebîl-i bâg-ı Rıdvân
Hurûfî ravzadan gelmiş reyâhîn (K:4/11)

2.1.2.3. *İblîs*

İnsana musallat olup onu saptırmaya çalışan ruhanî varlık. Sözlükte "uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek" anlamındaki şatn (şütûn) veya "öfkesinden yanıp tutuşmak" mânasındaki şeyt kökünden türediği ileri sürülen şeytân kelimesi (çoğulu şeyâtîn) "hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke mâruz kalmış varlık" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de on sekizi

çoğul olmak üzere seksen sekiz yerde şeytan (on bir yerde iblîs) kelimesi yer almaktadır. Âdem'in yaratılışının ardından meleklerden ona secde etmelerinin istendiğine dair dokuz âyette iblîs, Âdem ile eşinden üreyip çoğalan insan türüne düşmanlık ederek onları çeşitli hile ve desiselerle aldattığını bildiren âyetlerde şeytan kelimesi geçmektedir. Kur'an'da şeytanla insan türü arasındaki ilişkiye veya mücadeleye temas eden birçok âyet bulunmaktadır. İblis sözcüğü Bâkî Dîvânında bir defa geçmektedir.

İlk görevi Âdem ile Havva'yı cennetten ayırmak olan şeytanın, kıyamete kadar süre aldığı bilinmektedir. Dîvân şiirinde bu anlayıştan hareketle, sevgilin etrafında dolaşan rakip, şeytana benzetilmiştir:

Kûyına varsa 'aceb mi dil-berün gâhî rakîb
Cennet idi bir zamân İblîs-i mel'ûnuñ yiri (G. 548/3)

2.1.3. Âyetler

Allah'ın varlığına, peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mûcize anlamında, ayrıca Kur'an-ı Kerîm sûrelerinin belli bölümlerinden her biri için kullanılan bir terim. Kur'an'da tekil ve çoğul şeklinde 382 defa geçen âyet kelimesi terim olarak çeşitli anlamlar ifade etmektedir. Bu kavram âyet ve sûre şeklinde Bâkî Dîvânında üçer defa geçmektedir.

Dîvân şiirinin kökü Arap ve Fars şiirine dayanır. Dîvân şiiri başlıca altı kaynaktan beslenir. Kur'an-ı Kerim bu kaynakların temelini oluşturur. Dîvân şairleri Kur'an-ı Kerim'den; telmih yoluyla, tam iktibas, kısmi iktibas ve sûre isimlerini kullanarak beytin anlamını kuvvetlendirmek, sanat yapmak, ya da sure isimlerini tevriyeli kullanmak suretiyle yararlanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in farklı isimlerini ve sure isimlerini teşbih unsuru olarak da kullanılmıştır.¹⁵

Kur'an-ı Kerîm için Mushaf sözcüğü de kullanılmaktadır. Dîvân şiirinde sevgilinin güzelliği Mushaf olarak düşünülür. Güzellik bir Mushaf'tır. Onda tezyinat,

¹⁵ Nilüfer ÇELİK, "Fuzuli'nin Türkçe Dîvânında Geçen Ayetler ve Yorumları", s.131-148.

harfler, harekeler, âyetler, sûreler vs. sevgilinin birer güzelliğini karşılar. Kur'ân'ın okunması, gözü ondan ayırmama anlamına gelir. Şems ise güneş demektir. Sevgilinin yüzünün güzelliği şems ile ifade edilir. Divân şiirinde kaş ve hilâl nûn'a benzetilir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Kalem sûresinin ilk âyeti¹⁶ “Nun ve'1-Kalem” şeklindedir. Şair sevgilinin yüzünün güzelliğini Mushaf'a benzeterek onu her gördüğünde yüzünden Şems ve Kalem suresini okuduğunu ifade eder:

Cemâlûñ mushafını dil-berâ gördükçe bu Bâkî
Okur Ve's-şems yüzüne kaşuña sûre-i Nûnı (G. 535/5)

Beyâz-ı safha-i ruhsâra ol hatt-ı cemâlûñle
Muhakkak hatt-ı Nûrî mi ki yazmış âyet-i Nûn (G. 547/2)

Şems güneş anlamındadır. Dîvân şiirinde sevgilinin yüzü; parlaklığı, göz alıcılığı güzelliği yönünden şems ile ifade edilir:

Haddûñ ey meh şol hat-ı reyhânda
Sûre-i Ve's-Şemsdür Kur'ânda (G. 476/1)

Virmiş 'izâr-ı yâra safâ hatt-ı dil-güşâ
Yazmış ruhında sûre-i Ve's-şemsi Ve'd-duhâ
Bulmuş cemâli âyinesi mâhveş cilâ
Mir'ât-ı hüsne sanma keder irişe dilâ
Nûr âyeti yazılsa hat-ı müşg-bâr ile (T. 6/6)

2.1.4. Peygamberler

2.1.4.1. Hz. Nûh

Büyük peygamberler arasında sayılan, kendisine inanmayan kavmi tûfan ile helâk edilen peygamber. . Kur'an'ın yetmiş birinci sûresi onun adını taşır ve baştan sona onun tevhid mücadelesini anlatır. Kendisine inanmayan kavmi tûfanla

¹⁶ Kalem Sûresi/1.

cezalandırıldığından tûfan hadisesi de ona nisbetle Nûh tûfanı diye anılmaktadır. Nûh kelimesinin Arapça asıllı olup nevh (ağlamak, dövünmek) kökünden geldiğini, bizzat kendi nefsinin kötülediğinden veya tövbe etmeden boğulup gitmeleri sebebiyle kavmi için üzüldüğünden ona bu adın verildiğini söyleyenler olmakla birlikte (Fîrûzâbâdî, VI, 26) kelimenin Arapça olmadığı kabul edilmektedir. Hz. Nûh, Bâkî Dîvânında iki defa anılmaktadır.

Hz. Nûh, kendisine inanmayan kavmi, tûfan ile suda boğularak helâk edilen peygamberdir. Gökten yağan yağmur ve yerden fışkıran su ile her yer su olmuş ve yalnızca Nuh'un gemisine girenler kurtulabilmiştir. Nuh Peygamber ve tûfân hadisesi Kur'ân-ı Kerîm'de de anılmaktadır. Nuh Peygamber başka önemli bir özelliği de 950 veya 1000 yıl yaşamasıdır. "Nuh ömrü" deyimini buna işaret etmektedir. İşte aşağıdaki beyitlerde şair Hz Nuh ile ilgili bu iki hadiseye dikkat çekmektedir:

Nûh 'ömrin virsün Allâhum hatâdan saklasun
Yıkısa bünyâd-ı sarây-ı 'âlemi tûfân eger (K. 13/15)

Nice tûfân oldu peydâ dîde-i hûn-pâşdan
Nûh çeşmüm yanına gelse dem urmaz yaşdan (G. 376/1)

2.1.4.2. Hz. İbrâhîm

Hz. İbrâhîm; milattan önce 12. yüzyılda yaşamış, babasının adı Âzer, annesinin adı Ūşâ'dır.. Putları parçalaması neticesinde Nemrut tarafından cezalandırılmış ve ateşe atılmıştır. Cebrail, Allah'ın emri ile onu havada tutup ateşi bir gül bahçesine çevirmiştir. Bu olaydan sonra Nemrut'a Allah'a iman etmesini söylemiş karşılık bulamayınca da ailesini ve kendisine inananları alıp Bâbil'i terk etmiş, Mısır'a yerleşmiştir. Hakkında birçok efsanevi bilgi vardır. Göklerin ona açılması, arşı görmesi, arzın tabakalarını seyretmesi, günah işleyenlere bedduâ etmesi bunlardandır. Hz. İbrâhîm, Bâkî Dîvânında İbrâhîm ve Halilü'r-Rahmân adlarıyla birer defa anılmaktadır.

Hz. İbrâhîm tevhid mücadelesi, Allah'a teslimiyeti, azmi, sebatı ve kararlılığı, Halil İbrâhîm sofrası, Halil İbrâhîm bereketi, misafirperverliği, aile

hayatı ve bu konudaki tavsiyeleri ile edebî eserlerde geniş yer bulmuştur. Onun en önemli özelliği oğlu İsmail ile Kâbe'yi inşasıdır. Kalp kırmak Kâbe'yi yıkmaya benzetilir. Şair kırılan kalbinin tamiri için Hz. İbrahim'den yardım beklemektedir:

Hâne-i kalbüm eylesün termîm
Ka'be yapmak dilerse İbrâhîm (G. 342/1)

“O büyük padişahın cömertliği ve ikramı başkalarına vermekle eksilir mi hiç?” Halil İbrâhîm bereketi, misafirperverliği öyle güzeldir ki bol bol vermekle sofrada hiçbir şey eksilmez:

Bezl ile az ola mı ni'met-i cûd u keremüñ
Yimeden eksile mi hân-ı Halîlü'r-Rahmân (K. 2/55)

2.1.4.3. Hz. Yâ'kûb

Kur'ân-ı Kerîm'de Ya'kûb'dan hem bu isimle hem de İsrâîl diye bahsedilmektedir. Ya'kûb adı on sûrede on altı defa geçer; İsrâîl adı da tek başına iki, Benî İsrâîl şeklinde kırk bir yerde geçer. Bazı rivayetlere göre Ya'kûb adı kendisine, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını kitaptan takip ederek uygulaması veya zürriyetinin onu takip etmesi yahut doğum esnasında kardeşinin topuğunu tutması sebebiyle verilmiştir (Fîrûzâbâdî, VI, 43). Ancak İslâmî kaynaklara göre de Ya'kûb Arapça asıllı bir kelime değildir. Kur'an'da diğer peygamberler gibi Ya'kûb'a da vahiy geldiği ve onun nebî olduğu bildirilmektedir (en-Nisâ 4/163; Meryem 19/49). Dedesi İbrâhîm ve babası İshak gibi Ya'kûb da güçlü bir iradeye, keskin bir zekâyâ sahiptir. Kendisi ve zürriyeti seçkin ve hayırlı insanlardır (Sâd 38/45-46); onlar dürüst ve erdemli (el-Enbiyâ 21/72), muhsin (el-En'âm 6/84), sâlih (el-Enbiyâ 21/72), muhlis (Sâd 38/45-46) kullardır.

Hz. Ya'kûb dîvân edebiyatında gam ve hüznün sembolü haline gelmiş ve âşıkların kendilerini benzettiği kişilerin başında yer almış, ayrıca şairler Ya'kûb'un

sabrını örnek almıştır. Şair sevgiliyi güzellikte ikinci Yûsuf olarak görmektedir. Ayrıca Hz Ya’kûb Hüzün sembolü olmasına ve Hz. Yûsuf’un kıssasına telmihte bulunuyor:

Ya’kûb-sıfat Bâkîyi ol Yûsuf-ı sâni
Hüzn içre komaz kıssayı ihvâne tuyurma (G. 405/5)

Külbe-i Ahzân; sıkıntılar kulübesi, hüznler evi. Ya’kûb peygamberin, Yûsuf’un hasretiyle yıllarca ağlaya ağlaya gözlerini kaybettiği kulübesi. Önceleri şehir içinde oturduğu halde halk onun ağlayışından bizar olunca şehir dışında bir çardak kurdurup orada ağlamaya başlamış. Buraya külbe-i ahzân denir. Hz. Ya’kûb Hz Yûsuf’u kaybettikten sonra hüzne gark olur:

Yûsuf gibi ‘izzetde sen Ya’kûb-veş mihnetde ben
Dil sâkin-i Beytü’l-hazen tenhâlara salduñ beni (G.531/4)

Sabrın sonu selamettir. Hz. Ya’kûb; oğlu Yûsuf kardeşleri tarafından kuyuya atıldıktan sonra onun arkasından akıttığı yaşlar sebebiyle gözlerini kaybetmiştir. Hüzün dolu yıllardan sonra oğluna kavuşan Hz. Ya’kûb hüznün evi, neşe evine dönmüştür:

Rûşen oldu açılup dîde-i Ya’kûb-ı emel
Demidür menzil-i ‘işret ola Beytü’l-ahzân (K.2/3)

Dîvân şiirinde, Hz. Ya’kûb için “pîr-i Ken’ân” tamlaması kullanılır:

Şâdmân oldu bu gün devr-i kühen-sâl yine
Vuslat-ı Yûsuf ile niteki pîr-i Ken’ân (K. 2/2)

2.1.4.4. Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf; İsrailoğulları peygamberlerinden Ya'kûb peygamberin oğludur. Yûsuf kıssâsı Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel kıssâsı olup "Ahsenü'l-Kıssas" olarak vasıflandırılır. Hz. Yûsuf; kendisini kıskanan kardeşleri tarafından kuyuya atılmıştır. Ancak rabbi onu o kör kuyuda bile yalnız bırakmamıştır. Oradan alıp Mısır'a sultan yapmıştır:

Geldi zuhûra çâh-ı 'ademden çıkup yine
Mîzâne girdi Yûsuf-ı Ken'ân-misâl gül (G. 308/2)

Hz. Yûsuf güzelliği öyle büyüleyicidir ki; bu güzellik karşısında, Züleyha yenik düşer. Bunun duyan Mısır kadınları Züleyha'yı kınarlar. Ancak Züleyha'nın düştüğü duruma kendileri de ellerini yaralayarak düşerler. Dîvân şiirinde de Yûsuf'un dillere destan güzelliğine telmih yapılır ve herkes kendini onunla kıyaslar:

Göñül Yûsuf gibi çâh-ı zenahdânuñda kalmışdur
Halâs eyle benüm şâhum ki zindânuñda kalmışdur (G. 165/1)

"Hz. Yûsuf'un kuyuda kalması misali gönül, sevgilinin çene çukurunda kalmıştır. Padişahın zindanında kalan şair, yine ondan kendisini kurtarmasını istemektedir. Sevgilinin çene çukuru, kuyuya ve zindana benzemektedir. Karanlık olan bu yerler, aynı zamanda kuşatıcı, hapsedici özelliğe sahiptir. Kuyuya düşen, ip yardımıyla; çene çukuruna düşen gönül, zülfe tutunarak; hapse düşen mahkûm ise padişahın fermanıyla kurtulabilmektedir. Gönlü esir etmek, sevgilinin; suçluyu zindana atmak, otoritenin yetkisindedir. Bu bakımdan aşağıdaki beyitte sevgiliye ait bir güzellik unsuruyla, kuyu ve zindan arasında ilişki kurulmuş, "Şâhum" ifadesiyle hem sevgili hem de padişah kastedilmiştir" ¹⁷

¹⁷ Sıtkı Nazik, "Bâkî Dîvânı'nda Sevgilinin Otorite Sahibine Teşbihi".

Göñül Yûsuf gibi çâh-ı zenahdânuñda kalmışdur
Halâs eyle benüm şâhum ki zindânuñda kalmışdur(G. 165/1)

2.1.4.5. Hz. Mûsâ

İsrâiloğulları'na gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen peygamber. Tevrat Mûsâ'yı peygamberlerin en büyüğü olarak takdim eder. Hz. Mûsâ, Tevrat'a göre sadece ona ait bir nitelik olmak üzere Tanrı ile yüz yüze söyleşen, Tanrı'nın Sînâ'daki vahyine aracı olarak seçtiği, esaret altındaki halkı kâhinler melekûtu ve mukaddes millet haline getiren, eşsiz ve benzersiz bir kişidir. Mûsâ, Kur'ân-ı Kerîm'de de adı en çok geçen peygamberdir. Hz. Mûsâ, Bâkî Dîvânında bir yerde anılmaktadır.

Mûsâ peygamber Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlanmıştır. Ancak onun asası sihirbazların asasını yutan bir yılan olmuştur. Böylece sihirbazlar Mûsâ peygambere îmân ettiler Bâkî hocası “Mehammed Çelebi” için yazdığı bu beyitte o tarihi olaya telmihte bulunmaktadır:

Yine Fir'avn-ı şitâ ceyşine Mûsâ-mânend
Eyledi elde 'asâsını bir ejder sünbül (K. 24/12)

Kelîm; söz söyleyen, konuşan; ikinci şahıs anlamlarına gelen bu sözcük Tûr-i Sînâ'da Cenâbîhak'la konuşması dolayısıyla Hz. Musa'nın unvanıdır. Hz. Mûsâ'nın “Kelîm” ismiyle Bâkî Dîvânında bir yerde anılmaktadır.

Tûr'da Allah'la görüşen Hz. Mûsâ'ya gelen vahiy bir ağaçtan seslenilerek gelmiştir: “Oraya gelince, o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.”¹⁸ “Dıraht-ı Kelîm” ifadesiyle bu tarihi olay hatırlatılmaktadır:

Yaklaşdı ol ki bâd ola enfâs-ı 'İsevî
Şâh-ı gül ide bahs dıraht-ı Kelîm ile (G. 403/2)

¹⁸ Kasas Sûresi/30

2.1.4.6. *Hızır*

Hz. Hızır (Hızır), içenlere ölmezlik veren âb-ı hayâtı içen ve kul sıkıldığı zaman imdâdına yetişmekle meşhur olan peygamberdir. Hz. Hızır Bâkî Dîvânında bir yerde anılmaktadır.

Dîvân edebiyatında Hızır sevgili etrafında söz konusu edilirken kelime “yeşillik, tazelik; siyaha yakın mavimsi renk” anlamından hareketle çok geniş hayalî unsurlarla bezenerek kullanılmıştır:

Ey nev-bahâr-ı hüsn Hızırveş sen irmeseñ
Gülşen gözüme dûzah olur intizâr ile (T. 4/4)

2.1.4.7. *Hz. Dâvûd*

İsrâiloğulları’na gönderilen ve kendisine Zebur verilen peygamber. Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde Hz. Dâvûd’un çeşitli özellikleri belirtilmekle beraber gerek soy kütüğü gerekse hayat hikâyesiyle ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Bu konuda diğer İslâmî kaynaklarda yer alan bilgiler de İsrâiliyat türünden olup Ahd-i Atîk’teki mâlumatla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

İslâmî kaynaklarda nakledildiğine göre Hz. Dâvûd’un sesi hem çok gür hem de çok güzeldi. Dâvûd o gür ve güzel sesiyle Zebur’u okumaya başladığında kurt kuş durup onu dinler, sesinden dağlar yankılanırdı. Bâkî bu ünlü beytinde Hz. Dâvûd’un güzel sesine telmihte bulunmaktadır:

Âvâzeyi bu ‘âleme Dâvûd gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş (G. 218/3)

Kur’an- Kerim’de adı geçen peygamberlerin meslekleriyle ilgili bilgiler verilir. Bunlardan biri de Hz. Dâvûd’dur. H z. Dâvûd; demiri işleyen, ondan çok güçlü savaş zırhları yapan, usta bir demircidir. Aşağıda bulunan iki beyitte bu olaya işaret vardır:

Şemşîr-i tâbnâk u ziyâ-bahşî gûyiyâ
Âhendür oldı Hazret-i Dâvûd elinde mûm (G. 326/3)

Elinde Hazret-i Dâvûduñ âhendür ki mûm oldı
Ziyâ-bahş olsa âfâka n'ola şemşîr-i bürrânı (K. 5/10)

2.1.4.8. Hz. Süleymân

Hz. Dâvûd'un oğlu, İsrâiloğulları'na gönderilen hükümdar-peygamber. Yahudilik'te ve Hristiyanlık'ta sadece kral, İslâm'da ise hükümdar-peygamber kabul edilir. Kur'an, Süleyman'ın güzel bir kul olduğunu, daima Allah'a yöneldiğini, Allah katında büyük değeri ve güzel yeri bulunduğunu belirtmektedir.

Bir gün Süleyman peygamber ordusuyla birlikte sefere giderken bir vadiye ulaştıklarında karınca beyinin diğer karıncalara "Kaçınız! Süleyman'ın orduları sizi ezmesin." dediğini duydu. Bunun üzerine gülümsedi ve karıncaların beyini yanına davet etti. Karınca beyi, kendince çok değerli sayılan bir çekirge budu ile onu ziyarete geldi. Hz. Süleyman'ın duâsıyla bu but bereketlendi ve bütün ordu, yarısından doydı. Geri kalan yarısını karıncaya iade etti ve ondan öğütler istedi. Karınca Süleyman'a nasihatlerde bulundu. Süleyman karıncaya "Ben peygamber olduğum halde seni ve arkadaşlarını çiğneyebileceğimi nasıl düşündün ve niçin onlara kaçmalarını söyledin?" deyince karınca ona "Senin debdebene dalıp da tesbihlerini unuturlar diye söyledim" cevabını verir. Bâkî, Hz. Süleyman anılınca onunla anılan karınca gibi sevgili her anıldığında kendi adının da anıldığı söyleyerek bu tarihi olaya telmihte bulunuyor:

Añarlar devlet-i şâh-ı cihânda nâmuñ ey Bâkî
Süleymân yâd olındukça bile mezkûr olur mûrı (G. 484/6)

Süleyman'a yakın olmak isteyen karınca misali; âşık, maşukuna yakın olmak için yüzünü yüzlerce kez sevgilinin kapısındaki toprağa sürer:

Gubâr-ı der-geh-i şâha sürer yüz yirde yüz Bâkî
Süleymâna mukârin olmag ister seyr idüñ mûrı (G. 547/5)

“Mühr-i Süleyman” Süleyman peygamberin yüzüğüne verilen addır. Bu yüzüğün üstünde İsm-i Âzam yazılı imiş. Süleyman bununla bütün yaratıklara hükmedermiş. Bu mühür üzerinde iç içe girmiş iki eşkenar üçgen bulunurmuş. Yahudiler bu işaretteki her bir açıya bir peygamber (İbrahim, İshak, Yakup, Musa, Harun, Davûd) isnat ederler.

Etrâfa saldı şa’şa’asın gûşe gûşe mihr
Oldı ufukda mühr-i Süleymân gibi ‘ayân (K. 1/10)

Divân şiirinde sevgilinin ağzı ve dudakları bir mühür olarak kabul edilir. Daha çok "Mühr-i Süleyman" terkihiyle kendini gösterir.(Pala; 2004:339) Süleyman Peygamber bir gün bu yüzüğü bir dev'e çaldırmıştır. Yıllar sonra eline geçirebildiği bu yüzük ile tekrar idareyi ele geçirmiştir. Yüzüğün üzerindeki üçgenler tıslımlı kabul edildiğinden sevgilinin dudağı bu mührü benzetilir:

Dilde mihr-i hâtem-i la'lün nihân itmiş rakîb
Dîv işitdük bir zaman mühr-i Süleymân gizlemiş (G. 214/3)

2.1.4.9. Hz. İsa

Hz. İsa, İsrailoğullarının son peygamberidir. Kendisine “İncîl” indirilmiştir. İsa Peygamber bir mucize olarak Meryem’den babasız olarak doğdu. Bu durumlar Kurân-ı Kerîm’de ayrıntıyla anlatılır (Meryem/16 vd.). Yine İsa Peygamber hakkında Kurân-ı Kerîmde 22 yerde geniş bilgi vardır. Doğumu, Milâdî takvimin başlangıcı sayılır. Hz. İsa Bâkî Dîvânında dört yerde anılmaktadır.

“Onun can bağışlayan nefesi bütün tabiatı ve özellikle şairi ve âşığı ihya eder, bülbül gibi söyletir. Bundan dolayı bahar, sabâ rüzgârı dem-i İsa’dır” diyen şair “Allah’tan bir ruh ve kelime” olarak kabul edilen Hz. İsa’ya işaret etmektedir:

‘Âlem hayât-ı nev bulur cânlar bağışlar dem-be-dem
Enfâs-ı Rûhu’ullâhdur gûyâ nesîm-i subh-dem (G. 318/1)

“O, İsrailoğullarına bir elçi olacak (ve onlara şöyle diyecek:) Size Rabbinizden bir mucize getirdim: Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o kuş oluverir. Yine Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz, bunda sizin için bir ibret vardır.”¹⁹ Âyette geçen ölüleri diriltme mucizesi Hz. İsa'nın önemli bir mucizesidir. Şair; sevgilinin dudağını ölüleri diriltten Hz İsa'nın mucizesine teşbih ederek, bu önemli olaya telmihte bulunuyor:

Leb-i cân-bahşı ile mürdeler ihyâ itsün

Nic'olur mu'cize-i Hazret-i 'İsâ göresin (G. 384/2)

2.1.4.10. Hz. Muhammed

Hız. Muhammed; İslâm peygamberi Hız. Muhammed Mustafa'dır. Muhammed ismi, anlam olarak “pek çok hamd ü senâ olunmuş, övölmüş” mânâsındadır.

Hız. Muhammed; Bâkî Dîvânında İki defa Ahmed, birer kez ise Muhammed, Nebi, Rasûl ve Peyem-ber şeklinde anılmaktadır.

Allah'ın elçisi olan sevgili peygamberimiz (s.a.v) tebliğ vazifesini yaparken birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Ebü'l-Hakem (Ebû Cehl) Hız. Muhammed'in(s.a.v) ve İslâm'ın azılı düşmanlarından biridir. Ebû Cehil, kendi kabilesinden olmayan birinin peygamberliğini kabullenemediği için Hız. Muhammed'e (s.a.v) inanmayacağını açıkça söylemişlerdir. Şair bu beyitte Ebû Cehil'in inkârından peygamberin faziletine hiçbir zarar gelmediğini söylemektedir:

Ne 'aceb fazlına nâ-dân eger inkâr itse

İtdi mi Ahmed-i Muhtâra Ebû Cehl ikrâr (K. 25/24)

İslam dini son dindir. O hak dindir ve ondan önceki bütün dinler onun gelişiyile hükmünü yitirmiştir. Bâkî de Hız. Muhammedin hak dinin temsilcisi olduğuna işaret etmektedir:

¹⁹ Âl-i İmrân Sûresi/49

Bâkiyâ dîn-i Muhammed hak için ‘âlemde
Dem-i cân-bahş ile nazm içre bu gün ‘Îsâyem (G. 315/5)

Peygamberlerin hepsinde olduğu gibi Efendimiz Hz. Muhammed’de de peygamberlik nuru vardır. O kerem sahibi bir Nebi; temiz bir Rasûl’dür.

Îlâhî be-âb-ı ruh-ı âl-i Ahmed
Be-nûr-ı cebîn-i mübîn-i Peyem-ber (K. 3/31)

Be-dîn-i güzîn-i Nebiyy-i mükerrem
Be-rûh-ı revân-ı Rasûl-i mutahhar (K. 3/32)

2.1.5. Çâr-yâr

Çâr-yâr (Dört Halife); Hz. Peygamber’den (s.a.v) sonra halifelik görevini üstlenen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali için özellikle Sünnî Müslümanlar tarafından kullanılan bir tabir.

Hulefâ-yi Râşidîn olarak anılan dört halifenin İslam tarihinde kendileriyle özdeşleşen belirgin özellikleri vardır. Hz. Ebû Bekir’e (r.a.) sadık dosttur. Hz. Ömer(r.a.) adalet denince akla gelen ilk isimdir. Hz. Osman’ın (r.a.) hayâsı dillere destandır. Hz. Ali (r.a.) ashabın en âlimlerinden biri idi. Onun için ilim beldesinin kapısı olarak bilinir. Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde: “Ben ilmin/hikmetin şehriyim, Ali de kapısıdır. İlim isteyen kimse bu kapıdan gelsin” buyurmuştur:²⁰

‘Adl ü dâd-ı ‘Ömer ü sıdk u safâ-yı Sıddîk
‘İlm ü ‘irfân-ı ‘Alî hilm ü hayâ-yı ‘Osmân (K. 2/27)

²⁰ Tirmizi, “Menâkıb”/20.

“Hz. Ali’nin çatal şeklinde iki başlı kılıcının adı Zülfikar’dır. Cebrail’in, “Zülfikar’dan başka kılıç, Ali’den başka da yiğit yoktur.” dediği rivayet edilir. Bâkî Dîvânında bu hadiseye iki defa telmihte bulunur:

Eyler hücûmı düşmen-i dîne ‘Alî-sıfat
Şemşîr-i hûn-feşânı kılur kâr-ı Zülfekâr (K. 9/15)

Destûnde Zülfekâr-ı ‘Alî nevk-i hâmedür
Bâkî semend-i tab’uñ olur Düldül eyleseñ (G. 255/5)

Kur’ân-ı Kerim; Hz. Ebû Bekir’e (r.a.) tarafından kitap haline getirilmiş ve Hz. Osman (r.a.) tarafından ise çoğaltılmıştır. Şair bu olayı hatırlatarak sevgilinin beyaz yanaklarını Kur’ân-ı Kerim’in yapraklarına teşbih ederken; onun gamzesini Hz Alin’in kılıcına benzetmektedir:

Hañçer-i gamze-i hûn-rîzüñe tîg-i Hayder
Safha-i ‘ârîzuña mushaf-ı Osmân dirler (G. 144/3)

2.1.6. Kader, kaza

Allah’ın nesneleri ve olayları özellikle sorumluluk doğuran beşerî fiilleri, ezelde planlayıp zamanı gelince yaratması anlamında terim.

Şair; Alî Paşa için yazdığı kasidesinde “bennâ-yı kader” tamlamasıyla Allah’ı kastederek Alî Paşa mutluluk sarayını yaptığını ve onun adının bu sayede, tâ göklere kadar çıktığını anlatmaktadır:

Tâ ki bennâ-yı kader yapdı sa’âdet kasrın
Oldı ol tâk-ı felek-rif’ate manzar hâtem (K. 19/6)

“De ki: Gaybı bilmek Allah’a mahsustur.”²¹ âyet-i kerîmesinden de anlaşıldığı üzere, gaybı sadece Allah bilir. Kaza ve kader de bunun içindedir ve gizlidir. Ancak yaşandığı vakit görülebilir. Sevgilinin yüzü de öyledir; bazen çıkar bazen kaybolur:

Hatt-ı ‘ışarı geh görinür gah olur nihân
Çıkamaz beyaza bahs-i kaza vü kader gibi (G. 503/3)

2.1.7. Âhiretle ilgili kavram ve terimler

2.1.7.1. *Haşr, mahşer, kıyâmet*

Haşr; kıyamet gününde diriltilecek olan mükelleflerin hesaba çekilmek üzere bir araya toplanması anlamında bir terim.

Dünyaya dalmak insanlar için çok tehlikeli; ama çok caziptir. İnsanın asıl yaradılış gayesini unutturan dünyanın, bir sonu vardır. Kişi bu dünya denen meclisin içkisinden içer, dünya aşkı ile sarhoş olursa, tâ haşre kadar uyanmaz; ama oradaki uyanış çok kötü bir uyanıştır:

Nûş eylese bir ‘âşık tâ haşre dek ayılmaz
Bezm-i felekûñ bilmem câmında ne hâlet var (G. 171/3)

Mahşer; bir araya gelinip toplanılan yer. Toplanma yeri. Bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah'ın emriyle dirilip toplanacakları yer.

Gulûv, aklın alamayacağı derecede yapılan mübalağadır. Gulûv derecesinde bir mübalağa örneği olan aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye: “Senin aşkın ile ölenleri mezarından kaldırsalar; bunlar için dünya ve mahşer meydanı bile dar gelir” demektedir:

²¹ Yunus Sûresi/20

Küşte-i şemşîr-i ‘aşkuñ hâkden kaldursalar
Teng ola sahrâ-yı ‘âlem ‘arsa-i mahşer bile (K. 10/5)

Kıyamet; dünyanın bağlı olduğu kozmik sistemde meydana gelecek değişimin ardından ölümlerin dirilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek olan âlem.

Dîvân şiirinde kıyamet daha çok fitne ile yahut "kıyam, kad, kamet" kelimeleriyle anlam ilişkisi kurularak ele alınır. Terim olarak özellikle dinî edebiyatta birçok münasebetle, kıyametten bahsedilebilir.” Selvi boylu güzellerin yürüyüşleri âşıklar için kıyamet kopmasıdır:

Kaçan kim nâz ile reftâr iderler serv-kâmetler
Kopar ‘âşıklarûñ başına ol demde kıyâmetler (G. 166/1)

2.1.8. Cennet ile ilgili kavram ve terimler

2.1.8.1. Cennet, behişt

Bütün dinî inanışlara göre müminlerin ölümden veya kıyametin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer.

Baharın gelişiyi nasıl ki her yer gül bahçesine döner, sevgilinin gelişiyi de her yer cennet bahçesine dönmektedir. Gül dalları ve ince erguvan fidanı salınmaya başlayınca bayram bahçesi cennet bahçesine döner:

Salınur her şâh-ı gül nâzûk nihâl-i ergavân
Bâg-ı cennetden nişan virdi bahâristân-ı ‘îd (G. 39/4)

Behişt: Cennet, uçmak manalarına gelir.

Aşığın tek gayesi sevgiliyi kavuşmaktır. Eğer vuslat olursa bu âşık için cennet bahçesi; ayrılığın acısı ise aşığa cehennem azabıdır:

‘Âlem-i vuslatuñ riyâz-ı bihişt
Mâtem-i fûrkatün ‘azâb-ı cahîm (G. 342/4)

2.1.8.2. Kevser, selsebîl

Kevser; âhirette Hz. Muhammed’in ümmetiyle yanında buluşacağı bildirilen havuz ve nehir.

Kevser havuzu âhirette bulunan ve Allah tarafından Hz. Muhammed’e verilmiş olan ırmak veya havuzu ifade eder.” Kur’an-ı Kerim’de: “Doğrusu biz sana Kevser’i verdik.”²² âyet-i kerîmesi bu durumu anlatmaktadır. Şair cennet hurileri ve Kevser dedikleri güzeller ve şarap ise, zevk ve eğlence için gerekli olanların hûri ve şarap zaten mevcut demektedir:

Hûr u Kevserden mey ü mahbûb ise maksûd eger
‘Ayš u nûş esbabı hep hâzır müheyyâ bundadur (G. 157/2)

Kevser havuzunun suyunda içen kişi asla içkiden sonra yaşanan o baş ağrısını yaşamaz:

Nûş iden câm-ı lebûñ ölmekden asla gam yimez
Kim humârı olmaz ey sâkî şarâb-ı Kevserüñ (G. 258/3)

Sevgilinin bulunduğu mekân cennet bahçesi olunca aşığın sevda gözyaşları, oraya akan Kevser suyu olur:²³

Kûyında revân eyledüğüm eşk-i mahabbet
Kevser suyudur ravza-i Rıdvâne salındı (G.510/4)

²²Kevser Sûresi,108/1

²³ Nazmi Özerol, “Bâkî’de Gözyaşı”.

Selsebîl; cennetin pınarlarından birinin ismi veya sıfatıdır. “Onlara orada zencefil karışımı bir kadehten içirilir; -içindeki- orada selsebîl diye isimlendirilen bir pınardandır”²⁴ meâlindeki âyette geçer.

Selsebil cennetteki kesintisiz ve lezzetli akan suyun sıfatı olarak belirtmektedirler. Şair, Sultân Süleymân Hân’a yazdığı bu beyitte onun tavırlarını cennet pınarı olan selsebilin akışına benzetmektedir:

Edâsı Selsebîl-i bâg-ı Rıdvân
Hurûfî ravzadan gelmiş reyâhîn (K. 4/11)

2.1.8.3. *Hûr, hûri, gılmân*

Hûri; cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifade eden bir tabirdir.

Dîvân şiirinde sevgili daima yüceltilir. Sevgilinin bulunmadığı yer yer cennet bile olsa değeri yoktur. Şair gönlüne seslenerek: “İnsan huriye benzer bir güzelin köyünün gül bahçesinde sığınacak bir yer bulsa cennet bağını istemez.”dimektedir:

Gülşen-i kûyında me’vâ bulsa ol hûrîveşün
İhtiyâr eyler mi bâg-ı huldi âdem ey gönül (G. 300/4)

Gılman; cennet ehlinin hizmetiyle görevlendirilen gençler anlamında bir Kur’an terimi. Sözlükte “çocuk, bıyığı yeni terlemiş genç, hizmetçi” anlamındaki gulâm kelimesinin çoğulu olan gılmân, Kur’an literatüründe “cennet ehlinin emrine verilen ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler” mânasına gelir.

Âşık için yârin yaşadığı yer adeta bir cennettir. O cennet gibi yerde sevgilinin hizmetini gılmanlar görmekte, atlas giymiş huriler ise hazır beklemektedir:

Kapusında işiği hidmetin eyler gılmân
Hûriler karşı turur atlas u eksûnlar ile (M. 1.4/7)

²⁴ İnsân Sûresi/17-18.

2.1.8.4. *Tûbâ*

Tûbâ; cennetteki bir ağaçla ilişkilendirilen Kur'an terimi. Tûbâ Müslüman milletlerin kültür, sanat ve edebiyatında kökü Hz. Peygamber'in makamı olan "vesîle" cennetinde, dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak şekilde tasavvur edilen ağaçtır." Nahl-i tûbâ, tûbâ-yı cinân diye de anılır. Türkçe'de "başı göğe ermek" deyiminden hareketle "başı tûbâyâ ermek" tabirine de rastlanmaktadır. Bu konuda dinî ve edebî metinlerden halk kültürü ve edebiyatının yazılı, sözlü kaynaklarına, tasavvufî eserlere kadar zengin bir malzeme oluşmuştur. Kelimenin, Kur'an'da "ne mutlu!" mânasına da olsa zikredilmesi yanında bu ağacın hadislerde belirtilen hârikulâde özelliklerinden dolayı son dönemlerde Türkçe'de kız adı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Divân şiirinde Tûbâ ağacı, gölgesi ve boyu nedeniyle anılır. Sevgilinin boyu Tûbâ'ya benzer. Şair gönül kuşunun konmak için servi boyluları beğenmediğini, onlardan daha güzel ve yüksek olan cennet ağacı, Tûbâ boylu bir sevgili aradığını söylemektedir:

Mürg-i dil konmaga bir kâmeti Tûbâ gözedür
Serv ü şimşâdı beğenmez katı a'lâ gözedür (G. 67/1)

Put gibi güzel olan yârin köyü cennet bahçesi; boyu ise o cennette yetişen ve Sidre-i Müntehâ'ya kadar uzanan bir Tûbâ ağacıdır:

Ser-i kûyuñ sanemâ cennet-i a'lâbilürin
Müntehâ kâmetüñi Sidre vü Tûbâ bilürin (G. 361/1)

2.1.8.5. *Cahîm, dûzah*

Cahîm; genel olarak cehennemi veya onun azabı en şiddetli tabakalarından birini ifade eden terimdir.

Sevgiliden uzak kalma âşık için adeta cehennem ateşidir. Sevgiliye kavuşmanın hayali bile bu cehennem ateşini bir cennet bahçesine dönüştürür:

Hüsnüñ hayâli vasluñ ümîdiyle ‘âşık
Nâr-ı câhîmi gül-şen-i bâg-ı cinân ider (G. 109/1)

Dûzah; cehennem, tamu.

“Ey bahar gibi güzel sevgili, sen gelmediğin zaman gül bahçeleri cehenneme dönüyor.” diyen şair gül bahçesinin bile aşk ile anlam kazandığının söylüyor:

Hâtır harâb u ‘akl müşevveş sen irmeseñ
Gülzâr-ı cennet olmaya dil-keş sen irmeseñ
Güller çemende görünür âteş sen irmeseñ
Ey nev-bahâr-ı hüsn Hızırveş sen irmeseñ
Gülşen gözüme dûzah olur intizâr ile (T. 6/4)

“Na’îm” cennet için kullanılan ve “bollukta yaşayış” anlamında bir sıfattır. Âşık; kavuşma cennetini umarken; maşuk ona cehennem azabı gibi ayrılık acısı çektirir, sebepsiz yere azap eder:

Na’îm-i vuslat aîsam dûzah-ı hecre salar cânım
Baña bî-mûcib ol kaddi kıyâmet çok ‘azâb eyler (G. 167/3)

Allah’la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabir. Bezm-i elest dinî-tasavvufî edebiyatta bazan yalnızca “elest” şeklinde geçer ve “bezm-i ezel” olarak da bilinir.

Allah ruhlar âlemini yarattığı zaman bütün ruhlara hitaben “ elestü bi-Rabbiküm” buyurunca ruhlar “Kâlû Belâ (Evet, sen bizim Rabbimizsin dediler.)” işte o zaman ikrâr vermiş olan insanoğlu, dünya hayatına geldiği zaman bu verdiği söze

sadık kalmalıdır. Çünkü Allah, sözünden dönen olmasın diye ruhları birbirine şahit tutmuştur. Bu olay Kur’ân’ da da anlatılır. Bu meclis “bezm-i ezel” olarak da bilinir.

Allah kıyâmet günü, nefsleri üzerine şahit tuttu. (Allahû Tealâ şöyle buyurdu): “Ben, sizin Rabbiniz değil miyim?” Dediler ki: “Evet, (Sen, bizim Rabbimizsin), biz şahit olduk.”²⁵ Âyet-i kerîmede geçen elest meclisi tasavvufa göre ruhların Allah’ı görüp âşık olduğu meclistir. Ve artık âşık, aşk belâsına tutulmuş, hasta gönlü hicrana düşmüştür:

Belâ ‘âşıklara rûz-ı ezelde kısmet oldukda
Tabîbüm derd-i hicrânun dil-i bîmâre düşmüştür (G. 173/2)

Elest Meclisi’nde Allah’ı görmekle başlayan aşk yolculunun son durağı, zirvesi “fenafillah” (Allah’ta kaybolmak) tır. Bu mertebeye eren kişi aşk sarhoşudur. Artık onun için üzüm şarabının sarhoşluğu bir anlam ifade etmez:

Bâkî çeker mi bâde-i engûr minnetin
Her kim ki mest-i cür’a-i câm-ı Elest olur (G. 97/5)

2.1.9. Diğer itikadî kavram ve terimler

2.1.9.1. Ölüm, fevt, ecel

Ölüm; Arapça ’da mevt, vefât, helâk “hayatın sona ermesi” anlamına gelir. Genellikle “ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi” şeklinde tanımlanır.

Ölümün yüzü çok soğuktur. Basit âşıklar aşk meydanında dayanamaz kaçar, ancak şair aşk için ölüm ile düşmanca savaşır:

²⁵ ‘Araf Sûresi/172

Meydân-ı ‘aşk içinde ölümden kaçan kaçar
Dîvâne dil ki merg ile hasmâne sarmaşur (G. 47/5)

Fevt; bir daha ele geçmemek üzere kaybetme, elden çıkarma, kaçırma; ölüm demektir.

“Ölüm karşısında beşerî bir tavır olarak ortaya çıkan sitem ve şikâyetler, "kader"e değil de "çarh"a yöneliktir. Çarh; eğri giden, kötü huylu, zâlim ve merhametsizdir. “Dünya hayatı”, “ölüm” ve “âhiret”, bir silsile içinde yorumlanmış; Tarih kıt’alarında normal ölümler için "vefât, fevt, ölmek, intikâl, nakl, irtihâl, rihlet, göçmek, gitmek, geçmek, azm-i bekâ eylemek, azm-i Firdevs, gibi deyişleri kullanılmıştır.”²⁶

İşitdüm fevtin ol Sultân-ı ‘âlî-şânuñ ey Bâkî
Didüm târihin ‘azm itdi bekâya dâr-ı dünyâdan (Kıta. 21/2)

“Ecel; Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamında terim.

Dîvân şiirinde sevgilinin eziyetleri aşığın hoşuna gider. Cananın her hançeri onu ölüme, ecele daha da yaklaştırır:

Hançer-i cânân ecel câmina turmaz su katar
Yolına cân virmek anuñ şol kadar lezzetlüdür (G. 60/4)

2.1.9.2. *Rûh*

Rûh; insanın hayatiyetini sağlayan, idrak edici ve bilici unsurudur.

²⁶ Muhsin Kalkışım, “‘Ölüm’ Konulu Tarih Kıt’aları”.

Rûh insanda canlılığı sağlayan unsurdur. Duygu ve tutkuların merkezidir. Şair sevgili için akıp giden gözyaşlarını ruha ferahlık veren akarsulara benzetmektedir:

Hurrem olsa gam degül eşk-i revânum görse yâr
‘Âdeti tefrîh-i rûh itmekdür akar sularuñ (G. 253/4)

2.1.9.3. Kefen

Kefen; cenazenin gömülmek üzere sarıldığı bezdir.

“Misk, sevgilinin beninin kanlı kefenli bir maktulüdür; attarların, onu kırmızı renkteki kumaşa sardıklarını sanmayınız.” Kefen bu beyitte bilinen anlamının dışına çıkılarak miskin rengi için kullanılmıştır:

Hâl-i yâruñ müşg bir hûnîn kefen maktûlidür
Âl vâlâya sarupdur sanmañuz ‘attârla (G. 85/6)

2.1.10. Din ile ilgili kavram ve terimler

2.1.10.1. Dîn, îmân

Din; Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum anlamlarına gelir.

“El-Mu'izz” izzet, güç, kuvvet, itibar ve şeref veren, aziz yapan; “En-Nafi” faydalı şeyleri yaratan, bütün yaratıklara faydası olan anlamına gelen Allah’ın yüce isimlerinin geçtiği bu beyitte; insanların dünya ve ahiret için faydalı işler yapması gerektiği vurgulanır. İşte bunu hedefleyen bir insan için sevgilin(Allah) duası hem dünya hem de ahiret için çok önemlidir:

Eger dünyâ vü dîn emrinde nâfi’ bir ‘amel dirseñ
Du’â-yı devlet-i sultân mu’izz-i dîn ü dünyâdur (G. 135/7)

Îmân; inanmak, din adına tebliğ ettiği konularda peygamberi doğrulamak anlamında bir terimdir.

Kâfire benzetilen saç sevgilinin yüzünün üstüne gelince, yüzünün nurunu görüp, imana gelmiştir. İman burada imana gelmek şeklinde deyim olarak kullanılmıştır:

Gelüp kâfir saçuñ ruhsâruñ üzre
Yüzüñ nûrın görüp îmâne geldi (G. 498/3)

İman etmek için “kelime-i şahadet” getirmek şarttır. Namazda, oturuş esnasında “Tahiyyat” okunurken başparmak kaldırılır ve Allâh’ın tekliğine şahadet edilir. Başparmağın diğer adı şahadet parmağıdır. O Çin ülkesine benzeyen güzelin mucizevi yüzünü gören âşık başparmağını bir kalem gibi kaldırır ve onun güzelliği şahitlik eder:

Göricek mu’cize-i nakşını sûretger-i Çîn
Götürüp hâme-sıfat barmagın îmân getirür (G. 131/2)

2.1.10.2. *Kâfir, küfr*

Kâfir; din adına tebliğ ettiği konularda peygamberi tasdik etmemek, onaylamamak anlamında bir terimdir.

Dîvân şiirinde sevgili, aşığına eziyet etmekten adeta zevk alır, âşık bu durumdan çok da şikâyetçi değildir. Onun bir yan bakışı günahsızları, bir kâfir gibi öldürür:

Bî-günâh öldürmede gamzeñ ne kâfir nesnedür
Nice mazlum ugradı ol nâ-müselmân zahmına (G. 411/2)

Küfr; Tanrı'nın varlığı ve birliği gibi dinin temellerinden sayılan inançları inkâr etme anlamındadır.

Sultan Süleyman'ın cihanı aydınlatan kılıcı küfür ve inkâr bataklıklarını kurutmuştur:

Âteş-i şu'le-i şemşîr-i cihân-tâbından
Küfr ü ilhâd kütüb-hânesin itdi sûzân (K. 2/19)

2.1.10.3. Bütperest, mugân

Putperestlik çok tanrılı dinlerde tanrısal varlıkları sembolize eden çeşitli figürlere tapınmayı ifade eder,

Dîvân şiirinde sevgiliye büt veya sanem denilir. Küfr kelimesinin ise siyah anlamı ve kâfir kelimesi ile olan ilişkisi bir teşbîhe sebep olur. Çünkü o güzellik aklını başından almış ve onu, ne yaptığını bilmez hale getirmiştir:

Zinhâr eline âyine virmeñ o kâfirüñ
Zîrâ görince sûretini büt-perest olur (G. 97/4)

Mugân, ateşe tapanlar; mecazen tarîkat başkanı demektir.

Pir-i mugân olarak bilinen; yaşlı, meyhaneyi düzene sokan, herkesin sözüne itibar ettiği, öğütler veren bir kişidir. O aynı zamanda içki sunar. Âşık sevgilinin dudağını anarak, la'1 taşı rengindeki şarabın kadehi için; meyhanecilerin pirinin mahallesini ev ev dolaşır:

Yâd-ı lebüñle cân-ı mey-i la'l-fâm için
Kûy-ı mugânı geşt iderin hâne hâne ben (G. 357/3)

2.1.10.4. *Büt, sanem*

Büt kelimesi “bilinçli ve canlı olduğuna inanılan sûret veya heykel, tamamen veya kısmen bir dinî yapı içinde kurumlaşmış ibadet konusu haline getirilmiş maddî obje, Allah’tan başka ilâh edinilen nesne” diye tanımlanır.

“Dîvân edebiyatında sevgiliye istiâre yoluyla büt ve sanem denilir. Buradaki put, daha çok kilise duvarlarındaki mozaik işlemeli tasvirler yerine kullanılır ve sevgilinin o tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenir (PALA, 2004: 79).”Sevgilinin bir busesi için âşık gönlünü satmıştır ve onun bir kilise olmasını istemektedir:

Dili al ey büt-i Çîn hayruña bir deyr eyle
Saña bir bûseye satduk yüri var hayr eyle (G. 433/1)

Ey put gibi sevgili! Bu eski dünyada güneş ve ay, mum yaktıkça yanaklarının mumu parlasın:

Olsun çerâğı ruhlarñnuñ rûşen ey sanem
Yakdukça mihr ü mâh bu deyr-i kühende şem’ (G. 224/4)

2.1.10.5. *Deyr*

İslâm tarihi kaynaklarında Hristiyanların mâbedleri için kullanılan kenîse ve bâa kelimeleri şehirlerde bulunan mâbedleri ifade eder. Yerleşim yerleri dışında kalan manastırlar ise genellikle deyr ve savmaa olarak adlandırılmış, deyrin eş anlamlısı olmak üzere nâdireni umr kelimesi de kullanılmıştır.

Putu tapan bir rahip, döndü, sana secde eyledi; senin yüzün kilise rahibini Allah’a tapan eyledi, şeklinde açıklanabilecek bu beyitte deyr sözcüğü kilise anlamında kullanılmıştır:

Sûret-i esnâmdan döndi saña itdi sücûd
Râhib-i deyri cemâlûñ eyledi Yezdân-perest (G. 24/3)

2.1.10.6. *Sâlûs*

Sâlûs; teslis demektir. Teslis ise üçleme, üçe çıkarma; Hristiyanlıkta Allâh'ın üç olduğuna inanma manalarına gelir.

“Hristiyanlık; bir Yahudi ihya hareketi olarak ortaya çıkmış ve zamanla Yahudilikten uzaklaşarak evrensel bir din haline gelmiştir. Bu çerçevede hareketin öncüsü Hz. İsa, sağlığında Yahudilerden başkasına öğretisini yaymayı reddetmiştir. İsa’dan sonraki dönemde bu öğretiyi sürdüren taraftarları ise bu öğretiye kabul ettikleri kimselerin Yahudi ibadet ve pratiklerini sürdürmesini istemiştir. Ancak ilk Kilisenin önemli şahsiyetlerinden biri olan Pavlus ve taraftarlarının etkisiyle kısa bir süre sonra bu yeni akıma katılanların Yahudi ibadet ve kurallarından muaf tutulması sağlanmıştır. Başlangıçta Yahudi asıllı olmayanlara tanınan bu kolaylık zamanla genel hale gelmiş ve Hristiyanlık Yahudilikten ayrı İsa merkezli bir din haline gelmiştir. Bu algılama biçimi sebebiyle de İsa’nın, Hristiyanlık içerisindeki önemi günden güne artmış ve o, Tanrı’nın Oğlu olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Kısa bir süre sonra bu Tanrı tasavvuruna Kutsal Ruhun da eklenmesiyle Hristiyanlıkta üçlü Tanrı tasavvuru ortaya çıkmıştır.”²⁷

Bu görüşleri destekleyen şair onların yüzlerce zikrine hakikat gözüyle bakılırsa alında yüz karası olur demektedir:

Sevâd-ı sübha-i sad-dâne şeyh-i sâlûsuñ

Hakîkate nazar olınsa yüzi karasıdur (G. 94/3)

2.1.10.7. *İslâm, Müselmân*

İslâm, Hz. Muhammed’in Allâh tarafından teblîğine memur olduğu din; bu dinden olan kimse, Müslüman demektir.

Müselmân; Müslüman, İslâm dininden olan kimse; dine bağlı, dindar kişi; mecazen doğru, haktan ayrılmayan kişi demektir.

²⁷ Mehmet Katar, “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık”.

Behram'ın din ve İslam düşmanlarına saldırısını anlatan bu beyitte İslam bilinen anlamıyla kullanılmıştır:

Behrâm eline hançer alup kasd ider ya hod
A'dâ-yı dîn ü düşmen-i İslâma intikâm (K. 23/9)

Müslüman; Hz. Muhammed'in yaydığı din, Müslümanlık. Müslüman dininden olan kimse anlamındadır.

Dostum! Fettan gözün yan bakış okunu yine ele almış; şöyle benzer kâfiri
Müslüman ettin:

Gamzeñ okın çeşm-i fettânuñ yine almış ele
Şöyle beñzer dûstum kâfir müselmân eyledüñ (G. 272/2)

“Bir vaiz minbere çıkıp şarap içen münafıktır demiş fakat bu zamanda ne çare ey Müslümanlar, münafık olmak gerekir” diyen Bâkî'nin vaizi eleştirirken Müslüman olan kişilere münafık olma çağrısı yaptığı görülmektedir. Bu tutum ironiktir çünkü okuyucu olarak Bâkî'nin de o vaize destek vermesini, dinen haram olan bir şeyden insanları men eden bir vaizi eleştirmemesini bekleriz. Fakat burada söz konusu olan şarap, tasavvufî anlamda kullanılan Allah aşkıdır. Görünürde kötülüğe çağıran bu beyitlerde aslında insanları Allah aşkını tatmaya ve o aşkla sarhoş olmaya bir davet vardır.²⁸

Müdâm içen münâfıkdur dimiş minberde bir vâ'iz
Ne çâre hey müselmânlar münâfıklık zamânıdur (G. 181/3)

2.1.10.8. Mehdî

Mehdî: hidayete eren, doğru yolu bulan anlamındadır. Kıyamet alametlerinden biridir. Kıyametin kopmasına yakın İlahî kanunları yeniden tesis edecek ve bir müddet saltanat sürecektir. İsmi, soyu, doğum yeri, kimliği, hilyesi vs. hakkında

²⁸ Gözde Sarioğlu, “Bakî, Nef'î ve Nedîm Divânlarında İroni”.

birbini tutmayan rivayetler vardır. Birçok kişi ve şahsiyetler için lakap veya unvan olarak kullanılır. Divân şiirinde sevgili ve övülen kişi mehdî olarak vasıflandırılabilir.

Mehdi'nin kıyamete yakın bir zamanda geleceği inancına dayanarak, şair bütün alametlerin ortaya çıktığını ve artık onun zuhur etmesi gerektiğini söylemektedir:

Gel zuhûr it kandasın ey Mehdî-i sâhib-kırân
Kim cihânda zâhir olmaduk 'alâmet kalmadı (G. 542/4)

2.1.11. İbâdet ve ibâdetle ilgili kavram ve deyimler

2.1.11.1. Vâcib

Sözlükte “düşen; meydana geldiği kesinlikle bilinen; sabit, bağlayıcı, gerekli” anlamlarındaki vâcib, terim olarak “şâriin mükelleften yapmasını kesin ve bağlayıcı biçimde istediği fiil” demektir.

Sultân Murâd Hân için yazılan bu beyitte şair devlet için yapılan duadan sonra Sultana bağlılığını bildirmenin vacib olduğunu anlatmaktadır:

Du'â-yı devletinden soñra vâcib saña ey Bâkî
Tevekküldür Hudâvend-i zemîn ü âsmân üzre (K. 8/15)

2.1.11.2. Kible, mihrâb, secde, secdegâh, minber

Sözlükte “yön, yönelinen cihet veya şey” anlamına gelen kible terim olarak Müslümanların namazda yönelmeleri gereken istikameti, Kâbe'yi ifade eder. Kâbe'ye yönelmek ayrıca ezan, ikâmet (kâmet), cenazenin defni, hayvan kesimi, dua gibi hususlarda da söz konusudur.

Bâkî aşağıdaki beyitte, kâinatın mutluluk kiblesi olan Murad Han'ın dergâhının Kâbe'sine padişah ve dervişlerin geldiğini söylemektedir. Müslümanlar

nasıl ki hac farızasını eda etmek için Kâbe'ye gitmekteyse, padişah ve dervişler de sultanın dergâhına, âşık ise sevgilinin kûyuna gitmektedir.²⁹

Hân Murâd ol kâ'inâtuñ kible-i ikbâli kim
Ka'be-i dergâhına şâhân u dervîşân gelür (K. 6/10)

Mihrâb; câmilerde, mescitlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış olan oluk, girintili yer; ümit bağlanan yer (Devellioğlu, 2002: 646).

Mihrâb, imamın namaz kıldığı yerdir. Sevgilinin kaşı, şekli bakımından mihraba benzetilmektedir:

Secde kıldı göricek mâh kaşuñ mihrâbın
Bilmeyen şöyle hayâl eyledi kim ola cebîn (K. 26/22)

Secdegâh; ibâdet edilecek, namaz kılınacak yer anlamındadır.

Türk edebiyatının en önemli mersiyeslerinden biri olan Kanûnî mersiyesinden alınan bu beyitte şair, bütün dünyanın onun ayağının tozu önünde eğildiğini belirtmektedir:

Gerdûn ayağı tozına eylerdi ser-fürû
Dünyâya hâk-i bârgehi secdegâh idi (M. 1.2/2)

Minber; camilerde cuma ve bayram namazlarında hatibin üzerine çıkarak hutbe okuduğu basamaklı mimari unsurdur.

“Bir vaiz minbere çıkıp şarap içen münafıktır demiş fakat bu zamanda ne çare ey Müslümanlar, münafık olmak gerekir.” Minber burada gerçek anlamında kullanılmıştır:

²⁹ Nazik, agm.

Müdâm içen münâfıkdur dimiş minberde bir vâ'iz
Ne çâre hey müselmânlar münâfıklık zamânıdur (G. 181/3)

2.1.11.3. *Du'â, niyâz*

Du'â; kulun bütün benliğiyle yüce yaratana yönelerek ondan istek ve dilekte bulunması anlamında dinî terim ve bu amaçla icra edilen bir ibadet şeklidir.

İslam inancına göre hacıların Kâbe'yi gördüğü ilk anda yapacağı dua kabul olur. Bâkî de bu inanca uygun bir şekilde, sevgilinin yüzünü görünce ona kavuşmayı diler:

Yüzüñ görüp n'ola vasluñ temennâ eylese
Bâkî Görinse Ka'be dirler müstecâb olur du'â kıblem (G. 333/7)

Niyâz; Allah'a yalvarıp yakarma, dua etme anlamında bir tasavvuf terimi.

Allah'ın dışındakilerden bir şeyler istemek yerine, o nimetleri bol olandan istemeliyiz:

Mâ-sivâdan tama'-ı nusreti az eyleyelüm
Lutf u ihsânı çok Allâha niyâz eyleyelüm (G. 317/1)

2.1.11.4. *Sıyâm*

Sıyâm; oruç demektir. Sıyâm kavramı Bâkî Dîvânı'nda üç defa geçmektedir.

Ramazân ayında bir ay boyunca oruç tutulur ve onun mükâfatı olarak ardından üç gün bayram edilir. Şair sevgiliye kavuşma gününü bayram sayıyor ve o gün orucunu lal renginde şarapla veya sevgilin kırmızı dudaklarıyla açmak istiyor:

Vuslatuñ 'îdına irersem eger
Bâde-i la'lüñ ile savmı sıyam (G. 329/6)

İslam'ın beş şartından biri olan oruç Müslüman'ların bedenlen ödemesi gereken bir borçtur:

Yâ defter-i sipihrede re'y-i resâddür
Deyn-i sıyâmı halk edâ itdiler tamâm (K. 23/7)

2.1.12. Hac ile ilgili kavram ve terimler

2.1.12.1. Tavaf, sa'y, zemzem, kurban

Tavaf, Kâbe'nin etrafında usulüne uygun biçimde dönmek anlamında fıkıh terimidir. Sözlükte “bir şeyin çevresinde dönmek, dolaşmak” anlamındaki tavâf kelimesi fıkıh terimi olarak usulüne uygun şekilde Kâbe'nin etrafında dönmeyi ifade eder. Kâbe sol tarafa alınarak Hacerülesved hizasından başlanıp aynı noktada tamamlanan her dönüş “şavt” ve yedi şavta tavaf adı verilir. Tavafin yapıldığı alana metâf denilir. Tavaf eden kişi, her şeyin başka bir şeyin etrafında belli bir düzen içinde döndüğü kozmik düzenin bir parçası olmayı kendi iradesiyle kabul ederek bu harekete katılmaktadır.

Dîvân şiirinde sevgilinin köyü, yurdu Kâbe'ye benzetilir. Köy âşık tarafından Kâbe gibi tavaf edilir. Bu tavaf kalbe bir mutluluk vermektedir:

Bâkıyâ ister isen kalbe safâ virmek eger
Ka'be-i kûyna var döne döne eyle tavâf (G. 231/5)

Sa'y; hac ve umre ibadetlerinde Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmeyi ifade eden fıkıh terimidir.

“Şüphe yok ki Safâ ve Merve, Allah alâmetlerindendir. Artık kim hac veya umre etmek için Kâ'be'yi tavaf edip Safâ ve Merve arasında koşarsa suçsuzdur. Kim gönlünden koparak hayır işlerse şüphe yok ki Allah, ona mükâfatta bulunur ve her şeyi de bilir.”³⁰ Bu âyetinde işaret edilen olay Hz İbrahim'in Allah'ın emri gereği eşi Hacer ile oğlu İsmail'i alıp Mekke'ye gitmesiyle başlar. Onlara sadece bir kırba ve

³⁰ Bakara Sûresi/158

birkaç hurma vererek, ikisini bomboş vadinin ortasına bırakarak oradan ayrılır. Allah'ın, hükmüne boyun eğen kullarını zorda bırakamayacağı bilen Hacer validemiz oğluna su bulmak için Safa ile Merve arasında koşmaya başlar. Bunun sonucunda o bilinen zemzem Allah'ın emriyle ortaya çıkar. Hacer annemizin iki tepe arasında koşması bize bir hac ibadeti olarak hediye edilir:

Bâkî safâ-yı Ka'be-i vuslat murâd ise
Sa'y it hemîşe sa'y iden irdi menâzile (G. 477/5)

Zemzem; Kâbe yakınındaki kuyudan çıkan, Müslümanların büyük değer verdiği su. Mescid-i Harâm'da Hacerülesved'in tam karşısında Kâbe'ye 19 m. uzaklıkta yer alır. Suya bu isim “bol ve akıcı olma, Cebrâil'in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses” anlamlarındaki zemzem ile (zemzeme, zemmezem, zümmezim, zemmizem) arasında bir ilişki kurularak verilmiştir.

İslam öncesinde ve sonrasında en değerli su olarak kabul edilen zemzem bu beyitte içki olarak kullanılmıştır:

Bezm-i safâ vü reşh-i câm bu zemzem olmuş ol makâm
Mey-hâneler Beytü'l-Harâm pîr-i mugân şeyhü'l-harem (G. 318/3)

Kurbân; ibadet amacıyla hayvan kesimi ve bu maksatla kesilen hayvan. Kurban kavramı Bâkî Dîvânı'nda on defa geçmektedir.

Şişeden akan meyler kurban kesildiği zaman akan kanlara benzetilmiştir:

Akıdup halk-ı şişeden mey-î nâb
Hûn-ı kurbân gibi revân idelüm (G. 278/10)

Divân şiirinde âşık, sevgilisinin yolunda binlerce kez kurban olmaya hazırdır. Gönül, sevgiliye kavuşma arzusuyla dolup taşmaktadır. Sevgilinin vuslatını bayramdır âşık için. Âşık bu kavuşma bayramında kurban olmaya razıdır:

Dil-i pür-iştiyâkı tek visâlûñ ‘îdına ırgür
Eger kurbân dilerseñ yoluña canlar fidâ kıblem (G. 333/3)

Sevgili o kadar acımasızdır ki; onun ağzı aşığı kurban ederken sıçrayan bir kandamlasına teşbih edilir. O güzel yüzlü sevgili kan emen bir vampire benzer:

Çihresinde görinen sanmañ o hûnînüñ dehân
‘Âşıkın kurbân iderken sıçramış bir katre kan (G. 373/1)

2.1.12.2. Harem, harîm, Kâ’be

Harem; Mekke ve Medine şehirleriyle çevrelerindeki belirli bölgeler için kullanılan terimdir. Sözlükte “yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz” mânasına gelen harem kelimesi harâm ile eş anlamlıdır.

Hacılar ihrama girdikten sonra “Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, lebbeyke la şerike leke lebbeyk İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk la şerike lek” diyerek telbiye getirirler. Âşık, maşukun köyünün etrafından ayrılmaz ve hep acı içinde inler. Onun bu inlemeleri hacıların telbiyesine benzetilmektedir:

Haremden na’ re-i Lebbeyke Lebbeyk irdi eflâke
Ser-i kûyuñda gûyâ nâle-i ‘uşşâk-ı şeydâdur (G. 65/2)

Âşıkların sevgilinin evini sarmaları hacılar Kâ’be’yi dört bir taraftan sarmalarına teşbih edilmektedir:

Kûyuñ etrâfına ‘uşşâk dizilmiş gûyâ
Harem-i Ka’bede her cânibe erkân saf saf (G. 229/8)

Harîm; biri için kutsal olan şeyler; harem dairesi; evin içi gibi başkasına kapalı olan yer demektir.

Dîvân şiirinde sevgilinin yaşadığı yer Kâ’be’ye benzetilir. Harem bölgesinde avlanmak yasaktır. Âşık bu durumu sevgilinin kendisine yasak olmasına benzetir:

‘Âlem harîm-i hürmet-i kûyuñda muhterem
Vasluñ harâm ‘âşıkâ sayd-ı Harem gibi (K. 16/2)

Kâ’be; Mekke’de Harem-i Şerifin içinde bulunan kutsal bina. Beytullah, Beytü'l-Harem, Kâ’betullâh adlarıyla da bilinir. Kâbe’yi belli zamanda ziyarete hac denir.

Kâ’be, gönüldür. Gönül Allah’ın evi olarak kabul edildiği için gönül de bir Kâ’be sayılır. Kâ’be ile gönül arasında bir benzerlik kurulur. Sevgilinin yüzü ve mahallesi Kâ’be’ye benzetilir. Âşık orada dolaşmakla Kâ’be’yi tavaf etmiş olur:

Bir kez tavâfin itmegi bin ‘ömre virmez
Ey hâcî saña Ka’be baña kûy-i dil-rübâ (G. 10/3)

Hac bir temizlenme, arınma, tövbe etme yeridir. İnsanlar oraya gittikten sonra arınmış sayılırlar. Kalplerine bir huzur gelir. Bâkî sevgilinin evini bu anlamda Kâbe’ye benzetmektedir:

Bâkıyâ ister isen kalbe safâ vermek eger
Ka’be-i kûyma var döne döne eyle tavâf (G. 231/5)

Kâ'be Hz. İbrahim tarafından inşa edilmiştir. Şair kalbi Kâ'be'ye benzeterek bu tarihi olaya telmihte bulunmaktadır:

Hâne-i kalbüm eylesün termîm
Ka'be yapmak dilerse İbrâhîm (G. 342/1)

2.1.12.3. *Harâm, helâl*

Harâm; fıkıh terimi olarak mükelleften yapılmaması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiili ifade eder.

Sevgilinin yüzü o kadar güzel özeldir ki Allah o yüzü görmeyi haram kılmıştır:

Câm-ı hilâli hep bilece gördiler bu şeb
Halk-ı cihâna kıldı Hudâ rûzeyi harâm (K. 23/2)

Helâl; yapılması dinen serbest olan fiili ifade eder.

Sevgiliye kavuşmak o derece önemlidir ki, âşık sevdiğine kavuşmak için çanını vermeye hazırdır:

Visâlûñ bezmine tek mahrem eyle cân-ı mahrûmı
İçerlerse harâmî gözlerûñ kanum helâl olsun (G. 372/2)

2.1.12.4. *Günâh, cürm, tevbe*

Günâh; İlâhî emir ve yasaklara aykırı fiil ve davranışları ifade eden bir terimdir.

"Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O,

bağışlayandır, merhametlidir."³¹ Bu âyette geçen Allah'ın, "Gaffar" çok affeden, ismi şair için bir kurtuluş reçetesi olarak görülmektedir:

Görme ey zâhid günâhum çoklugin şol 'âlemi
Magfîret deryâsına gark eyleyen Gaffârı gör (G. 71/6)

Cürm; suç, işleyene cezaî müeyyide uygulanması öngörölmüş yasak fiil anlamındaki terimdir.

İnsanlar günah işleme potansiyeline sahip varlıklardır. Ancak bunun bir bedeli vardır. Kişi işlediği günahlara tövbe etmeden ölürse bunların hesabını vermek zorundadır. Ve tövbeye akan gözyaşları eşlik ederse bu daha etkili bir pişmanlık belirtisidir:

Gözyaşın çok çok revân it cürm ü 'isyân üzre kim
Akdugı yerde komaz âb-ı firâvân gıll u gış (G. 217/6)

Tevbe; gûnahtan dönüp Allah'a yönelme anlamında terim. Arapça'da tevbe "geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak" anlamındadır ve "dinde yerilmiş şeyleri terkedip övgüye lâyık olanlara yönelme" biçiminde tanımlanır.

"Allah tevbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir."³² Bu ayette ifade buyrulduğu üzere çok bağışlayan Allah'a tevbe ve istiğfârda bulunmak gerekir:

Gelûñüz yüz tatalum bârgeh-i Gaffâra
Cân u dilden geledüm tevbe vü istiğfara (G. 426/1)

2.1.12.5. *Nûr*

Nûr; sözlükte "aydınlık, ışık" anlamına gelen nûr kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde "insanların önünü aydınlatıp doğru ve gerçek olanı görmelerini, hak ile

³¹ Zümer Sûresi/53.

³² Tevbe Sûresi/118.

bâtılı, hayır ile şerri ayırt etmelerini sağlayan mânevî ve ilâhî ışıık” mânâsında kullanılmıştır. Bunun karşıtı zulmettir.

Dîvân şiirinde insan güzelliği nûr olarak anlatılır. Bu yönüyle yüz ve yanak nûr; saç ise zulmet yani karanlık sayılır. Sevgilinin yüz güzelliğinin eserleri, güneş gibi her yanı aydınlatır; mum ışığının, parlaklığı ile nur ihsan eder:

Rûşen itdi gün gibi âsâr-ı hüsn-i tal’atun

Nûr-bahşîler çerâğın pertev-i envâr ile (G. 415/4)

2.1.12.6. Şehîd

Şehîd, sözlükte “bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak” gibi anlamlara gelen şehâdet (şühûd) masdarından türeyen şehîd (çoğulu şühedâ) dinî bir terim olarak Allah yolunda öldürülen müslümanı ifade eder.

Şehitlik, peygamberlikten sonraki en önemli mertebedir. Şehitler cennette oldukları halde, tekrar dünyaya gelip şehit olmak isterler. En şerefli ölüm şehit olarak ölmektir, denir:

Minnet Hudâya iki cihânda kılup sa’îd

Nâm-ı şerîfün eyledi hem gâzî hem şehîd (M. 1.6/8)

2.2. Tasavvuf

2.2.1. Aşk

Aşk; tasavvuf, İslâm felsefesi ve edebiyatta kullanılan geniş anlamli bir terimdir. Arapça aslı ışıık olup sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir. İslâmî literatürde aşk ilâhî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmış, ilâhî aşka genellikle “hakiki aşk”, beşerî aşka da “mecazî” veya “uzrî aşk” denilmiştir. İlâhî aşk geniş ölçüde tasavvufta, kısmen de İslâm felsefesinde işlenmiştir. Bâkî Dîvânı’nda “aşk” sözcüğü yüz farklı beyitte geçmektedir.

Bâkî, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yaparak ilmiyle sınıfında çok önemli bir dereceye ulaşmıştır. Bundan sonra gidilebilecek en yüksek makam olan şeyhülislâmlığa ise çok istemesine ve çok yaklaşmasına rağmen kavuşamamıştır. Ancak buna rağmen, Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufun etkisi hemen hiç görülmez.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en ihtişamlı dönemi olan 16.yüzyılda yaşayan Bâkî, yaşadığı dünyayla ilgilenmiş, dış dünyayı, devrinin ihtişamlı hayatını şiirine yansıtmıştır. Bu bakımdan Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufi terimler olmasına rağmen tasavvufi anlamlar aramak boşunadır.

Tasavvufu konu edinmeyen Bâkî'nin aşkı beşeri aşktır, gerçek dünya aşkıdır. Bâkî, bütün güzellere ve güzelliklere âşıktır. Şiirlerinde bu güzellikleri ve aşkı işlemiştir.

Dîvân şiirinde aşığın âlemdeki en büyük emeli maşuğa kavuşmak, yani vuslattır. Vuslatın hayali bile gönle bir ferahlık vermeğe yeter:

Hayâl-i 'âlem-i vuslat halâs eyler dili gamdan
Ki 'aşk ehline vasl-ı yârdur maksûd 'âlemden (G. 360/1)

Aşk, öyle güçlü bir arzudur ki; o gönül sandalını en şiddetli fırtınalarda bile sakın bir limana kavuşturur:

Dil zevrakını lücce-i gamdan hevâ-yı 'aşk
Elbette bir kenâra atar rûzgârdur (G. 152/6)

Kendine ve çevresine zarar veren deliler zincirle bağlanır. Bâkî de bir aşk delisidir ve aşk zinciriyle bağlanmıştır. Onun için eğlence meclislerinde çalınan çalgıların sesleri bir anlam ifade etmez çünkü onu bağlayan aşk zincirlerinin inlemesi bir müzik sesi gibidir:

Göñlin egler nâle-i zencîr ile mecnûn-ı 'aşk
Nagme-i 'ûd u sadâ-yı çeng ü nâyı n'eylesün (G. 370/3)

Aşığın bağı aşk elinden gül gibi parça parçadır:

Gül gibi pâreledüñ sînemüzi ‘aşk ile lîk
Almaduk bûy-ı vefâ gonca-i handânuñdan (G. 389/2)

Aşk bir ateştir. Aşığı içten içe yakar. Aşk ateşiyle yanan aşığın ışıkları gökteki güneş ışığını bile gölgede bırakacak seviyededir:

Bâkî yanardı âteş-i ‘aşk ile odlara
Tâk-ı felekde meş’ale-i mihr yanmadın (G.397/6)

Aşk; bazen bir şarkıcıya döner Dîvân şiirinde. Âşık; o şarkıcının elinde gâh bir rebab olur inler gâh bir kemençeye döner coşar:

Kemânçe şekline girdüm elinde mutrib-i ‘aşkuñ
Keş-â-keşden halâs olmaz dahı sînem rebâbâsâ (G. 2/4)

2.2.2. Dünyâ

Dünya, insanın ölümden önceki hayatı, bu hayattayken ilişki kurduğu varlıklar, bunlarla ilgili eğilimleri, tutum ve davranışları için kullanılan bir tasavvuf ve ahlâk terimidir.

Dünya bütün kötülüklerin anasıdır, vefasızdır, o herkesi kandıran bir kocakarıdır. Onun vefasızlığı dillerde dolaşır, ona âşık olanları hep aldatır:

Dehre meftûn olma ey Bâkî felek râm oldı tut
Bî-vefâ dünyâ hele ben bildüğüm dünyâ mıdur (G. 123/5)

Dünya sıkıntılarının bir taşla benzetildiği bu beyitte o taşların değil gönül aynasını, cihanı kaplayan İskender aynasını bile kırabilecek kadar çok ve etkili olduğuna işaret edilmektedir:

Seng-i cefâ-yı dehr ile mir'ât-ı dil degül
Câm-ı cihân-nümâ-yı Sikender şikest olur (G. 98/4)

Dünyada saltanat sahibi olmak çok güzel görünse de aslında görüldüğü kadar cazip değildir. Dünya kaygısı çekmek zor ve yıpratıcıdır. Sorumlulukları çok fazladır. Hakkı verilmezse cezası da çok büyük olur yani saltanat bir ayak bağıdır. Ancak kendini Allah yoluna adayan derviş için durum çok farklıdır. Masivayı terk edip diyar diyar gezen dervişin hiçbir ayak bağı yoktur tek kaygısı Allah'ın rızasını kazanmaktır:

Sultâna kayd-ı saltanat-ı dehr pâ-y-bend
Dervîş kendü başına sultân olup gezer (G. 138/5)

2.2.3. Yol, tarîk

Tarik; tasavvufta Hakk'a ulaşmak için benimsenen usul, tutulan yol. Gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş" anlamındaki tarîkat (çoğulu tarâik) terim olarak "Allah'a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hal ve davranış" demektir. Tarikatı "sâliki hakikate götüren yol" şeklinde tanımlayan sûfiler, dinin zâhirî ve şeklî kısmı olan şeriatın kurallarına uyulmadan tarikatla hakikate ulaşamayacağını vurgulamıştır.

Aşk ehli için mutluluk verecek bir yol veya durak yoktur. Onların tüm yolculuklarının sonu mutsuzluktur:

Erbâb-ı 'aşka sabr u tesellî tarîki yok
Varan harîm-i kûyuña nâ-şâd olup gider (G. 141/4)

Ahret yurdunun huzurunu isteyen kişinin yapması gereken dünya sevgisini bırakıp doğru yolu bulmaktır. Dünyadan elini çekenler mutlu, Bâkî ise üzüntülüdür:

Menzil-i âsâyiş-i ‘ukbâya isterseñ vüsûl
 Hubb-i dünyâdan ferâgat gibi olmaz togrı yol
 Şâdmân erbâb-ı ‘uzletdür hemân Bâkî melûl
 Ger huzûr itmek dilerseñ ey Muhibbî fârig ol
 Olmaya vahdet makâmı gûşe-i ‘uzlet gibi (T. 4/5)

Dünya sevgisine dalan Bâkî, tarikat büyüklerinin kendisine himmet ederek geri çağırmasını beklemektedir:

Umaruz himmet-i merdân-ı tarîkat yitişe
 Nâ-gehân bir gün efendüm diye Bâkî berü gel (G. 292/7)

2.2.4. Şeyh, pîr, pîr-i mugân

Şeyh, müridlere rehberlik yapan ve onları irşad eden kişi anlamında tasavvuf terimidir. Şeyh kelimesi Kur’an’da (Hûd 11/72; Yûsuf 12/78; el-Kasas 28/23; el-Mü’min 40/67) ve hadislerde sözlük anlamıyla geçmektedir. Mürşid Kehf sûresinde (18/17) “doğru yolu gösteren rehber” mânasındadır. Buna göre şeyh “tâliplere doğru yolu gösteren ve onları irşad eden kimse” demektir.

Pîr-i Mugân, dîvân şiirinde eğlence mahali olan meyhanenin başkarakterlerinden birisi de pîr-i mugân’dır. O, sırları açığa döken, herkese mikdarınca içki sunan, meyhaneyi çekip çeviren, yaşlı, güngörmüş, nur yüzlü, cömert ve saygı gösterilmesi gereken bir kişidir. Onun için sunduğu kadehi öpüp başa koymak, öğütlerini can kulağıyla dinlemek ve asla gözünden düşmemek gerekir (PALA, 2004: 372).

Dîvân şiirinde eğlence meclisleri çokça anılır. Bu meclisler mecazi manada kullanılır. Orada; damıtılmış, en güzel içkiler içilir. Bu içki, meclisin ulusu olan” pîr-i mugân” tarafından ikram edilir. Tasavvufî anlamda Pîr-i mugân, tarikat lideri; meyhane, tekke, dergâh; içki ise Allah aşkıdır:

Bezm-i safâ vü reşh-i câm bu zemzem olmuş ol makâm
Mey-hâneler Beytü'l-Harâm pîr-i mugân şeyhü'l-harem (G. 318/3)

Eğlence meclislerinde kendini kaptıranlar paraları kalmayınca elde mevcut olan kıymetli eşyalarını rehin bırakırlar. Şair buna dikkat çekerek Sevgilinin güzelliği karşısında kendinden geçen sofilerin hırkasını, hocaların sarıklarını, şeyhlerin ise postlarını rehin bırakarak o afetin dudaklarına benzeyen kâsedan içki içtiklerini söylemektedir:

Destâr-ı hâce hırka-i sûfî ridâ-yı şeyh
Devr-i lebûnde meykedelerde yatur girev (G. 400/2)

Dervişler yamalı hırka giyerdi. Bu dünyaya değer verilmediği, dış görünüşün önemsenmediği gibi anlamlar taşırdı. Taht, taç, asa gibi semboller ise dünya saltanatını temsil eder. Bir pîre bağlanıp; yamalı hırka giyen derviş artık bu dünya kaygısından kurtulmuştur:

Terkin urdum 'asâ ile tâcun
Geyeli pîr-i 'aşkdan jende (G. 443/4)

2.2.5. Ma'rifet

Ma'rifet, Arapça' da bilgi anlamındadır. Tasavvufta, dört kapı da denilen dört mertebe vardır: 1-Şeriat, 2-Tarikat, 3- Hakikat, 4- Ma'rifet. Şeriat olmadan tarikat, hakikat ve ma'rifet olmaz, her şeyin başı, şeriatı yani İslâm dinini iyi yaşamaktan geçer. Bir kimsede ma'rifetin meydana geldiğinin belirtisi, o kişide Allah'dan heybetin zuhur etmesidir. Ma'rifeti fazla olanın, heybeti fazla olur. Bazıları da ma'rifeti fazla olanın sekîneti fazla olur, demiştir. Ma'rifet kavramı Bâkî Dîvânî'nda üç kez geçmektedir.

Şair kendini övdüğü bu beyitte, sıkıntı bahçelerinin en önemli fidanını olarak, belinin taşıdığı bilgi, fazilet ve hünelerle büküldüğünü anlatmaktadır:

Benem ol şâh-ı nihâl-i çemen-i mihnet kim
Mîve-i ma'rifet ü fazl u hüner bükdi bilüm (G. 332/4)

Şairlik bir ma'rifet ağacıysa eğer; o ağacın meyvesi güzel bir gazeldir:

Bâkî nihâl-i ma'rifetün mîve-i teri
'Ârif katında bir gazel-i âbdârdur (G.152/7)

2.2.6. Tecellî

Tecellî; Hakk'ın varlığının çeşitli mertebelerde zuhur etmesi, sâlikin keşf yoluyla bu zuhuru idrak etmesi anlamında tasavvuf terimidir. Sözlükte “belirmek, ortaya çıkmak, görünmek; belirti, görüntü” anlamındaki tecellî tasavvuf terimi olarak “sâlikin kalbine doğan ledünnî bilgiler ve nurlar” demektir. Aynı kökten gelen cilve tecellî ile eş mânalıdır.

Mûsâ (A.S), Cenâb-ı Hak'la konuşurken, gözünden perdeler kalkar. Birçok şeyi müşahade ederek çok üstün bir makama yükselir. Bu konuşmadan o kadar lezzet alır ki, şevke gelir ve Cenâb-ı Hak'ı görmek ister. Bunun için ısrar eder. Bu durum âyet-i kerîmede şöyle anlatılır: “Musa (A.S), tayin ettiğimiz (belirlediğimiz) zamanda gelince, Rabbi onunla konuştu. (Musa A.S) şöyle dedi: “Rabbim, bana (Kendini) göster, Sana bakayım.” (Allahû Tealâ): “Beni asla göremezsin. Ve fakat dağa bak! O, mekânını kararlı tutabilirse (yerinde durabilirse); o zaman sen, Beni görürsün.” buyurdu. Rabbi, dağa tecelli ettiği zaman onu paramparça etti. Musa (A.S), bayılarak yere düştü. Sonra ayıldığı zaman: “Sen Sübhan'sın (Seni tenzih ederim). Sana tövbe ederim. Ben, mü'minlerin ilkiyim.” dedi.³³ Şair şu iki beyitte bu tarihi olaya telmihte bulunuyor:

Cemâlûñ şevkine döymez göñüller
Tecellî tâbına sabr eylemez Tûr (G. 132/3)

³³ A'râf Suresi/143.

Sîne pür-şu'le-i şevk olsa dil-i Mûsîvâr
Nâr zann eyledüğüñ nûr-ı tecellî görür (G. 74/4)

Sevgilinin yüzünün, Allah'ın nuruna benzetildiği bu beyitte şair; güneşin bile sevgilinin yüzünün parlaklığından feyz aldığı söyleyerek mübalağa-i gulüvv örneği göstermektedir:

Göster ruhuñ ki nûr-ı tecellî zuhûr ide
Hûrşîd gibi âyîneler feyz-i nûr ide (G.420/1)

2.2.7. Hayret

Allah'ı tanıyan, fakat bunu ifade edemeyen ârifin yaşadığı hal anlamında bir tasavvuf terimi.

Hayret etmek, şaşmaktır. Hayret makamına eren kişi kendini kaybeder. Mest olup, kendinden geçer. Ne düşünebilir ne de konuşabilir:

Şarâb-ı hayret ile şöyle mest ü medhûşam
Ne dest-i 'akla tasarruf ne pâ-yı fikre mecâl (K. 20/30)

Ey çaresiz, eğer düşündüklerin yanlış olursa halin kötü olur. Aç gözlerini iyi bak:

Bu tasavvurlar eger bâtlı olursa nic'olur
Katı hayret yiridür bir gözüñ aç bî-çâre (G. 426/7)

2.2.8. Cezbe

Allah'ın kulu kendine çekip yaklaştırması anlamında bir tasavvuf terimidir. Sözlükte “çekmek” anlamına gelen cezbe, tasavvufta “Hakk'ın kulu kendine çekmesi ve âniden yüce huzuruna yükseltmesi” demektir. Cezbe kavramı Bâkî Dîvânı'nda iki yerde geçmektedir.

Aşk; şâha, dervîşe bakmaz. Aşkta makam mevki yoktur. Aşk insanı kendinden geçirir. Aşk elinden cezbeye tutulan kişi, hastalık hararetinden titreyen kişi gibidir:

Şâh u dervîşe ber-â-ber yitişür cezbe-i ‘aşk
Hâsılı teb tutıcak her kişi yeksân ditrer (G. 137/6)

Şair güneşin aşk elinden kendinden geçen bir meczup gibi damlardan atladığını söyleyerek hüsn-i talîl yapmaktadır.

Cezbe-i ‘aşkuñ ile olmasa meczûb güneş
Her seher atmaz idi kendüyi eyvânuñdan (G. 389/4)

2.2.9. Bekâ

Bekâ; kötü huy ve vasıflarından arınan sâlikin iyi huy ve vasıflar edinmesi, kendisinden fânî olup Hak ile beraber olması anlamına gelen bir tasavvuf terimidir.

“Bâkî olan Allah’tır. İnsan ise fanidir, dünya bağında ona sonsuzluk yoktur. Bunun farkına varan ömür kaftanı bu sebepten, gül gibi parça parça olmuştur.” diyen şair bu beyitte dervişlerin giydiği yamalı hırkalara telmihte bulunmaktadır:

Gördüñ kabâ-yı ‘ömre bekâ yok bu bâgda
Gül gibi sen de pîreheñi pâre pâre gel (G. 303/4)

Bekâ sözcüğünün sözlük anlamı “kalıcılık ”tır. Bu dünya “fenâ” dır, ahiret yurdu ise “bekâ” dır. Ve değişmez kural fenâyâ konanın, bekâyâ göçeceğiğidir. Bâkî ismi de bekâdan gelmektedir:

Gam degül Bâkî bekâ semtine kılsa irtihâl
Nice şehirler bu fenâ mülkinde bâkî kalmadı (G. 533/5)

2.2.10. Fenâ

Kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fânî olup gerçek kul olma noktasına ulaşması anlamında bir tasavvuf terimi.

Arif bilendir. O dünyanın geçici olduğunun farkındadır. Bundan dolayı dünyanın yazına, kışına aldanmaz her şeyin “fenâ” bulacağını bilir:

Cihânuñ fenâsın bilen rind-i ‘ârif

Mukayyed gerekmez bahâr u hazâna (G. 406/2)

Hz. Âdem’in cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilesine telmihte bulunan şair; insanın “fenâ ”bulacak olan dünya nimetleriyle gururlandığını ve ders çıkarmadığını anlatmaktadır:

Mülk-i bâkî dir iken bâg-ı İremden çıkdı

Yine magrûr olur âdem bu fenâ gülzâra (G. 426/4)

Beyitte tâcın fenâ olmasıyla Abdal dervişlerinin tâc giymedikleri ifade edilmekle birlikte Bâkî’nin bir üslûp özelliği olarak kendini ele vermeyen bir söyleyişle birden fazla anlama çağrışımında bulunmasına dayanarak fenâî tâca da gönderme yapıldığını düşünmek mümkündür. Fenâî, düz ve yassı olarak bir kat veya iki kat sarılan sarıktır. Birinci anlamıyla beyit bütün olarak bir Abdal dervişi nasıl olduğunu yahut olması gerektiğini tarif eder. Yani Abdallar tâc ve sarık kullanmazlar; bu dervişlerin tâcî yokluk, başları da çıplaktır. Bilindiği üzere “kabâ” kelimesi büyük, kocaman anlamı yanında bugün de kullanılan “başkabak” tabirinde olduğu gibi çıplak ve aynı zamanda tüysüz, kazınmış demektir. Bu zümreye mensup dervişlerin çâr-darb ederek başlarını kazıttıkları malumdur. “Fenâ” kelimesiyle fenâîye gönderme yapıldığı düşünüldüğünde ise birinci mısradaki Abdalların tâc ve kabâ istemedikleri dile getirilirken, ikinci mısradaki dervişlerin, yani ham sofuların bir iki kat sarık sardıkları ve başlarının kocaman olduğu ifade edilmiş olur. Böylece şairin, “Biz Abdalız, bize sarık ve cübbe gerekmez, sarık ve sarıktan gelen heybet riyakâr dervişlerin alametidir, biz onlara benzemeyiz” demeye getirerek iki farklı zümrenin giyim tarzına işaret ettiği düşünülebilir.³⁴

³⁴ Esma Şahin, “Bâkî Divânı’nda Tasavvufî ve Batınî Kültür”

Abdâllaruz n'eyleyelüm tâc u kabâyı
Dervîşlerüñ tâcî fenâ başı kabâdur (G. 105/2)

2.2.11. Vahdet

Varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında bir tasavvuf terimi. Vahdet-i vücûd düşüncesi varlığı (vücûd), mümkün ve zorunlu kısımlarına ayrılmadan önce kendinde bir hakikat şeklinde ele alıp zorunlu ve mümkünü onun iki kutbu saymak suretiyle Hak ile halkı (yaratılmışlar) izâfet ilişkisiyle birbirine bağlar. Böylece Tanrı-insan ilişkileri başta olmak üzere birlik-çokluk sorunu, insan iradesi ve özgürlüğü, âlemdeki kötülük problemi, sebeplilik vb. metafizik konularla iman ve akîdenin anlamı, ahlâk konuları ve çeşitli dinî bahisler hakkında kapsamlı ve sistematik bir düşünce ortaya koyar. Bu düşünceyi kabul edenlere vahdet-i vücûd ehli, vücûdiyye denir.

Varlık tektir, o da Allah'ın vücûdudur. Bütün varlıklarda var olan da odur. Her şey onun varlığı ve birliğiyle anlam kazanır. Onsuz hiç bir şey olamaz. Var olan şeyler bir an için vardır ve asılları yoktur. Her şey onun bir âyeti olduğuna göre aşk sözü de baştan başa vahdettir:

Kelâm-ı 'aşk ey Bâkî ser-â-ser sırr-ı vahdetdür
Murâdî cümleñ birdür bütün dünyâyı söyletsen (G. 264/7)

Bâkî'nin; Sultân Süleymân Hân'ın gazeline yaptığı bir tahmisten alınan dizelerde “vahdet” sırrına erenlerin kâinatı yönetenler olduğu ve asıl alanın bu sırra ermek olduğu anlatılmaktadır:

Ehl-i vahdet kâ'inâtuñ 'âkil ü dâ'nâsıdur
Merd-i fârig 'âlemüñ mümtâz ü müstesnâsıdur
Gör ne dir ol kim sözi gûyâ Mesîh enfâsıdur
Saltanat didükleri ancak cihân gavgâsıdur
Olmaya baht u sa'âdet dünyede vahdet gibi (T. 4/2)

Elest meclisi varlığın özü olan Allâh-ı Zülcelâl'in nefisleri topladığı meclistir. Orası âlem-i vahdetdir. Tasavvuf ehli o meclisten bu yana aşk sarhoşudur:

‘Âlem-i vahdetde ey sâkî bizi mest-i Elest
İtdi ikrâr-ı safâ mey-hânesinde şöyle mest (G. 24/1)

2.2.12. Kesret

Arapça, çokluk demektir. Vahdetin zıddıdır. Her varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir. Kesret sözcüğü Bâkî Dîvânı'nda altı yerde geçmektedir.

Gönül o çokluk meclisinden elini çekerek vahdet tekkesinde inzivaya çekilmeye karar verdi:

Bezm-i kesretten çekildi câmveş Bâkî gönül
Tekke-i vahdetde ‘uzlet ihtiyâr itsem gerek (G. 273/5)

Bir gönülde iki sevgiye yer yoktur. Bâkî gönlünde bulunan yabancıların hepsini dışarı çıkarmış ve onlar engel olsun diye bir de kapı yaptırmıştır:

Dün gice dil hânesin bi' l-cümle tenhâyledüm
Kapu yapdum gayra kesretten müberrâ eyledüm (G. 339/1)

2.2.13. Belâ

“Allah’ın insanları denemek için verdiği maddî ve mânevî sıkıntı, dert, külfet anlamındadır.

Allah, insanları imtihan etmek için onlara gökten çeşitli belâ ve musibetler verir. Nasıl ki belâlar gökten geliyor, uzun boylu sevgili de âleme fitne saçıyor:

Fitne-i ‘âlemi ol kâmet-i ra’nâdan bil
Her belâ kim yitişür ‘âlem-i bâlâdan bil (G. 299/1)

Bâkî, vefasız sevgilinin cevri ü cefasından artık bıkmıştır. Pek de alışık olmadık bir şekilde sevgiliye beddua etmektedir. O zalim sevgiyi Allah’a şikâyet ederek onun da aşk belâsına müptela olmasını dilemektedir:

Nice bir mübtelâ-yı ‘aşka hicrânı belâ olsun
Îlâhî kendü gibi bî-vefâyâ mübtelâ olsun (G. 351/1)

2.2.14. Bâtın, zâhir

Gizli hakikatleri konu alan ve bu yolla insanı mânevî kurtuluşa ulaştırdığına inanılan ilim.

“Hep görünenler üzerinde zahir ama bakan gözlerden kendini gizlemiş, O Güneş kendi nurunda kendisini gizlemiş.” Bu dizeler İslam inancında Allah’ın her yerde mevcut olduğunu ama kimsenin O’nu müşahade edemediğini bildiren dizelerdir. Vahdet-i vücud anlayışı, Allah’tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna varmaktır. Bir derviş, gerçek varlığın bir tane olduğunu, onun da Hakk’ın varlığından ibaret olduğunu, Hak ve O’nun tecellilerinden başka bir şeyin hakiki varlığı olmadığını bilir.”³⁵

Hep mezâhir üzre zâhir çeşm-i nâzırdan nihân
Kendü envârında kendin mihr-i rahşân gizlemiş (G. 214/8)

İçkiden maksat içkinin verdiği hoşluktur. Ancak dış görünüşe aldananlar bunu anlayamazlar:

Meyden safâ-yı bâtın-ı humdur garaz hemân
Erbâb-ı zahir aňlayamazlar murâdumuz (G. 192/5)

³⁵ Sarioğlu, agm.

2.2.15. Perde

Perde (Hicab); Hakka ve hakikate ulaşmaya, âhiret hayatında Allah'ı görmeye engel olan perde anlamında terimdir. Sûfiler, sâlikle Hak arasında bulunan ve O'nu tanımaya (mârifet) engel olan her şeye hicab (nikâb) demişler ve kendileriyle Hak arasında kalan perdelerden daima yakınmışlardır. İlk sûfiler arasında önemli bir yeri bulunan Zünnûn el-Mısırî kul ile mevlâsı arasında çeşitli perdelerin bulunduğunu, bunların en kapalı ve en kalın olanının da nefis olduğunu söylemiş, iddianın dava sahibi ile Hakk'ı müşahade arasında bir perde oluşturduğunu ifade etmiştir.

Sevgili kendini daima ağırdan satar. Âşık onu görebilmek için her şeyi göze alır, ancak perdeler buna engeldir. Şair; o güzeller sultanının, bin büyük (kibir) perde ardındaki yüzünü göstermediğini, kendisini gözlerden gizlediğini anlatmaktadır:

Biñ hicâb-ı kibriyâ ardında göstermez yüzün
Kendüyi gözlerden ol sultân-ı hûbân gizlemi (G. 214/7)

Kanûnî mersiyesinden alınan bu beyitte Bâkî hüsn-i talîl yaparak gökyüzünün padişahı andıkça utancından bulut perdesi ile yüzünü örttüğünü söylemektedir:

Gâhî hicâb-ı ebre girür husrevâ felek
Yâd eyledükçe lutfuñı terler hicâbdan (M. 1.5/4)

2.2.16. Gayb

Arapça, göz önünde olmayan, bilinmeyen, gizli olan, gâib vs. gibi manaları vardır. Gayb sözcüğü Bâkî Dîvânında iki yerde geçmektedir.

Tasavvufta “hayvani” ve “nefsani” can olmak üzere iki candan bahsedilir. Hayvani can, cesedi; nefsani can ise ruhu temsil eder. Hayvani can, yani “ten” ruhu hapseden bir kafestir. O kafesteki kuş Elest meclisinde Allah'ı görüp ona bağlanmıştır. Sevgiliye kavuşmanın tek yolu can kafesinden kurtulmaktır. Bu beyitte şair; “kalplere gaybı ilham edenin, gönül aynasının karşısına geçip can kuşuna aşk

sözünü telkin ettiğini söyleyerek elest meclisinde yaşananlara telmihte bulunmaktadır:

Mülhim-i gayb göñül âyinesin karşı tutup
Eyledi tûti-i câna bu kelâmı telkîn (K. 26/27)

2.2.17. Sır

Sır; tasavvufta “sadece Allah’ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi” ve “ruhun bir idrak mertebesi” olmak üzere iki anlamda kullanılır. Hz. Peygamber’in, “Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız” meâlindeki hadisi onun bazı özel bilgileri kendisinde sır olarak sakladığını ve ashabına anlatmadığını ifade etmektedir.

Sır içte olur, gizlidir, herkese söylenmez. Ruhun nasıl bir özellik taşıdığı da söylenmeyen bu sırlardadır. Bu sırların hepsine vakıf olan Allah; insanın bedenine bir maden ocağındaki cevher gibi ruhu nasıl gizlemişse, âşığın bağrında da sevgilinin kırmızı dudağının sırlarını gizlenmiştir:

Sîne-i ‘âşıkda sırr-ı la’l-i cânân gizlemiş
Kân-ı ebdân içre ol kim cevher-i cân gizlemiş (G. 214/1)

Allah’ın varlığını ve tekliğini görmek isteyen için bir taze yaprak bile yeterlidir. Arifler için tek bir yaprak bile ilahi sırları haber veren bir işarettir.

Nükte-i sırr-ı vücûdî şerh ider her berg-i ter
‘Ârif-i âgâha bu gülşende besdür bir varak (G. 243/4)

Zahitler dış âlemi anlarlar, iç âlemin sırlarına vakıf olamazlar. Şair; zahide: “İçki kelimesini her duyduğunda onu üzüm şarabı sanma, onun dışında içkiler de (Allah aşkı) vardır.” diyerek uyarıda bulunuyor:

Sakın mey dirsem ey zâhid mey-i engûrı fehm itme
Hüner esrâr-ı ma'nâ anlamakdur lafz-ı muglakdan (G. 366/4)

2.2.18. İstignâ

Zenginlik, ihtiyaçsızlık anlamında Arapça bir kelimedir. "Allah'a tevekkül et! Zira O vekil olarak kuluna yeter!" (Ahzab/48) âyet-i kerimesi buna işarettir.

Dîvân şiirinde âşık sevgiliden gelen dertlerden hiç şikâyet etmez. Sevgilinin ona cefa çektirmesi âşık için bir lütuftur. Aşk derdine derman aranmaz. Hatta tabipler reddedilir:

Mübtelâ-yı 'aşkuñuñ dermândan istignâsı var
Derdüñe mu'tâd olan diller devâyı n'eylesün (G. 370/4)

“Ey zahit! Aşk derdi çekenlere öyle bir zenginlik verilmiştir ki; senin bunu anlamın mümkün değildir.” Zahitler batını sırlara vakıf olamazlar bu sebeple hep dışla ilgilenirler:

Üstüne düşmez ne deñlü mest olursa zâhidâ
Böyle istignâ virilmiş 'âşık-ı dürdî-keşe (G. 431/4)

2.2.19. Terk

Terk; Arapça, terk etmek anlamında bir kelimedir. Fakr ve fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külahlar üzerinde, dikey iniş şeklinde alâmetler olurdu. İşte bu dilim dilim görüntü veren alâmetlere terk veya terek adı verilir.

Derviş hırkası, yamalardan oluşan bir giysisidir. Hırka giymek, tasavvuf yoluna girip bir kâmil mürşide bağlanmaktır. Hırka giyen mürid dünyadan el etek çeker ve nefsinin terbiye etmenin yollarını arar. Bâkî de aşk pârinin elinden hırka giyerek derviş olmuştur:

Terkin urdum ‘asâ ile tâcun
Geyeli pîr-i ‘aşkdan jende (G. 443/4)

Yukarıdaki beyitte hırka giyerek derviş olan Bâkî burada hakikat yolunda, günde bin kez gam çekerek ölse bile bu yoldan dönmeyeceğini söyleyerek sevgilinin bu hakikat yolunu kendisinden öğrenmesini istemektedir:

Benden öğren gel hakikat yolını ey yâr kim
İtmezem terk günde biñ kez öldürürken gam beni (G. 536/4)

2.2.20. Fakr

Fakr; Arapça, fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi mânâları ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'da fani olmaktır.

Bu dünya geçicidir. O halde dünya nimetleri de geçicidir. Onlardan el çekip fakirlik köşesini seçen kimse kanaatkâr olur. Fakrı seçen kimseye güneşi fitil diye versen bakmaz, yüksek kemerli köşkler istemez. Onun için dünya nimetleri hiçbir anlam ifade etmez:

Fakr küncin ihtiyâr itdi şu kim kâni’ olur
Şem ‘ası şems olsa bakmaz tâk-ı eyvân istemez (G. 206/2)

“Fakr ve fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külahlar üzerinde, dikey iniş şeklinde alâmetler olurdu, bunlara terk veya terek adı verilir.” Başına terk takan derviş artık dünyayı terk etmiştir:

Her tâc olamaz fakr u fenâ şâhına ser-tâc
Terk ehlinüñ ey hâce biraz başı kabadur

2.2.21. Kanaat

Kana ‘at; ikna olmak, yetinmek vs. gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Yeme, içme ve çeşitli konularda aşırıya kaçmamak anlamındadır. Kana ’at sözcüğü dîvânda bir yerde geçmektedir.

Kanaat etmek elindeki ile yetinmektir. Klasik şiirimizde sevgili öyle ulaşılmaz olur ki âşık ondan bir öpücük alamayacağını anlayınca, ayağını öpmeye bile razıdır:

Kanâ’at kıl gönül pâ-bûs-ı yâre
Elinden bûse alınmaz ne çâre (G. 468/1)

2.2.22. Himmet

Arapça, azim, enerji, istek, arzu, şevk gibi anlamları olan bir kelimedir. Bir olgunluk hali veya kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesidir.

‘Alî Paşa’ya yazılan bu beyitte; onun himmetinin eriştiği yüksekliklere Nûh Tufanı’yla yükselen suların bile erişemeyeceği anlatılmaktadır:

Manzar-ı himmetinüñ küngüre-i rif’atine
İremez sarsar-ı tûfan-ı fenâ birle gubâr (K. 18/36)

Bâkî tarikat meydanının ulularından himmet beklemekte. Onların bir gün ansızın kendisini geri çağırmasını beklemektedir:

Umaruz himmet-i merdân-ı tarîkat yitişe
Nâ-gehân bir gün efendüm diye Bâkî berü gel (G. 292/7)

2.2.23. Sabr

Sabr: birini bir şeyden alıkoymak, hapsetmek, tutmak, dayanmak, sabretmek vs. gibi anlamları olan Arapça bir kelimedir.

Aşk öyle güçlüdür ki insanı yerinden, yurdundan eder. Bâkî sevgilinin aşkından sabırsız ve huzursuz bir şekilde dervişler gibi yurdunu terk ederek diyar diyar dolaşmaktadır. Beyitte ayrıca “vilâyet göstermek” deyişi velilik, keramet sahibi olmak gibi anlamlar taşır:

‘Âşıkı bî-sabr u ârâm eyleyüp seyyâh ider
Memleket seyr itdürür ‘aşkuñ vilâyet gösterür (G. 132/3)

Aşığın gönlü; sevgiliden gelen keskin kılıç darbelerine sabredebilir ancak hicran kılıçlarının açacağı yaralara katlanıp sabretmesi mümkün değildir:

Nice demdür sabr ider ol tîg-i bürrân zahmına
Şimdi katlanmaz göñül şemşîr-i hicrân zahmına (G. 411/1)

2.2.24. Rızâ

Arapça, razı olmak, memnun olmak demektir. Kalbin, hükmün akışı altında sükûnet halinde bulunmasıdır.

Kötü karakterli, riyakâr, münafık insanlardan uzak durmak gerekir. Aksi durumda onlardan etkilenip, onlara benzemek veya onların şerrine maruz kalmak mümkündür. Allah’ın rızasını kazanmak için ikiyüzlü insanlardan uzak durmak gerekir:

İctinâb it sohbet-i ehl-i riyâdan Bâkıyâ
Kim rızâ-yı Hazret-i Bârî Te’âlâ bundadur (G. 157/7)

Dinin direği alan namaz Müslüman için olmazsa olmazların başında gelir. Allah'ın rızasını kazanmak isteyenlerin namaza eksiksiz dikkat etmesi gerekir:

Cenâb-ı Hazrete yüz tut kim oldur kible-i 'ârif
Sücûduñdan garaz zîrâ rızâ-yı Rabb-i a'lâdur (G. 65/4)

2.2.25. Lûtf

Arapça, bağış demektir. Kul'u Hakk'ın taatına yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şey.

Bâkî; bu beyitte padişah ve sevgiliyi karşılaştırır. Sevgili hem cefa eder, hem de iltifatı vardır. Padişahın da böyledir, zulmü de var adaleti, lûtf ve ihsanı da. Şair merhamet mevsiminin, ihsan zamanı olduğunu söyleyerek, sultanın devletine lââyık lûtufta bulunmasını diler:

Merhamet mevsimi ihsân demidür sultânım
Lutf kıl her ne ise devletüñe lââyık olan (K. 2/54)

Dîvân şiirinde maşukun, aşığa iltifatı dert ve kederdir. Sevilenin sevenle muhatap oluşunun, onu hatırladığının bir göstergesidir cevri ü cefâ. Allah korusun cevri ve cefa yoksa bu unutulma sayılır. Yabancıların iltifatının ise aşığa dert ve sıkıntı verir:

Yârdan cevri ü cefâ lutf u kerem gibi gelür
Gayrdan mihr ü vefâ derd ü elem gibi gelür (G. 176/1)

2.2.2.26. Selâmet

Arapça, esenlik, huzur, barış mânâlarına gelir. Emniyet makamı: "Oraya, emniyetli olarak selâm ile giriniz" (Hicr/46) âyeti, buna işaret eder. Selâmet sözcüğü Bâkî Dîvânı'nda iki yerde geçmektedir.

Sevgiliyle geçirilen saatler çok kısa sürer, zamanın nasıl geçtiğini anlamaz âşık. Bu sohbet hasta olan aşığa sıhhat verir. Sevgiliden gelen bir selam aşığı selamete kavuşturur:

Sohbetüñ mübtelâya sıhhat olur
Bir selâmuñ alan selâmet olur (G. 93/1)

Sevgilinin gözlerini gören âşık kendine verdiği bütün sözleri unuttur, sabrı biter tekrar vuslat ateşiyle yanar:

Gözleri sabr u selâmet mülkini târâc ider
Bir amânsuz gamzesi Tâtâr dirseñ işte sen (G. 380/6)

2.2.27. Melâmet

Sözlükte “kınamak, kötölemek, ayıplamak” gibi anlamlara gelen melâmet kelimesinin tasavvuf literatüründe bir terim, bir makam ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. Melâmet kavramı Bâkî Dîvânı’nda altı defa kullanılmıştır.

Âşık, Aşk yolunda ayıplanmayı önemsemez. Aşk yüzünden ayıplananlar, sevgiliye kavuşma hayaliyle kınamalara, ayıplamalara aldırmadan, yakaları yırtık bir şekilde sevgilinin köyüne yürürler:

Koyup nâmûs ile ‘ârı düşüp kûy-ı harâbâta
Yürür çâk-i girîbân olup erbâb-ı melâmetler (G. 166/3)

Kays âşıkların pîrîdir. Tabîî en çok kınanan da odur. Ancak bu âşık için bir şereftir. Onu kınayan kalleşler sevinebilirler, Mecnun aşk yolunda canını feda etti:

Bâde-i ‘aşka vücûdı câmesin rehn itdi Kays
Âferînler ol melâmet bezminüñ kallâşına (G. 421/4)

2.2.28. Semâ

Arapça, dinleme, işitme, anlamında bir kelime. Dinlenen ilahinin veya bir müziğin etkisiyle coşup dönme. Genel anlamıyla semâ, Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağıran bir mesajdır.

Mevlevîlerde yaygın olan sema, bir zikir şeklidir. Gönül ehli olanlar aşk ateşiyle yanarak, zikir halkasına girer ve vecd halinde dönerler:

Halka-i zikre girüp ‘âşıklar itdiler semâ’
Ehl-i diller ‘aşk odına yana yana girdiler (G. 182/5)

Güzelleri karşısında gören sûfî, onların güzelliğiyle kendini kaybederek oynamaya başlar. Onun kendinden geçmiş halini görenler Allah aşkıyla sema ettiğini zannederler ama gerçek hiç de öyle değildir:

Güzeller şevkine sohbetde sûfî çalgusuz oynar
Velî her bilmeyen eyle sanur anı semâ’ eyler (G. 82/2)

2.2.29. Dîdâr

Farsça, yüz, göz, görme, seyretme gibi anlamları olan bir kelime. Tasavvufî anlamı, sevgili, İlâhî güzelliği seyretmedir.

Tasavvuf ehlinin temel amacı Allah’ın rızasını kazanmaktır. Asıl maksat cennete gitme veya cehennemden kurtulma değildir. Allah’ın rızasını kazanmak için nefsin terbiyesi gerekir. Beyitte geçen “mir’ât-ı kalbün sâf tut” tamlaması nefsin terbiye edilmesine işaret eder. Ayrıca, “dîdâr” sözcüğünün İlâhî güzelliği seyretme anlamını dikkate alarak kalp gözünün açık olması düşünülebilir. Kalp gözünü açabilmenin temel şartı nefsi terbiye etmektir:

Tâlib-i dîdâr iseñ mir’ât-ı kalbün sâf tut
Hâtîrâ endîşe-i cennet cehennem gelmesün (G. 355/3)

“Aşk derdiyle akan gözyaşlarının sırrını ancak aşkı arayan âşıkların gözleri bilir.” diyen şair aşk ehlinin aşkın sırlarına vakıf olduğunu söylemektedir:

‘Aşkuñ gamıyla sırrını eşk-i revânumuñ
Cûyâ-yı yâr u ‘âşık-ı dîdâr olan bilür (G. 83/2)

2.2.30. Cevher/gevher/güher

Cevher; maya, öz; elmas, değerli taş (en çok bu mânâda kullanılır) Farsça, cevher demektir. Mânâlar ve İlâhî sıfatlar anlamındadır.

Sevgili için ağlayan âşık, akan gözyaşlarını mücevher dizisi gibi dizerek ona sunmak ister, ama kötü yüzlü rakip yine engeldir:

Eşkümüñ gevherlerin dizdüm işigi taşına
Yâre ‘arz idem diyü silmiş rakîb-i bed-likâ (G. 15/2)

Cehalet karanlığında değerli diye etrafında toplanılan bazı şeyler, aydınlıkta mermer gibi sert bir taş çıkabilir:

Zulmet-i cehlde cevher diyü cem’ itdügümüz
Korkum oldur çıka ol rûzda seng-i hâra (G. 426/6)

2.2.31. Tevekkül

Arapça, vekil edinme, güvenme anlamında bir kelime. Gerekli tüm çabayı sarf ederek, her türlü, tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir inançla Allah'a havale etme, yani, deveyi bağladıktan sonra Allah'a emanet etmeye, tevekkül denir.

Sultân Murâd Hân için yazılan bu beyitte şair devlet için yapılan duadan sonra Sultana tevekkül etmenin vacib olduğunu anlatmaktadır:

Du’â-yı devletinden soñra vâcib saña ey Bâkî
Tevekküldür Hudâvend-i zemîn ü âsmân üzre (K. 8/15)

Her şeyi bilen, gören ve gözeten Allah'tır. Ondan başka yardım istenecek hiç kimse yoktur bu âlemde. Bu gerçeğin farkında olan Bâkî, bütün işlerin de ona sığınmak gerektiğini vurgulamaktadır:

Umûruñ Hakka tevîz it tevekkül eyle ey Bâkî
Ki cây-ı ilticâ olmaz cenâb-ı Kibriyâdan yig (G. 271/7)

2.2.32. Ârif

Arapça, irfan sahibi anlamındadır. Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi anlamındadır. Arif kelimesi Bâkî Dîvânı'nda dokuz yerde geçmektedir.

Arif bilendir. Herkesin göremediği, bilemediği batın ilmine sahiptir. Onların baktığı, gittiği yer doğru yoldur. O yol Allah'ın yoludur. O halde onları takip etmek gerekir:

Cenâb-ı Hazrete yüz tut kim oldur kıble-i 'ârif
Sücûduñdan garaz zîrâ rızâ-yı Rabb-i a'lâdur (G. 65/4)

Arif olmak için okumak yetmez. Ariflik kalp sırrına vakıf olmayı gerektirir. Bu sırlara ulaşan kişi dünyanın sadece geçici bir durak, bir imtihan yeri olduğunu bilir. Bu sebepten dünyaya bel bağlamaz:

Cihânuñ fenâsın bilen rind-i 'ârif
Mukayyed gerekmez bahâr u hazâna (G. 406/2)

2.2.33. İrfân

Arapça, bilmek demektir. Sezgi tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilgidir. İrfan kelimesi Bâkî Dîvânı'nda on yerde geçmektedir.

İrfan, arif ile aynı kökten gelir. Ariflerin dışa yansıyan güzelliği ve şerefi onların o gizli sırlara vakıf olan gönüllerinden dışarıya taşan bir ışık gibidir:

Dil-i dâna şeref pertev-i 'irfân iledür
Hüsn-i âyineyi 'aks-i ruh-ı zîbâdan bil (G. 299/3)

Kaba sofuların oturduğu vaaz meclislerini eleştiren şair, asıl irfân meclislerinin meyhane olduğunu söylemektedir.

Meclis-i va'za oturmak katı alçaklıkdur
Sadr-ı mey-hâne-i 'irfana yitiş rif'at bul (G. 307/4)

2.2.34. Nefs/nefis

Nefis; insanın özü, kendisi, ilâhî latife, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağı anlamında bir terim. Nefis kelimesi Bâkî Dîvânı'nda bir yerde geçmektedir.

Şair, "nefsi emmare" olarak bilinen ve hep kötülüğe, doymazlığa ve azgınlığa götüren nefisten şikâyet etmektedir:

Komaz ser-keşlîğin bu nefis-i hōd-rây
Müdârâ eyleseñ vay itmesen vay (G. 519/1)

2.2.35. Rind, sûfî/sofu, zâhîd

Rind; Farsça, kayıtsız, laubali, akıllı, münkir vs. gibi özellikleri olan kişi anlamına gelir. Rindler, şekilden kurtulmuş, öze ermiş kişilerdir.

Dîvân şiirinde rind ile zâhid çatışması göze çarpar. Zâhitler, rindleri şeriat kurallarına uymamakla suçlar ve kınar. Rindler ise zâhîtleri kaba, yobaz ikiyüzlü olmakla suçlarlar:

Ne çeker adını eshâb-ı riyâ ikide bir
Tutalum rind-i gedâ bir iki peymâne çeker (G. 12/5)

Zâhid; Arapça, takdir ve tahmin eden rağbet etmeyen gibi çeşitli anlamları olan bir kelime.

Zâhid dış görünüşle ilgilenir, içe bakmaz; oysa rind iç güzelliğe yani nefis terbiyesine bakar. Şair bu beyitte kılık kıyafetle ilgilenen bunu anlatmaktadır:

Nihânî işrete mâni degüldür kisvet ey zâhid
İçerler bunda ‘ârifler toluyı tâc-ı Edhemden (G. 360/3)

Sûfî; tasavvufî hayat tarzını benimseyerek Hakk’ın yakınlığını kazanmaya çalışan kimse. Tasavvuf yolunda nefis mücâhedesini sürdürmekte olanlara mürîd ve mutasavvıf, bu mücâhedeyi tamamlayıp kemale ermiş olanlara denilmektedir.

Sevgilinin güzelliği baş döndürücüdür. Güzelleri karşısında gören sûfî, onların aşkıyla oynar, görenler onu Allah aşkıyla sema ediyor sanır:

Güzeller şevkine sohbetde sûfî çalgusuz oynar
Velî her bilmeyen eyle sanur anı semâ’ eyler (G. 422/4)

2.3. Toplum

2.3.1. Sultanlar

2.3.1.1. Kanunî Sultan Süleyman

I.Süleyman; Osmanlı İmparatorluğu'nun onuncu padişahı ve İslam halifesidir. Kanunî Sultan Süleyman olarak da bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorlunun en ihtişamlı günleri, Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaşanmıştır. Bâkî de bu dönemin en önemli şairlerinden biridir. Bu büyük padişah, bu büyük şair tarafından hakkıyla övülmüş ve anılmıştır. Şair onu cihanda adalet, ihsan, fazilet ve padişahı olarak anlatmaktadır:

Cihanda ‘adl u dâd u fazl u ihsân
Şeh-i ‘âdil Süleymân Hâne geldi (G. 500/4)

Bâkî dîvânının en önemli bölümlerinden birisi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Hakk'a kavuşması üzerine yazdığı ” Mersiye-i Sultân Süleymân Hân ‘aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân” şeklinde başlayan o ünlü mersiye-dir. Bu mersiye aynı zamanda Türk edebiyatının da en önemli mersiye-lerinden biridir. Şair bu mersiyede onun ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirir ve onun iki cihan saadeti için dua eder:

Dâ'im çerâg-ı devlet ü bahtın münevver it
İki cihânda göñli murâdın müyesser it (M. 1.1/8)

2.3.1.2. II. Selim

II. Selim, Sarı Selim olarak anılır 11.Osmanlı padişahı ve İslam halifesidir. Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın oğludur.

Dîvân şairleri iltifatlarına mazhar oldukları padişahları daima övmüştür. Bu beyitte de Bâkî himayesini gördüğü sultan II. Selim'i “O kutlu padişah, kemale ermiş, o hep üstün gelen padişah sözleriyle methetmektedir:

Ya'nî o şâh-ı mukbil ol nükte-dân-ı kâmil
Sâhib-kırân-ı ‘âdil Sultân Selîm Hâna (G. 12/5)

Sultan Selim'in iktidarı, ihtişamı öyle yüksektir ki, saadet kuşu olan hümâ o, şahin bakışlı sultanın avıdır:

Bâkî hümâ-yı evc-i sa'âdet zamânede
Şâhîn bakışlu Şâh Selîmüñ şikârıdur (G. 99/7)

2.3.1.3. Sultân Murâd Han

III. Murad 12. Osmanlı padişahı ve İslam halifesi. II. Selim'in Nurbanu Sultan'dan olan en büyük oğlu ve varisidir.

Dîvân şiirinde Sultanlar methedilirken genellikle ay, güneş, yıldız gibi gökbilimi kavramları ile anılırlar. Böylece onların yücelikleri daha iyi anlatılır. Bu beyitte de benzer bir kullanımla Sultân Murâd övülmektedir:

Şâh-i bülend-kevkebe mâh-ı felek-cenâb
Sultân Murâd Hân-ı sipihr-âsitânı gör (G. 77/9)

2.3.2. Dîn adamları ve tasavvuf ehli

2.3.2.1. Mehmed Ebussuud Efendi

Mehmed Ebussuud Efendi, Osmanlı döneminde görev yapmış bir Şeyhülislam'dır.

Şair bu beyitte Ebu's-su'ûd Efendi, İkinci Ebû Hanîfe olarak değerlendirerek onun ne denli büyük bir âlim olduğunu anlatıyor:

Ebû Hanîfe-i sâni Ebu's-su'ûd ol kim
Fezâ'il içre efâzıl olupdur aña 'ıyâl (K. 21/15)

2.3.2.2. Hâllâc-ı Mansûr

Tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ünlü mutasavvıftır. Tasavvuf tarihi bakımından birinci derecede önemli büyük mutasavvıflardan olan Hallâc'ın sözleri ve menkıbeleri çağlar boyunca müslümanlar arasında yankılanmış ve İslâm toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır. Tasavvuf Hallâc'ın şahsında yeni bir merhaleye ulaşmış, onun bu harekete bastığı damga günümüze kadar tesirini sürdürmüştür. Hâllâc-ı Mansûr, Bâkî Dîvânı'nda bir yerde anılmaktadır.

Tasavvuf dünyasının en önemli isimlerinden biri Hâllâc-ı Mansûr'dur. Hallâc, “ Ene'l Hakk” söyleminden dolayı, onu anlamayanlar tarafından asılarak idâm edilmiştir. Bu beyitte aşk yayı Hallâc'a benzetilmiştir

Asdı hallâc-sıfat 'aşk u mahabbet yayın
Atılp penbe gibi dil o kemân-ebrûya (G. 479/4)

2.3.2.3. *Mevlânâ*

Mevlânâ Celâleddîn-î Rûmî , şair düşünce adamı ve mutasavvıf. Tasavvufta Mevlevî yolunun öncüsüdür. Mevlânâ, Bâkî Dîvânı'nda bir yerde anılmaktadır.

Mevlana en önemli âşıklardan birisidir. Onu kurduğu tarikata “Mevlevilik” adı verilir. Mevleviliğin en önemli özelliği ise “sema” dır. Sema, Mevlevi ayinlerinde dönmek, oynamak, güzel ses ve müzikle vecde gelmek anlamlarında bir terimdir. Bu beyitte şair Mevlevilerin sema yapmasına işaret edilmektedir:

‘Arşa-i ‘aşkda gör Hazret-i Mevlânâyı
Turmayup dahı döner üstine yoldaşları (G. 483/2)

2.3.3. İlim adamları ve şairler

2.3.3.1. *Hassân, Selmân, Zahîr*

Hz. Peygamber’in şairi olarak tanınan sahâbîdir. Hz. Peygamber’i, ashabını ve İslâm dinini müşriklerin hicivlerine karşı şiirleriyle savunduğu için “şairü’n-nebî”, Ebü’l-unvanlarıyla tanınmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman’a yazılan bu beyitte, şair hükümdarı övmek için onun şiirlerini Hassan Bin Sabit’in begeneceği söylüyor:

Yine nazm eylemiş bir ‘ikd-ı gevher
İder biñ kerre Hassân görse tahsîn (K. 4/5)

Selmân; Divân şiirinde adı geçen iki meşhur şahsiyetin adıdır. Bunlardan biri Selmân-ı Savecî diye bilinen ünlü İran şairi olup kasideleriyle ünlüdür (öl. 1367). Şairler kendilerini Selmân-ı Savecî’ye benzetmeyi âdet edinmişlerdir. Özellikle kasidelerin fahriye bölümlerinde adı geçer. İkincisi ise Selmân-ı Farisî’dir.

Bâkî kendini Selman’a benzettiği bu beyitte; onu, Acem ülkesinin büyük şairi, kendini ise Rum diyarının büyük şairi olarak kabul ediyor:

Degülsin medhine kâdir ne deñlü tutsalar mâhir
Gerekse Rûmda Bâkî ‘Acem mülkinde Selmân ol (K. 6/20)

Zâhir; Muhammedü'l- Faryabî'nin oğlu olan Zâhirü'd-dîn Tahir'dir. Faryâb'da doğmustur. Atabek Ebu Bekr'in yanında bir müddet devlet büyüklerine hizmet etmiştir. Hayatının sonlarına doğru ise uzlete çekilip ilimve ibadetle mesgul olmuş, Tebriz'de ölmüştür.

Şair bu beyitte kendini Zâhir'in sırrına ermiş kişi olarak kabul etmektedir:

Zuhûr itdi Zahîrûñ sırrı tab'-ı nükte-dânumda
Akıtdı kendüye şi'rüm revân-ı pâk-i Selmânı (K. 5/32)

2.3.3.2. *Hâkânî*

İranlı kaside şairidir. 520'de (1126) Gence'de doğdu. Bir şiirinde, babasının İranlı ünlü şair Senâî'nin yerini tutacağını düşünerek kendisine Bedîl adını verdiğini kaydederse de adı bütün tezkirelerde İbrâhim olarak geçer.

Şair sevgili uğruna Çin'e, Türkistan'a kadar gidebileceğini ve gerekirse Hâkânî'nin şairlik tahtını bile elinden alabileceğini söylüyor:

Buyur kem-ter kulun şâhum irişsün Çîn ü Mâçîne
Açup iklîm-i Türk-istânı alsun taht-ı Hâkânı (G. 546/5)

Şair belâgat ustalığını yedi iklimde çalmış ve Hâkânî'nin mührünü elinden almıştır:

Belâgat kûsın urdum husrevâne heft kişverde
Suhan menşûrına çekdüm bu gün tigrâ-yı Hâkânî (K. 5/33)

2.3.4. Mitolojik ve efsanevî kişiler

2.3.4.1. *Sehnâme kahramanları*

2.3.4.1.1. *Zâl*

Zâl; Rüstem'in babasının adıdır. Kelime “ihtiyar ve aksakallı” anlamlarına gelir. Zâl, doğduğu zaman saçı, kaş, kirpikleri bembeyaz olduğu için bu adla anılır. Babası Sâm, onun bu şekilde doğuşunu uğursuz sayarak götürüp Elburz dağına atmış. Zâl burada Sîmurg-ı Anka tarafından beslenmiş “Destân” veya “Zer” lâkaplarıyla anılır.

Zal Rüstem'in babasıdır şiirde bu vasfıyla anılmıştır:

Benem bu ‘arsada kim rahş-ı tab’ı depredicek
Vücûdı hasm ola pâ-mâl olursa Rüstem-i Zâl (G. 20/42)

2.3.4.1.2. *Rüstem*

Rüstem; İran millî destanının en güçlü kahramanıdır. Pehlevî edebiyatında Rostahm ve Rostethem şekillerinde geçer ve “iri yapılı, güçlü” anlamını taşır; bazan da aynı mânadaki “Tehehten” lakabıyla birlikte kullanılır. Aslında Zaloğlu Rüstem'in Eşkânî ileri gelenlerinden bir kahraman olduğu ve millî destana girmesiyle birlikte kendisine birtakım olağanüstü efsanevî özellikler atfedildiği sanılmaktadır.

Rüstem şiirimizde kahramanlık, kuvvet ve yenilmezlik gibi özellikleriyle anılır. Şair Rüstem'in kolunu büker ve Rüstem onun üstünlüğünü kabul ederek “el elden üstündür” der:

Rüstem-i Zâlûñ tutışdum pençesin burdum idi
Kodı el arkası didi dest ber-bâlâ-yı dest (G. 24/4)

Şair aşk meydanının tek hâkimi olarak kendini görmektedir. Yiğitliğiyle nam salan Rüstem'e bile meydan okuyacak kadar kendine güvenmektedir:

Benem bu ‘arsada kim rahş-ı tab’ı depredicek
Vücûdı hasm ola pâ-mâl olursa Rüstem-i Zâl (G. 20/42)

2.3.4.1.3. *İskender*

İskender; eski kültürümüz iki İskender tanır. Bunların birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri de İskender-i Yunanî (yani Makedonyalı Filip’in oğlu İskender)’dir. Hayatları yaşadıkları bölgeler ve başarıları yönünden birbirlerine çok benzeyen bu kişileri eski tarih, tefsir, edebiyat vs. müellifleri çok defa aynı kişi sanmışlardır. Oysa Kur’ân- Kerîm’de hayatı hakkında bilgi verilen Zülkarneyn ile hayatını Yunan kaynaklarına dayalı batılı eserlerden öğrendiğimiz Büyük İskender’in birbirleriyle hiçbir alâkaları olamaz. Bir defa Büyük İskender M.Ö. 3. asırda yaşamış olup içki içen, adam öldürmekten zevk alan, adalet tanımaz, ırk ayrımı güden, Mısır’a bir Tanrı olarak giren, çok Tanrılı Grek dinine uyan ve hatta eşcinsel bir kişidir. Oysa bir peygamber veya “salih kul” olması gereken Zülkarneyn’de bu gibi özellikler elbette bulunamaz. Kur’ân-ı Kerîm’de hayatı hakkında bilgi verilen İskender hakkında rivayetler de değişiktir.

Bu beyitte; hakkında çeşitli rivayetler bulunan, Makedonyalı Büyük İskender’e atfedilen ve edebiyatımızda da kullanılan aynaya telmih vardır:

Nice Câm-ı Cem nice mir’ât-ı İskender dilâ
Dest-i mihnetden cefâ taşıyla bulmuşdur şikest (G. 24/2)

Sultân Selîm Hân’ın tahta çıkışı şerefine söylenen bu beyitte şair sultanı ikinci İskender olarak görmektedir:

Bi-hamdi’llâh şeref buldı yine mülk-i Süleymânî
Cülûs itdi sa’âdet tahtına İskender-i sâni (K. 5/1)

2.3.4.1.4. *Dârâ*

Dârâ; İran’ın Keyâniyân sülâlesinin dokuzuncu hükümdarı olan Keykûbâd. Ayrıca “hükümdar” anlamı da olan Dârâ, Avrupa’da Pers kralı “Darius” olarak bilinir. Dârâ,

Büyük İskender ile yaptığı savaşta ölmüştür. Dârâ-yı Kebîr (Büyük Dara) olarak anılır ve çok zaman İskender ile birlikte savaş sahnelerinde yer alır. Ayrıca dâr kelimesi ile de bazı kelime oyunları yapılır. İhtişam ve ululuk sembolü olarak ele alınan Dârâ, İskender'in bir hilesi sonucu Mabeyincisi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Ölürken İskender'e kızı Ruşeng (Roksane) ile evlenmesini ve ailesini koruyup gözetmesini vasiyet etmiştir. Dârâ, Keyâniyân sülâlesinin son padişahı olup Pers İmparatorluğunun son hükümdarı olarak kabul edilir.

Sevgili öyle yücedir ki, şair sevgilinin başına İskender tacının yaraşacağını; onun ayağının altına ise Dârâ'nın öptüğü yer olduğunu söylüyor:

Bâkıyâ tâc-ı Sikender yaraşur farkında
Ol ki zîr-i kademi bûse-i Dârâ yiridür (G. 66/8)

Şair memduhun atının eyerinin ve at eyerinin altına serilen örtünün İskender ve Dârâ tarafından taşınmasının uygun olacağı görüşündedir:

Dârâ revâ ki gâşiyetin ala dûşına
Lâyık budur ki ola Sikender rikâbdâr (K. 9/10)

2.3.4.1.5. Cem

Cem; Pişdâdiyan sülâlesinin dördüncü hükümdarı olup İran mitolojisine göre yedi yüz yahut bin yıl yaşamıştır. Nuh peygamber zamanında yaşadığı söylenir. Yakışıklı ve şanı yüce padişahlar hakkında sıfat olarak kullanılan Cem'e, Zendavesta'da bir Hind mabûdu olarak rastlanır. Cem, insanlara faydalı olan birçok sanatı icad etmiş, güneşin hareketi esasına dayanan güneş yılını o kabul etmiş ve Nevruz'u yılbaşı ittihaz etmiştir. Ayna ile anılan Cem, İskender kişiliğine bürünür ve ayrıca şarabı bulanın da o olduğu söylenir. Cem meclisi, âyin-i Cem, ayn-ı Cem bu itibarla söz konusu edilir.

Cem içkiyi bulan kişi olarak bilinir. Bu yönüyle içki ve eğlence meclislerinde onun adı hep anılır:

‘Âr itse tañ mı içmege bezm-i Cem içre câm
Her kim segân-ı kûyuñ ile hem-sifâldür (G. 96/2)

Cem, şarabı bulan kişi olarak kabul edilir. Bu sebepten içki denince akla hep Cem gelir. O içkinin ve içki meclislerinin piridir. Ancak şair öyle bir içki meclisinden söz etmektedir ki, bu meclis Cemin hayalinde bile canlanamaz.

Murassa’ câmlarla bir ‘aceb şâhâne meclisdür
Düşinde görmedi Cem böyle ‘işret-hâne-i zîbâ (K. 27/5)

2.3.4.1.6. Kahraman

Kahramân; İran mitolojisinde adı geçer. Pişdâdiyan sülâlesinden Tahmurs’un oğlu imiş. Devler tarafından kaçırılıp onlar arasında büyümüştür. Ergenlik çağına gelince suda aksini görüp devlere benzemediğini anlamış ve bir gergedana binerek insanların bulunduğu yere gelmiş. Orada birçok kişiyi öldürmüş. Rüstem’e yenilmiş. “Kâtil” lâkabıyla anılmış.

Hükümdarlar tarihi şahsiyetlerle karşılaştırılabilir. Bu beyitte Kanûnî Kahraman ile mukayese edilmektedir:

‘Adluñ katında cevır ü sitem dâd-ı Keykubâd
Hişmuñ yanında lutf u kerem kahr-ı Kahramân (K. 1/21)

2.3.4.1.7. Behmen

Behmen; İran mitolojisine göre İsfendiyâr’ın oğlu olan Erdşir’in lâkabıdır. Kelime sıfat olarak “zekî, anlayışlı” anlamlarına gelir.

Sevgili Behmen’in tacını ve tahtını kullanmaktadır:

Çemende lâle geydi efser-i Key
Elinde tâc u taht-ı Behmen-i dey (G. 514/1)

2.3.4.1.8. İsfendiyâr

İran tarihinde hak, kudret ve lütuf sembolü olarak yer alan efsanevî kahraman. İran'da İslâm öncesi hânedanlardan Keyânîler'in hükümdarı Güştâsb'ın en büyük oğludur. Pehlevîce kaynaklarda Zerdüştiliğin güvenilir savunucusu ve öncüsü olarak zikredilmesine rağmen edebiyatta daha çok Rüstem-i Zâl ile mücadelesiyle şöhret bulmuş ve trajedik ölümüyle anılmıştır. İsfendiyâr, eski Türk edebiyatında sıkça anılmış, şairler onun cesaretini, gücünü ve yenilmezliğini ön plana çıkarmışlardır. İsfendiyâr Bâkî Dîvânı'nda bir yerde anılmaktadır.

İsfendiyâr çok güçlü ve kudretlidir; kurtları ve aslanları öldürmüştür; ancak ölümü çok hazindir. İsfendiyâr, Rüstem ile girdiği savaşta gözleri Rüstem tarafından kör edilerek öldürülmüştür. Beyitte onların savaşından bahsetme diyerek şair bu hazin olayı işaret etmektedir:

‘Ayš u safâ-yı ‘ahd-i Cem ü devr-i câmi gör
Bahs itme rezm-i Rüstem ü İsfendiyârdan (G. 377/3)

2.3.4.1.9. Hüsrev

Hüsrev, Nuşirevân'ın torunudur. Sasaniyân sülâlesinden bir padişah olup “Pervîz” lâkabıyla bilinir.

Gönlün âşık olduğu güzele, Hüsrev lala, Şirin de dadı olmak hevesindedir, diyen şair Hüsrev ve Şîrîn'i yan yana getirmiştir.

Oldı dil bir büt-i şîrîn-dehenüñ Ferhâdı
Ana lâla geçinür Husrev ü Şîrîn dadı (G. 520/1)

2.3.4.2. Kısas, masal, hikâye kahramanları ve diğerleri

2.3.4.2.1. Ferhâd ile Şîrîn

Ferhâd u Şîrîn; İran edebiyatı mesnevi konuları arasında önemli yer tutan bir hikâye. Bu hikâye, dîvân edebiyatında da mesnevi konusu olarak işlenmiştir.

“Ferhat başlı başına bir mazmun teşkil ettiği dîvân şiirinde, sevgilisine kavuşma uğrunda gerçekleşmesi imkânsız görünen işleri göze alan, fakat aşkının derin ıstırabı içinde vuslata eremeden ölen âşığın sembolü olmuştur.” Şair Ferhat’ın Şirin’e kavuşmak için dağı delerken başına bir menekşe taktığını söylemektedir:

Bir gonca benefşe koparup tâcına sokmış
Taglarda külüng atduğı dem başına Ferhâd (G. 35/3)

Şair, Ferhat gibi aşk dağlarını delerken kendisini gören sevgilinin ona acıyıp bir sefer öpmesini ümit etmektedir:

Kûh-ı ‘aşkuñda olursam Ferhâd
Acıyup eyleye şîrîn lebi dâd (G. 41/1)

2.3.4.2.2. *Leylâ ve Mecnûn*

Doğu edebiyatlarında çok işlenmiş bir aşk hikâyesinin kahramanları ve bu hikâyeyi konu alan eserlerin ortak adıdır. Leylâ ve Mecnûn, Bâkî Dîvânı’nda beş yerde anılmaktadır.

Leyla ile Mecnun hikâyesi, hemen bütün Müslüman coğrafyasında dinlenmiş ve sevilmiştir. Bu sebepten, şairler aşk konusundaki maharetlerini göstermek için kendilerini ya Mecnun’a benzetmiş ya da onunla kıyaslamıştır. Bâkî de beyitte Mecnun olmaktan bahseder:

Bâkî Mecnûnuñ olupdurur didüm
Ol saçı Leylâ kemendin gösterür (G. 174/5)

Şair, sevgilinin saçı yüzünden öyle mahzun olup, dillere düşmüştür ki halk Leylâ ve Mecnûn’un adını anmaz olmuştur:

Saçuñ sevdâsı şeydâ ideli ben zâr u mahzûnı
Unutdı halk-ı ‘âlem kıssa-i Leylâ vü Mecnûnı (G. 538/1)

2.3.4.2.3. Hz. Meryem

Hz. İsa'nın annesi. İslâm'da üstün nitelikleri sebebiyle yüceltilen, iffet ve itaat simgesi bir şahsiyet olarak gösterilir. Hz. Meryem Bâkî Dîvânı'nda iki yerde anılmaktadır.

Şair şu beyitlerde Hz. Meryem'e ve göğe çıkarılan Hz. İsa'ya işaret etmektedir:

İrişdi hâkden bûy-ı bahûr-ı Meryem eflâke
Mu'attar eyledi göklerde dâmân-ı Mesîhâyı (G. 15/5)

2.3.4.2.4. Yûsuf u Züleyhâ

Yûsuf ile Züleyhâ; Yûsuf u Züleyhâ veya Yûsuf u Zelîhâ olarak da bilinen ve Doğu edebiyatlarından konusunu Kur'an'dan alan klâsik aşk mesnevisi. Dünyanın en güzel insanı olarak bilinen Yûsuf peygamberin kıssâsını anlatan Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi, Kur'an'da 111 âyet (Yûsuf Sûresi) halinde anlatılan kıssânın aşk ağırlıklı olarak edebiyata yansımış şeklidir. Kur'an'da Ahşenü'l-Kasas adıyla anılan bu kıssâ, en eski ve hiç eskimeyen bir roman olarak nitelenir. Hz. Yûsuf, Bâkî Dîvânı'nda on beş yerde anılmaktadır.

Züleyha, dünyanın en güzel insanı olarak bilinen Yûsuf'a karşı arzu duyar ve ona beraber olmayı teklif eder. Ancak Yûsuf, Allah'a karşı günah işlemekten korktuğunu ve efendisine ihanet edemeyeceğini, söyleyerek bunu kabul etmez. Kadın ısrar ederse de Yûsuf her defasında onu geri çevirir. Bir gün Züleyha Yûsuf'a kötü bir niyetle yaklaşmak ister, Yûsuf kaçır, bu kaçış sırasında Yûsuf'un gömleği arkadan yırtılmıştır, bunun üzerine kadın, hizmetçilerini çağırarak Yûsuf'un kendisine saldırdığını ve bağırınca kaçtığını söyler, ancak gerçek öyle değildir çünkü gömlek arkadan yırtılmıştır:

Fâş itmez idi râz-ı dili Yûsuf-ı Ken'ân
Çâk olmasa dâmânı Züleyhânuñ elinden (G. 359/6)

Hız. Yûsuf, Hız. Yakub'un oğludur. Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yûsuf yıllarca babasından ayrı kalmıştır. Bu ayrılık Hız.Yakub'un evini "hüzün evi" ne çevirmiş ve gözlerini almıştır. Uzun bir ayrılıktan sonra kavuşan baba oğulun vuslatı şiirlere konu olmuştur:

Şâdmân oldu bu gün devr-i kühen-sâl yine
Vuslat-ı Yûsuf ile niteki pîr-i Ken'ân (K. 2/2)

Hız. Yûsuf'un güzelliği dillere destandır. Bu sebepten eski şiirimizde onun güzelliğine sıkça telmihte bulunulur:

Ayaguñ tozıyla vezn itmez birin ehl-i nazar
Toptolu Yûsuf-likâlarla bu gün mîzân-ı 'îd (G. 39/3)

2.3.4.2.5. *Hâtem-i Tâî*

Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairidir.

Dîvân şiirinde, şair memduhu tanınmış, önemli şahsiyetlere benzetir, bu beyitte şair hükümdarı; Hâtem-i Tâî, Hız. Yûsuf gibi isimlere benzetmiştir:

Bû 'Alî-hikmet ü Hâtem-kef ü Nu'mân-mezheb
Mustafâ-hulk u Mesîhâ-dem ü Yûsuf-dîdâr (K. 25/20)

Sultân Selîm Hân'ın cömertliğine dikkat çekmek isteyen şair, cömertlik denince akla gelen ilk isimlerden biri olan Hâtem- Tâî'ye telmihte bulunmuştur:

Hâtem bu devr içinde geleydi cihâna ger
İtmek dilerdi süfre-i cûduñdan igtinâm (K. 23/32)

2.3.4.2.6. *Ebû Cehl*

Hız. Muhammed'in ve İslâm'ın azılı düşmanlarından biri. Ebû'l-Hakem olan künyesi İslâmiyet'e düşmanlığı sebebiyle Hız. Peygamber tarafından Ebû Cehil şeklinde değiştirilmiştir. Ebû Cehil, Bâkî Dîvânı'nda bir kez anılmaktadır.

Peygamberin ve İslâm'ın en açık ve azılı düşmanı olan Ebû Cehl, azgın düşmanlığıyla şiirlere konu olur:

Ne 'aceb fazlına nâ-dân eger inkâr itse
İtdi mi Ahmed-i Muhtâra Ebû Cehl ikrâr (K. 25/24)

2.3.5. Kavimler

2.3.5.1. *Türk*

Dîvân şiirinde sarhoşluk, zâlimlik, cesurluk, kötü kalplilik gibi özellikler içinde ele alınan Türklerin, usta avcı, at binici ve ok atıcı oldukları da zaman zaman göz ile birlikte söz konusu edilir.

Bâkî Dîvânı'nda Türk sözcüğü Türkmen şeklinde kullanılmaktadır. Sevgili, kan akıtmaya niyetlenmiş bir bakışla ellerinde kılıç ve yay olan bir Türkmen' dir:

Hûnî göz ile ol müje vü ebruvânı gör
Tîr ü kemân elinde iki Türkmânı gör (G. 77/1)

2.3.5.2. *Tâtâr*

Tâtâr; Tatar ırkı. Daha çok misk ile birlikte anılır. Dîvân şiirinde genel olarak nâfe-i Tatar, misk-i Tatar, ahû-yı Tatar terkipleri de konu ile ilgili beyitlerde kullanılır. Kelime mecâzen "zâlim, gaddâr, merhametsiz" anlamına gelir. Bunun için daha çok gamze ve saç ile birlikte bulunur.

Sevgiliden hiçbir zaman rahat ve emniyet yoktur, onun yan bakışları zalimce ve merhametsizdir:

‘Aşkuñ yolında bulmadı dil emn ü râhatı
Tâtâr-ı gamzeñ eyledi yagmâ konak konak (G. 380/6)

Bu beyitte şair “nâfe-i müşg-i Tatar” tamlamasıyla miskin Tatar’lar tarafından Anadolu’ya getirilmesine işaret etmektedir:

Añdukça bûy-ı hulkuñı derdüñle lâleveş
Olsun derûn-ı nâfe-i müşg-i Tatar târ (M. 1.1/4)

2.3.5.3. *Hind*

Hind; Hintli, Hint. Hindistan ahalisini anlatır. Dîvân şiirinde sevgilinin ben’i ve saçları çok zaman bir Hindû’ya benzetilir. Bunun nedeni siyâh renkli oluşlarıdır. Yine kirpikler yan yana dizilmiş Hind askerlerini andırırlar.

Şair sevgilinin yüzündeki benleri Hintliye benzetmiştir:

Nedür bu ‘ârız u hadd ü nedür bu çeşm ü ebrûlar
Nedür bu hâl-i Hindûlar nedür bu habbetü’s-sevdâ (G. 6/3)

Sevgilinin ay gibi parlak yüzünün üstündeki siyah (Hindu) saçlar bir örtü gibi ayrılmadan orada kalmaktadır:

‘Îzâr-ı yâre ay ile yanaşdı zülf-i Hindûsı
Velî ayrılmadı yanından anuñ bir nice yıldur (G. 89/2)

2.3.5.4. *Acem*

Acem; Arap’ların Arap olmayanlara ve özellikle İranlılara verdikleri isimdir.

Sultanı övmek için yazılan bu beyitte, şair ister Bâkî ol ister Acem mülkinde Selman ol, yine de sultana layık bir övgü için yetmez demektedir:

Degülsin medhine kâdir ne deñlü tutsalar mâhir
Gerekse Rûmda Bâkî ‘Acem mülkinde Selmân ol (K. 11/14)

2.3.6. Sosyal hayat

2.3.6.1. Pâdişâh, han, sultân

Sözlükte “iktidar sahibi kimse, hükümdar” anlamına gelen Farsça pâdşâh kelimesi Osmanlı hükümdarlarının unvanları arasında örfî hükümdarlık sıfatlarını ifade eden başlıca unvan olarak kullanılmıştır.

Padişahlar çok cömerttir. Onların çok küçük bir yardımı en fakir dilenciye bile zengin etmek için yeterlidir:

Kemter gedâyı az ‘atâsı kılurdu bay
Bir lutfi çok mürüvveti çok pâdişâh idi (M. 1.2/3)

Hân; hükümdar, hakan anlamındadır

Osmanlı hükümdarları aynı zamanda halifedir. Halifelik peygamberliğin bir devamı niteliğindedir. Han sıfatıyla anılan Sultan Murat Allah’ın gölgesi olarak geçmektedir:

Sâye-i Yezdan penâh-ı dîn ü devlet Hân Murâd
Dâver-i devrân mu’izz-i saltanat Sultân Murâd (Tb. 3.3/8)

Sultân; İslâm dünyasında XI. yüzyıldan itibaren genellikle hükümdar için kullanılan unvan. Sözlükte “güç, kuvvet, otorite, iktidar” anlamında soyut bir kavramdır.

Bâkî olan sadece Allah’tır. Saltanat tacı aldatıcıdır. Onu giyen kibre kapılmasın. Her şeyin bir sonu olduğu gibi sultanlığın da bir sonu vardır:

Saltanat tâcın geyen ‘âlemde magrûr olmasun
Nice sultân börkin almışdur begüm bâd-ı hazân (K. 22/19)

2.3.6.2. *Vezîr, paşa, mîr*

Vezîr; İslâm devletlerinde hükümdardan sonra gelen en yetkili yönetici. Osmanlı kaynaklarında paşa, sahip, âsaf, vekil, nâzır ve lala gibi kelimeler vezirle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Dîvân-ı Hümâyûn'da en üst dereceli vezâreti temsil eden, birinci vezir konumundaki vezîriâzama aynı zamanda sadrazam denilmektedir.

Âşık için sevgiliden gelen dert ve sıkıntılar çok lezzetlidir. Bu lezzete ulaşmak yüksek mertebelere çıkarak vezir veya mir olarak tadılmaz:

Şarâb-ı bezm-i gam zevkın ne mîr ü ne vezîr itdi
Anuñ keyfiyyetin benden sü'âl eyleñ fakîr itdi (G. 523/1)

Paşa; Osmanlılarda, sancakbeyi ve daha yüksek aşamalardaki yöneticilere, albaydan daha yüksek aşamadaki askerlere, beylerbeyi ve vezirlere; kişilere verilen şan.

Hüma kuşunun gölgesi ikbal kapılarını açar Yüksek mertebelere çıkarır. İşte Alî Paşa bu mertebelere erişmiştir:

Âsmân-pâye hümâ-sâye 'Alî Paşa kim
İremez tâk-i celâline kemend-i efkâr (K. 18/28)

Mîr; Âmir, baş; kumandan; bey; vâli gibi anlamlara gelir.

Şair, "Kâdî-zâde" için yazdığı bu beyitte onu güzel konuşanlar meclisinin başkişisi kabul etmektedir:

Füsehâ vü bülegâ bezmine mîr-i meclis
'Ulemâ vü fuzalâ zümresine şâh-süvâr (K. 25/19)

2.3.6.3. *Kadı, müftî*

Kadı; davalara bakan mahkeme başkanıdır.

Şair; yıldızlar kadar yüksek olan o kadının kendi vicdanıyla karar verdiğini söylemektedir:

Kâdî-i mahkeme-i ‘âlem-i bâlâ Bircîs
Müşkilin müftî-i re’yünden ider istifsâr (K. 25/34)

Müftî: Fetvâ veren; vilâyet ve kazalarda din işlerine bakan kimse demektir.

Dîvân şiirinde övülen kişi çeşitli benzetmelere konu olur. Burada da memduh âlemin en faziletli müftüsü olarak anlatılıyor:

Ser-i efâzıl-ı âfâk müftî-i ‘âlem
Sipîhr-i fazl u kemâl âfitâb-ı câh u celâl (K. 21/13)

2.3.6.4. *Bende, gulâm, kul*

Bende; kul, köle, bağlı gibi anlamlara gelir.

Dîvân şiirinde sevgili daima çok yükseklerdedir. Âşık ona ulaşmak için onun kapısında kul, köle olmaya razıdır. Yeter ki ona yakın olsun. Âşık, maşukunun yanında kötü bir köle, değersiz bir kuldur:

Sorarsañ kapımda şehâ Bâkiyi
Gulâm-ı kemîn bende-i kemterîn (G. 368/5)

Gulâm; tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç; köle, esir, kölemen anlamları taşır.

O sevgili öyle güzeldir ki bu güzelliği dillere destandır, onu gören herkes ona esir olur. Şair de ona köle olmaktan kurtulamaz:

Kime vasf eylesem şehâ seni dir
Bâkıyâ oldum aña ben de gulâm (G. 329/7)

Kul/‘abd; hür veya köle olan insan, kul.

Hızır kardeşleri tarafından kör bir kuyuya atılır. Yoldan geçen kervandakiler onu kuyudan çıkararak Mısır’da köle olarak satar. Ancak yüce Allah onu Mısır’a sultan eder:

Mülk-i Mısra nitekim bir bendesin sultân ider
Bir kulın salsun diyâr-ı Çîne hâkân eylesün (Tb. 3.5/7)

2.3.6.5. *Peyk*

Peyk; haber ve mektup getirip götüreren kişidir.

Şair; dua ettiği sevgilinin önünde, Hidayet rehberimiz olan Peygamber efendimizin, yanında ise Hz. Hızır’ın olmasını temenni ediyor:

Önünce peyk-i hidâyet delîl ü reh-ber ola
Yanuñca Hızır ‘aleyhi’s-selâm yoldaşuñ (K. 2.4/2)

2.3.6.6. *Pâsbân, nigehbân, dîdebân*

Pâsbân; gece bekçisi demektir.

Bu betittte yeni ay, damda nöbet tutan bir gece bekçisine benzetilmiştir:

Bâmuñda pâsbânlıguñ itmezse mâh-ı nev
Şâma irişmeye dilerin bâma çıkmaya (G. 474/4)

Nigehbân/Nigâh-bân; gözcü, bekçi anlamındadır (Devellioğlu, 2002: 833).

Gökyüzünü aydınlatan yıldızlar gökte biraz uyuyabilir. Gözcü olarak dünyayı koruyan, gözleyen o sultanın uykusuz gözleri yeterlidir:

Biraz uyhu yüzün görsün felekde dîde-i encüm
Ki çeşm-i baht-ı bî-dârı yiter dehrûn nigehbânı (K.5/6)

Dîdebân/dîde-bân: Gözcü, gözleyici, bekçi, kolcu, nöbetçi; gümrük kolcusu gibi anlamlara gelir.

Sevgili hep cefa eder, can yakar. Bunu başarmak için aşığın can evinini gözetir:

Dâg-ı gam nakd-ı dil ü raht-ı revânum gözedür
Dîdebân oldı meger hâne-i cânım gözedür (G. 68/1)

2.3.6.7. *Nakkâş*

Nakkâş; yağlı boya ile duvar nakışları yapan usta, süsleme sanatkarı; nakış işleyen, nakış yapan kimse demektir.

Sevgili gönle güzellik, mutluluk, ferahlık verir. Adeta aşığın gönlünü şekillendirir. Şairin gönlü, sevgilinin hüsn-i hat sanatıyla süslediği bir kitap sayfası gibidir:

Nakş-ı hüsn-i hatuñla safha-i dil
Bir musavver kitâbdur gûyâ (G. 14/3)

2.3.6.8. *Bennâ*

Bennâ; yapı yapan, mimar, kalfa, dülger anlamındadır.

Aşk binası öyle güçlüdür ki, adeta Allah yapmış gibi sağlamdır. Onun yaptığı bir binayı hiçbir tufan yıkamaz:

Binâ-yı ‘aşka tûfân-ı havâdis kâr-ger olmaz
Esâsın gûyiyâ bennâ-yı Kudret kâr-gîr itdi (G. 523/3)

2.3.6.9. *Kâtib*

Kâtib; kitabet eden, yazan, yazıcı; usta yazıcı anlamındadır.

Sevgilinin kılıcı aşığın bağrına master çeker gibi orayı düzleştirir; gam kâtibi oraya, onun aşkının hikâyesini yazar:

Kâtib-i gam nâme-i a’ mâl-i ‘aşkum yazmaga
Tîg-i dil-ber şerhalardan sîneme mıstar çeker (G. 183/4)

2.3.6.10. *Ferzâne*

Ferzâne; hakîm, feylesof, bilgili kimse; nefsânî bağlantılardan sıyrılmış olan derviş gibi anlamlar taşır.

Aşk öyle yüksek bir değerdir ki, sevgilinin atının ayağına ulaşan âşık bir filozofa döner:

Süm-i esbine ruh süren o şehüñ
‘Arsa-i dehrde oldu ferzâne (G. 471/5)

2.3.6.11. *Hakîm, hakîmâne*

Hakîm; âlim, bilgin, her şeyi bilen; tabîatı inceleyen; felsefeci; tabip, doktor. Allah’ın adlarındandır.

Sevgilinin bir filozofa benzetildiği bu beyitte, şair kendini bir cahil olarak ifade ediyor. Âlimler cahilleri hiçe saymaz diyerek sevgiliden ilgi bekliyor:

Sikendersin karînûn feylesûfân-ı cihân olsun
Hakîmân-ı zamâne hiçe saymaz şahs-ı nâ-dânı (G. 14/33)

Hakîm-âne; hikmet sahibi, hakîm olana yakışacak surette, hakîmcesine anlamlarına gelir.

Sevgiliden gelen gamlar adeta cana kasteder. Âşık, bu cana kasteden gam ilaçları etkisini göstermesin diye, hakimane bir tarzda şarap içmek ister:

Câna kâr eylesesün dârû-yı kattâl-i gamı
Mey-i gül-gûn içelüm bârî hakîmâne biraz (G. 205/3)

2.3.6.12. *Derbân*

Der-bân; kapıcı, kapıya bakan anlamındadır.

Âşık, maşuka hiç kimsenin yaklaşmasına tahammül edemez. O rakipler, yabancılar sevgiliye rahatsızlık vermesin diye âşık, sevgilinin kapısında, elinde sopayla kapıcı olup nöbet tutmak ister:

Degenek lâzım oldı agyâre
Olmag ister kapunda derbânuñ (G. 249/6)

2.3.6.13. *Mutrîb*

Mutrîb; ıtrâb eden, çalgı çalan, çalgıcı; şarkıcı, şarkı okuyan gibi anlamlar taşır.

Sevgili; çalgılar çalarak, bülbül gibi güzel şarkılar söyleyerek gül bahçesini şenlendirir:

Gül devri ‘ayş mevsimidür mutribâ bu gün
Bülbül-sıfat çemende biraz gulgul eylesen (G. 255/2)

2.3.6.14. *Gavvâs*

Gavvâs; dalgıç, inci ve sünger bulmak veya denize düşen bir şeyi çıkarmak yâhut rıhtım gibi deniz altında yapılan inşaatın temellerini düzenlemek üzere suya dalan, denizin dibine inen kimsedir.

Dalgıçlar inci bulmak için baş üstü suya dalarlar, rakipler ise Bâkî'nin inci gibi dizilmiş sözleri karşısında baş eğmek zorundadır:

Dürr-i nazmuñ Bâkıyâ baş egdürür tâliblere
Kim zarûrî itdürür gavvâsa lü'lû ser-fürû (G. 399/5)

2.3.6.15. *Câdû, sâhir, sehhâr*

Câdû; cadı, büyücü; gulyabâni, hortlak, karakoncolos, vampir; çirkin koca karı, âcuze; çok güzel göz gibi değişik anlamlara gelir.

Sevgili işveli, cilveli ve aldatıcıdır. Bu yönüyle Dîvân şiirinde, sevgilin saçı, gözü ve gamzesi cadıya benzetilir:

'Aklumı gamze-i câdûları meftûn itdi
Göñlümi silsile-i mûları mecnûn itdi (G. 491/1)

Sâhir; büyücü; büyüleyici te'sir yapan güzeldir.

Sevgili melek görünümlü bir cadıdır aslında; onun saçı ve yan bakışı aşığı adeta büyüler:

Zülfî sâhir turrası tarrâr şuh-ı şîvekâr
Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dirseñ işte sen (G. 380/4)

Sehhâr; büyücü, büyü gibi bir kuvvetle çeken, büyüleyici anlamındadır.

Şairin, şiirlerini bir mucizeye benzettiği bu beyitte, büyücülerin bile böyle bir şiir yazamayacağı iddia ediliyor:

Hak budur Bâkî nazîr olmaz bu mu'ciz nazmuña
Şi're âgâz itseler şimden girü sehhârlar (G. 85/7)

2.3.6.16. *Ayyâr, düzd*

Ayyâr; hilekâr, dolandırıcı; zekî, kurnaz; çevik atik gibi anlamlar taşır.

Sevgili, sürekli cefa ederek aşığı ağlatır. Âşık çaresizdir, akıp giden gözyaşlarını tutmaya güç yetiremez, o hilekâr sevgili ise gözyaşı cevherlerini silmez:

Nakd-i revânı almada bî-ihitiyâr iken
Eşküm güherlerini o 'ayyâr silmedi (G. 486/3)

Düzd; hırsız, uğru anlamındadır.

Sevgilinin gamzeleri adeta hırsızdır. O gamzeler hiç kimse görmeden can evimden aşığın canını, kalbimi çalar:

Cân evinden hân mânûm aldı düzd-i gamzeler
Olmadı hiç kimse vâkıf nâzükâne girdiler (G. 182/3)

2.3.6.17. *Dîhkân*

Dihkan / dihgân; çiftçi, köylü; köy ağası gibi anlamlar taşır.

Şair, çiftçi gibi sevgilinin onu bir tohum misali toprağa gömdüğünü, bu toprakta biten sebzelerin dilinden sevgili zikrinin duyulacağını belirtiyor:

Zikrûnî dilden düşürmez sebze-i hâküm kaçan
Dâne-veş dihkân-ı devrân zîr-i hâk eyler beni (G. 539/5)

2.3.6.18. *Hayyât*

Hayyât; dikici, terzi demektir.

Aşığın derdi hiç eksilmez. Kader, aşığa her bayram; bayramlık diye, yeni bir dert elbisesi diker:

Bir mübârek ‘îd olur mu kim bu hayyât-ı felek
Egnüme hil’at diyü mihnet libâsın biçmeye (G. 1.14/2)

2.3.6.19. Sayyâd

Sayyâd; avcı demektir.

Dîvân şiirinde, sevgilinin güzel saçı aşığın gönlünü avlayan bir tuzak gibidir. Gönül kuşu sevgilinin yanağındaki dane gibi beni avlamak isterken, saç tuzağına yakalanmıştır:

Ârzû-yı dâne-i hâl-i ruhuñla ‘âkıbet
Düşdi hayfâ mürğ-i dil sayyâd-ı zülfüñ dâmına (G. 480/3)

2.3.6.19. Kassâb

Kassâb; kasap demektir.

Kasaplar kurban keserken, kurban çırpınmasın diye üstüne abanır. Dîvân şiirinde de âşık maşuku uğruna kurban olmaya razıdır. Sevgilinin, kurban kesen bir kasap gibi yüzüne basması onu mutlu eder:

Başımı kesdüğine râzıyem ol hûnîñ
Ayagın bassa yüzüm üstine kassâb gibi (G. 507/3)

2.3.6.20. Nedîm

Nedîm; meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı.

Aşığın sevdiğine kavuşması, haset kimseleri rahatsız eder. Ancak âşık bunu umursamaz o sevdiğiyse meclisin tadını çıkarmaya bakar:

Hasûduñ dürd-i derdin çekme ey Bâkî bu bezm içre
Nedîmüñ yâr-ı hoş-meşreb gerek câm-ı şarâbâsâ (G. 2/8)

2.3.6.21. *Bâgbân*

Bâğ-bân; bahçıvan, bağcı anlamındadır.

Aşk bahçesinin bahçıvanı olana, gül elinden yaralanmak sümbül ve reyhanın mavi dumanı gibi gelir:

Bâgbân-ı gülşen-i ‘aşkuñ olan ‘âşıklara
Dâğı gül dûd-ı kebûdı sünbül ü reyhân gelür (K. 6/3)

2.3.6.22. *Sarrâf*

Sarrâf; sarfeden; anlayan, değer veren kimsedir.

Şair; kendini gönlü aşkla dolu olan, aşk pazarının sarrafı olarak tanıtır:

Toludur dil kafesi genc-i mahabbetle bu gün
‘Aşk bâzârınun ey hâce benem sarrâfı (G. 541/3)

2.3.6.23. *Meşşâtâ*

Meşşâtâ; gelini süsleyen, gelin tuvaleti, kadın tuvaleti yapan kadın demektir.

Bâkî, sultanı köhne dünyayı yeni bir gelin gibi süsleyip ona aydınlık veren bir ustaya benzetiyor:

Cihâna zîb ü fer virdi yine meşşâtâ-i kudret
‘Arûs-ı nev gibi ârâyış itdi kühne dünyâyı (K. 15/3)

2.3.6.24. *Gedâ*

Gedâ; dilenci, kul, bende.

Padişahlar çok cömerttir. Onların çok küçük bir yardımı en fakir dilenciye bile zengin eder:

Kemter gedâyı az ‘atâsı kılurdu bay
Bir lutfi çok mürüvveti çok pâdişâh idi (M. 2/3)

Şair görünüşte dilenci gibi görünse de aslında virane gönlünün bir mana mahzeni olduğunu anlatmaktadır:

Zâhirâ gerçi gedâ-sûretem ammâ Bâkî
Mahzen-i genc-i ma’ânî dil-i vîrânumdur (G. 118/5)

2.3.6.25. *Sâkî*

Sâkî; su veren, su dağıtan; kadeh, içki sunan kimse demektir.

Sakinin gül çehresinde bulunan benin yansıması âşıkları sarhoş eden bir şarap gibidir:

‘Aks-i hâl-i ‘ârızından sâkî-i gül-çihrenüñ
Lâle-i sır-âb olur câm-ı şarâb-ı dil-güşâ (G. 15/6)

Şair, sakiye seslenerek sevgilinin güzel dudaklarıyla Kevser şarabını birbirine benzetiyor ve ikisinin de baş ağrısı yapmadığını söylüyor:

Nûş iden câm-ı lebüñ ölmekden asla gam yimez
Kim humârı olmaz ey sâkî şarâb-ı Kevserüñ (G. 258/3)

2.3.6.26. *Üstâd*

Üstâd; muallim, öğretmen, usta, sanatkâr demektir.

Dîvân şiirinde sevgilinin dili papağana benzetilir. Sevgilin dudakları öylesine etkilidir ki, Bâkî gibi bir söz ustası bile ondan bir şeyler öğrenir:

Tûtî gibi hoş nükteler öğretti dehânuñ
Bâkî gibi üstâd-ı suhan-pervere cânâ (G. 1/7)

2.3.7. Bayramlar ve eğlence hayatı

2.3.7.1. ‘Îd

‘Îd/‘İyd; bayram demektir. Dîvân şiirinde sevgili ile âşık arasındaki ilişkide âşığın lehine olmak üzere birçok bakımdan bayram hâli söz konusu edilir.

Sevgilinin gelişi âşık için bayramdır. Bayramın gelişiyle ufuklar, yüzler aydınlanır. Herkes yeni ve güzel kıyafetlerini giyer:

Kıldı âfâkı münevver tal’at-ı rahşân-ı ‘îd
Halka dîbâlar geyürdi mâh-ı nûr-efşân-ı ‘îd (G. 39/1)

2.3.7.2. Nisâr

Nisâr; saçma serpmeye; saç, düğünde saçılan para anlamlarına gelir.

Dîvân şiirinde dudak renk yönünden yakut ve lala benzetilir. Sevgilinin kırmızı dudakları her açılıp kapandığında âşık için adeta saçılar saçılır:

Yâkût u la’li bir birine urdı lebleri
İdüp nisâr sözde nice dürr-i şâhvâr (G. 48/4)

3. Maddî (Somut) Kültür

3.1. İnşâî Unsurlar

3.1.1. Barınmayla ilgili unsurlar

3.1.1.1. Beyt, mesken, hân mân

Beyt; mesken, hâne, ev, oda, oba.

Edebiyatımızda Hz. Ya’kûb’un evi “hüzünler evi” olarak adlandırılır. Hz Ya’kûb oğlu Hz Yûsuf’un hasretiyle gözlerini kaybetmiştir. Ona kavuşunca gözleri tekrar görmeye başlamış ve evi artık bir eğlence yerine dönmüştür:

Rûşen oldı açılup dîde-i Ya’kûb-ı emel
Demidür menzil-i ‘işret ola Beytü’l-ahzân (K. 2/3)

Mesken; Arapça sükna (veya seken) kökünden zaman ve mekân ismi olan mesken hareketin zıddıdır ve “hareketin sona erdiği durum” demektir. Mesken yerine nâdiren meskin, seken ve süknâ kelimeleri de kullanılır. “Konaklama ve geceleme yeri” anlamındadır.

Sevgilinin gözleri, o eğri kaşları mesken tuttuğundan beri, her tarafı karmaşa ve fitne sardı:

Mesken tutalı ol ham-ı ebrûda çeşm-i yâr
Âşûb u fitne gizlenür oldı bucak bucak (G. 242/6)

Hân mân; ev, bark, ocak anlamındadır.

Şair bu dönen dünyanın sultanı olarak saraylarda yaşadığını eve ihtiyacı olmadığını ifade etmektedir:

Hânmânı n'eylerüz bu günbed-i mînâda biz
 'Âlemün sultâniyuz sırça sarâya mâliküz (G. 191/2)

3.1.1.2. Kasr/kâşâne

Kasr; köşk, mükemmel ev, , mâlikâne; yuva, saray gibi anlamlar taşır.

Dünyanın bin türlü hali vardır. Kim için bir eğlence sarayı; kimi için sıkıntılarla dolu bir zindan olur:

Bu cihân kimine kasr-ı tarâb u ayş u safâ
 Kiminün mihnet ile başına zindân ancak (G. 238/3)

Aşığın ahları öyle etkilidir ki, bazen gökteki yıldızları bile tutuşturabilir. “Alma mazlumun ahını; çıkar aheste aheste” sözü bunun bir yansımasıdır. Gökleri yakacak kadar etkili olan bu ahlar ev bark komaz:

Sûz-ı 'aşkuñla bir şeb âh idicek
 Korkaram oda yanar kâşâne (G. 471/6)

3.1.1.3. Otağ/hayme/bârgâh

Otağ; çadır anlamındadır. Padişah ve vezirlere ait çadırlara verilen addır. Normal çadırdan büyük, etekli ve süslü olan otağlar, özel ziynetlere sahiptiler. Padişahın otağına “otağ-ı hümayun” denirdi.

O sevgilinin başındaki örtünün gölgesi sanki padişah çadırlarına gölge eden saltanat kuşunun kanadının gölgesidir:

Gûşe-i destârına sandum otaga takdılar
 Sâye salmış farkına perr-i hüma-yı saltanat (Tb. 3.2/4)

Şair eski günlerin eğlence meclisinde içilen kadehlerin köpüklerinin kadeh üstünde bir çadır kurduğu zamanlar nerde diye sormaktadır:

Haymeler kurduğu dem kanı habâbuñ ayşa
İ'tidâl üzre görüp âb u hevâsın kadehüñ (G. 270/4)

Sevgilinin yüce dîvânında güneş bir altın güneşe döner; onun pâ-y-i tahtında dünya bir firuze gibidir:

Mu'allâ bârgâhuñda güneş bir şemse-i zerrîn
Murassa' pâ-y-i tahtuñda felek bir dâne pîrûze (G. 417/9)

3.1.1.4. *Destgâh, kârgâh*

Dest-gâh; tezgâh, dokuma aleti, atölye; zenginlik gibi anlamlar taşır.

Kaza ve kadere iman, imanın şartlarından biridir. Kader ve kazadan kaçmak mümkün değildir. İnsanın alnına yazılan her şey kaza ve kader tezgâhında hazırlanmıştır. Kaderin hükmüne rıza gösterilmelidir:

Hükm-i kazâyâ virdi rızâyı egerçi kim
Şâh-ı kazâ-tevân u kader-destgâh idi (M. 1.2/5)

Kâr-gâh; iş yeri, fabrika anlamındadır.

Bâkî'nin memduha dua ettiği bu beyitte, din ve devlet işlerindeki zorluklar için Allah'ın yardımının onunla olması istenmektedir:

Kârgâh-ı dîn ü devletde düşen düşvâr işin
Hak Te'âlâ hazreti lutfından âsân eylesün (Tb. 3.5/3)

3.1.1.5. *Külhân, hammâm, dâruşşifâ*

Külhan; han, hamamlarda suyu ısıtmak için ateş yakılan yer, hamam ocağı anlamındadır.

Şair alçak gönüllüdür, azla yetinmeyi bilir. Onun için aşk mekanı olarak bir hamam ocağı bile yerlidir:

Pâdişâh-ı ‘aşka besdür gûşe-i külhan serîr
Bister-i sincâb ise maksûd hâkister yiter (G. 49/4)

Hammâm; Arapça’da “ısıtmak; sıcak olmak” anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam (hammâm) kelimesinin sözlük anlamı “ısıtan yer” demek olup “yikanma yeri” mânasında kullanılmaktadır.

Bugün “Türk hamamı” adıyla anılan hamamlar eskiden beri toplumuzda önemli bir yere sahiptir. Hamamlar, insanların temizlik ihtiyacını giderdikleri yer olmanın yanında, toplu sohbet ve eğlence mekânı olarak da kullanılırdı. Dîvân şairleri de hamamda yapılan sohbet ve eğlencelerin yanında; sevgilin çeşitli fiziki özelliklerini bu hamam vesileyle anlatırlardı:

Sahn-ı hammâmda dün gördüm o nâzûk bedeni
Sînede mûdan eser yok dahı pehlû da güzel (G. 313/4)

Dârü’ş-Şifâ; şifâ yurdu, sağlık yurdu ve mecâzen tımarhâne anlamındadır.

Dîvân şirinde; aşığın gönlü, maşukun cevri ve cefasıyla param parça olur. Ancak âşık bundan asla şikâyet etmez. Hatta bundan zevk alır. Şifa bulmak için yine o zalim sevgilinin kapısına gider:

Dil-i pür-derd-i mecrûhı der-i cânâne tapşurdum
Varup dâru’ş-şifâya yine bir dîvâne tapşurdum (G. 341/1)

3.1.1.6. *Dergâh, mekteb/debistân*

Dergâh; tarikat pîrlerinin veya tarikatın büyük şeyhlerinin ikamet edip irşad faaliyetlerini sürdürdükleri veya kabirlerinin bulunduğu merkezî tekke anlamında bir tasavvuf terimi.

Eski şiirimizde tüm âşıklar, ister sultan olsun, ister dilenci olsun o aşk sultanının kapısında boynunu bükerek, ondan aşk dilenir:

Der ü dergâhına sultân-ı ‘aşkuñ ser-fürû eyler
Esîr-i tâcdâr olsun gedâ-yı hâksâr olsun (G. 352/3)

Mekteb; yazı yazacak yer; okul anlamındadır.

Okula giden çocuklar Kur’an-ı Kerim’i hatmetti diye bahçedeki kuşların mutluluk sesi gelmeye başlamıştır:

Çıkdı bir yirden sadâ vü sît-ı mürgân-ı çemen
Gûyiyâ etfâl-i mekteb hatm-i Kur’ân eyledi (K. 7/3)

Şair güzel konuşma ilminde bilgili olmasına rağmen gökyüzü okulunda cahil bir çocuk olduğunu söylemektedir:

Egerçi pîr-i dâîdur gönül fenn-i belâgatda
Velî olmaz debistân-ı senâñuñ tıfl-ı nâ-dânı (K. 5/34)

3.1.1.7. *Meyhâne/meykede/harâbât*

Meyhâne/Meykede/Harâbât; şarap, içki içilen ve satılan yer; harabeler, viraneler; meyhaneler gibi anlamlar taşır.

Dîvân şiirinde meyhane, aşığın Allah aşkıyla kendinden geçtiği yerdir. Âşık orada sevgilinin aşkıyla mest olur. Meclislerin şahı “Elest Meclisi”dir. Âşık en büyük sarhoşluğu o meyhanede yaşamıştır.

‘Âlem-i vahdetde ey sâkî bizi mest-i Elest
İtdi ikrâr-ı safâ mey-hânesinde şöyle mest (G. 24/1)

Meyhaneler; havasız, karanlık, harabe ve izbe yerlerdir. Ancak âşık orada olmaktan mutludur. Bütün dert, sıkıntı ve kederler, meyhane köşesinde unutulur. Meyhane köşeleri aşığın ikametgâhıdır:

Eger tahsîl-i derd itdünse düş kûy-ı harâbâta
Seni gene itdiler çünkim mukîm-i künc-i vîrân ol (K. 11/2)

3.1.1.8. *Mahzen, hazîne, genc, dürc, sandûk*

Mahzen; içinde eşyâ saklanacak yer, yer altı, bodrum; havasız, karanlık yer anlamlarındadır.

Abdal için, içilen her bir yudum içki, bir sır taşır. Bu sır aşk sırrıdır. O içki yudumu bütün bu sırları aydınlığa kavuşturan bir doğuş yeridir. Âşık sarhoş olup kendinden geçtikçe aşkı daha iyi anlar:

Cür’adân abdâla gerçi mahzenü’l-esrâdur
Rind-i dürd-âşâma sâgar matla’u’l-envâdur (G. 58/1)

Hazîne; devlet malının, devlet parasının saklandığı yerdir.

Sevgiliye ulaşmak çok güçtür. O güzellik şahına kavuşmak için hazineler vermek gerekir:

Mısr-ı hüsn içre ey şeh-i hûbân
Almaga vaslunı hazîne gerek (G. 282/4)

Genc; hazîne, define. Dîvân şiirinde sevgili ile ilgili birçok güzellik unsuru hazîneye benzetilmiştir. Her şeyden önce sevgilinin güzelliği bir hazînedir.

Bâkî; sevgilin güzel ruhunun açılmamış bir hazineye, saçlarını ise onu koruyan bir yılanı benzetmektedir:

Ruh-ı zîbâsı bir genc-i güşâde
Kemend-i zülfi mâr-ı ser-şikeste (K. 473/3)

Dürc, dürcce; kutu, kutucuk; hokka; sandık, cevahir kutusu; hokka gibi olan ağız gibi anlamlara gelir.

Dîvân şiirinde sevgilinin ağız, dişi, gözü, yanağı, boyu çeşitli teşbihlere konu olur. Bunlardan biri olan ağız, inci gibi dişleri saklayan bir mücevher sandığıdır:

Dürc-i dehânı var ise billûr hokkadur
Andan görünür iki latîf âbdâr la'l (G. 311/3)

Sanduk; içine çeşitli şeyler konulan, tahtadan yapılmış, kapaklı ev eşyası anlamındadır.

Dîvân şairleri şiiri, söz ipliğine inci dizmeye benzetirler. Bâkî ipliğe dizilecek incilerin sedef kakmalı bir sandıkta bulunan en güzel inci olmasını istiyor. Beyitte ayrıca sedefin istiridye kabuğundan yapılmasına ve incinin istiridyenin içinde oluşmasına da bir işaret eden ince bir anlam vardır:

Cenâb-ı şâha ey Bâkî nisâr it lû'lû-yı nazmuñ
Bu sandûk-ı sade fkârîde dürr-i şâhvâr olsun (G. 352/7)

3.1.1.9. Zindân

Zindân; tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu kapalı yer; çok karanlık ve sıkıntılı yer anlamındadır.

Tasavvufa göre beden, canı hapseden bir kafestir. Canın bu kafesten kurtulması için ölmesi gerekir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin öldüğü gecenin “Şeb-i Arûs” (düğün gecesi) olarak adlandırılmasının sebebi de budur. Sevgilinin yan bakışı aşığın gönlüne giren bir oktur. Bu ok aşığı öldürür ve can kuşu ten kafesinden kurtulur:

Cân gam-ı gamzeñ ile mahbes-i tenden çıkdı
Sanki bir merdüm-i mahbûs idi zindân deldi (G. 501/3)

3.1.1.10. Binâ, bünyâd

Binâ; yapı, ev; yapma, kurma anlamlarındadır.

Aşk binası öyle güçlüdür ki, adeta Allah yapmış gibi sağlamdır. Onun yaptığı bir binayı hiçbir tufan yıkamaz:

Binâ-yı ‘aşka tûfân-ı havâdis kâr-ger olmaz
Esâsın gûyiyâ bennâ-yı Kudret kâr-gîr itdi (G. 523/3)

Bünyâd; asıl, esas, temel; binâ, yapı gibi anlamlara gelir.

Dünya çok aldatıcı bir yerdir. Nimetleriyle insanları kandırır. Ancak bugüne kadar kimseye yar olmamıştır. Ona bağlananları hep yarı yolda bırakmıştır. Bu temelsiz dünyanın malları için gam çekenler, onun aslını bilselerdi dünyaya bel bağlamazlardı:

Gam çeken mâl ü metâ’-ı dehr-i bî-bünyâd için
Neydügin bilse me’âl-i hâl-i dünyâ kâşkî (G. 496/4)

3.1.1.11. *Eyvân, harîm, hâlvet, harem, sahn*

Eyvân; büyük sofa, dîvân-hâne, salon; kemerli yüksek binâ, oturacak yüksek yer, köşk; çardak.

Aşığın ahları göklere ulaşır. Bu ah topları gökteki ayı yerinden edip, yeri göğü titretebilecek güçtedir:

Kamer câmı bu eyvan üzre dâ'im sındığı bu kim
Sadâ-yı tûp-ı âhumdan zemîn ü âsmân dîtrer (G. 139/3)

Harîm; biri için kutsal olan şeyler; harem dâiresi, harem; evin içi gibi anlamlara gelir.

Aşk ehli belâya taliptir. Onlara bu dünyada rahat yüzü yoktur. Sabır ve teselli için gidebilecek bir yolları da yoktur. Gittikleri yer sevgilinin köyüdür. Orada sadece mutsuzluk vardır:

Erbâb-ı 'aşka sabr u tesellî tarîki yok
Varan harîm-i kûyuña nâ-şâd olup gider (G. 141/4)

Halvet; yalnız, تنها yer; hamamın sıcak bölmesidir.

Sevgilinin güzelliğinin yaydığı aydınlığın yanında, güneş sönük kalır. Can sarayının tenhalığını gideren, orayı aydınlatan sevgilinin güzelliğidir:

Şem'-i hüsnü'dür viren halvet-sarây-ı câna lem'
Olamaz ol meclise hûrşîd-i 'âlem-tâb şem' (G. 225/3)

Harem; herkesin girmesine müsâade edilmeyen, saygıdeğer ve kutsal yer; hac gibi anlamlar taşır.

İslam'ın beş şartından biri olan hacın, çeşitli yasakları vardır. Bunlardan biri de ihramda bulunan hacının av hayvanlarından birini öldürmesidir. Normal şartlar altında unutmama, yanılma gibi durumlarda dinimiz, cezaları indirmekte veya kaldırmaktadır. Ancak hac yasaklarında bazı mezhepler; unutmama, yanılma gibi mazeretleri bile kabul etmemektedir. Şair sevgilinin başkalarına iltifat ettiğini kendisine ise adeta hac yasakları uyguladığını söylemektedir:

‘Âlem harîm-i hürmet-i kûyunda muhterem
Vasluñ harâm ‘âşıkâ sayd-ı Harem gibi (K. 16/2)

Sahn; avlu; evin ortasındaki açıklık; oyuk, boşluk, boş yer; orta, meydan anlamlarına gelir.

Sevgili için, firdevs cennetlerini andıran bahçenin ortasına gölge veren çadırlar ve şemsiyeler açıldı:

Kondı sahn-ı çemene ravza-i firdevs içre
Sâyebânlar kurulup çetr-i hümâyûnlar ile (Tb. 2.4/6)

3.1.1.12. Şebistân, hücre

Şebistân; yatak odası; gece ibâdetine mahsus oda; harem dâiresi anlamlarına gelir.

Şair; gazilerin ellerindeki haremın ışıkları gibi parlayan mızraklarıyla, düşmanlarını öldürdüğünü anlatmaktadır:

İderler reh-nümâlıklar ‘adem mülkine a’ dâya
Guzâtuñ ellerinde nîzeler şem’-i şebistânî (K. 5/14)

Hücre; göz, odacık anlamındadır.

Şair tam üç yıldır, bir hücre köşesinde; adı, sanı duyulmadan zilletle yatmaktan şikâyetçidir:

Zillet ü mihnet ile şimdi tamâm üç yıldur
Yaturuz zâviye-i hücrede bî-nâm u nişân (K. 2/46)

3.1.2. Yapıların ayrılmaz parçasını teşkil eden unsurlar

3.1.2.1. *Dîvâr, sûtûn*

Dîvâr; duvar anlamındadır.

Şair hüsn-i talil yoluyla, her tarafı aydınlatan güneşi, sevgilinin aşkıyla sarhoş olup duvardan duvara çarpan bir aşığa benzetmiştir:

Şöyle olmuş câm-ı ‘aşk-ı yârdan mest ü harâb
Kendüsin dîvârdan dîvâra urmuş âfitâb (G. 20/1)

Sûtûn; direk; kolon anlamındadır.

Şair hükümdarı övdüğü bu beyitte, onun şiirlerinin satırlarıyla her kesin coştuğunu; onun yazdıklarının ise din ve devlet çadırını ayakta tutan bir direk gibi olduğunu söylemektedir:

Sûtûr-ı nâmesinden mülk ü millet sebzesi hurrem
Sûtûn-ı hâmesinden dîn ü devlet haymesi ber-pâ (K. 27/15)

3.1.2.2. *Tâk, kubbe, bâm, sath, eyvân*

Tâk; binâ kemeri; yarım dâire şeklinde kapı ve pencere üstü; kubbe, kümbet anlamındadır.

Şair sevgilinin aşkından öyle bir yanmaktadır ki; onun alevleri daha güneş doğmadan cihanı aydınlatmaktadır:

Bâkî yanardı âteş-i ‘aşk ile odlara
Tâk-ı felekde meş’ale-i mihr yanmadın (G. 397/6)

Kubbe; yarım küre veya kümbetimsi yapılan bina damıdır.

“Dünya dış görünüşü bakımından kubbeli bir eve benzer; aslında dünya ateşten yayılan bir dumandır.” diyen bu beyitte dünyanın oluşumuyla ilgili ”Dünya başlangıçta bir toz ve gaz bulutuydu” teorisi akla gelmektedir:

Ma’nîde bir dūd peydâ kılmış âteşdür cihân
Sûretâ bir hûb kâşî kubbelü kâşânedür (G. 136/4)

Bâm; çatı, dam, kubbe anlamlarındadır.

Ayın bir tepsi gibi çatılara düşüğü bu gece her tarafta dedi kodu olsa ne yazar:

Bâmdan düşdi dilâ taşt-ı meh-i nev bu gice
Güft ü gûy ile pür olsa n’ola şehir ü bâzâr (K. 25/15)

Sath; ev damı; bir şeyin dış tarafı, dış yüzü; üstten görünen kısım; yüzey anlamındadır.

O büyük padişahın lütfuyla yapılacak sarayların, gölgesi semaya ulaşacak kadar yüksek olur:

Rif’atun kasrı sala sath-ı semâya sâye
Eger olursa aña bâni-i lutfuñ mi’mâr (K. 25/38)

Eyvan; büyük sofa, divânhane, salon; kemerli yüksek bina, oturacak yüksek yer, köşk; çardak gibi anlamlara gelir.

Şair bu beyitte dünyayı harap bir binaya benzetmiştir:

Cây-ı âsâyiş olur sanma cihân-ı fânî
Eyleme kasd-ı ‘imâret bu harâb eyvânı (Tb. 2.1/1)

3.1.2.3. *Künc*

Künc; köşe, bucak demektir.

Dîvân şiirinde sevgilin saçı aşığı tutan bir belâ bendidir. Aslanların bağlandığı zincirler gibi saç da aşığı bağlar:

Bend-i belâ-yı zülfüñ ile künc-i gamda dil
Zencîrlerle baglu yatur şîr-i ner gibi (G. 503/2)

3.1.2.4. *Serîr, taht, sadr*

Serîr; taht; yatacak yer anlamındadır.

Şair; Sultan Selim Hanı gül bahçesindeki, zümrüt tahtıyla gökyüzünde oturuyormuş gibi hayal ediyor:

Güli çemende serîr-i zümürîdîn üzre
Selîm Hân-ı sipîhr-âsitâna beñzetdüm (G. 337/8)

Taht; hükümdarların oturduğu büyük koltuk; hükümdarlık makamıdır.

Bayramların sultanı sevgili, güllerin içinde zümrüt bir tahtta oturmakta:

Gülşende kurdılar yine taht-ı zümürîdîn
Sultân-ı ‘îd güller ile oldı hem-nişîn (G. 387/1)

Sadr; en baş; oturulacak en iyi yer; baş, başkan; kazasker; sadrâzam sözünün kısaltılmışıdır.

Meyhanenin en üst makamında içilen bir içki, kimileri için en yüksek devlet makamlarından bile daha yüksek bir mertebedir:

Câm-ı mey sadr-ı meykede kimine
Tâc-ı devlet serîr-i ‘izzet olur (G. 93/5)

3.1.2.5. *Bâb/der/ebvâb*

Bâb/der/ebvâb; kapı, kapılar; kısımlar, bölümler gibi anlamlara gelmektedir.

“Fena” makamı en yüksek makamdır. Şair bu makamın sırlı kapısından içeri girdikten sonra onun için yıldızların, güneşin; incinin ve altının değeri kalmaz:

‘Aynuma almam zer-i hûrşîd ü dürr-i encümi
Feth olaldan baña bâb-ı genc-i iksîr-i fenâ (G. 3/4)

Dîvân şirinde maşuk her şeyin en güzeline layıktır. O, güzel elbiseyle gümüş tenli bir güzele döner; etrafındaki kapı ve duvarlar sanki baştanbaşa atlas kumaşlarla süslenir:

Libâs-ı hüsn ile bir şûh-ı sîm-endâma dönmişdür
Der ü dîvârı zeyn olmuş ser-â-ser atlas u dîbâ (K. 27/9)

Bâkî, Allah’a dua ederek meyhane kapılarının açılmasını istiyor:

Ola kim bâb-ı meykede açıla
Diyelüm yâ Müfettihe’l-ebvâb (G. 21/2)

3.1.2.6. *Âsitân, makdem*

Âsitân; eşik anlamındadır.

Sevgilinin istiğna sahibi olduğunun vurgulandığı aşağıdaki beyitte, yârin eşığının toprağına sadece kulların değil sultanların bile, muhtaç olduğu dile getirilmektedir. Bu

bakımdan sevgili müstağni, âşık fakr ve ihtiyaç sahibidir. Sevgili çare iken, âşık çaresiz ve sevgiliye muhtaçtır. Bu durum, âşık konumundaki herkes için geçerlidir.³⁶

Âsitânı hâkine muhtâc mutlak hâs u ‘âm
Yaluñuz kullar degül tahtında sultânlar bile (K. 10/12)

Makdem; gelme, dönüp gelme anlamındadır.

Osmanlılarda sanatçılara, özellikle şairlere büyük kıymet verilirdi. Şairler kendilerine yapılan iltifatlara fazlasıyla karşılık verirdi. Sultanın övüldüğü bu beyitte, onun gelişiyse şehrin şereflendiğı, onun ayak bastığı yerlerin bir cennet bahçesine döndüğü anlatılmaktadır:

İtdi şehri şeref-i makdem-i Sultân-ı cihân
Reşk-i bâğ-ı İrem ü gayret-i gülzâr-ı cinân (K. 2/1)

3.1.2.7. Revzen

Revzen; pencere demektir.

Sevgilinin gözleri kalp evinin penceresidir. Şair o gözleri görünce aşk hevesine kaptırır kendini:

Kesb-i hevâ-yı ‘aşk ide gör Bâkıyâ hemân
Dil hânesine revzen-i dîdeñ kapanmadın (G. 369/5)

3.1.3. Korunmayla İlgili İnşâî Unsurlar

3.1.3.1. Kal’a, hırz

Kal’a; kale, hisar; askerin tâlim veya savaşta, arkaları birbirine gelmek üzere dört saftan ibaret bir kare meydana getirerek aldığı vaziyet.

³⁶ Nazik, agm.

Aşığın âh topları gözyaşı atarak ayrılık kalesinin gam askerlerini oradan koparır:

Tûp-ı âhumla ider hayl-i sirişküm ‘âkıbet
Kal’a-i hicrânı kal’u leşger-i endûhı kâm’ (G. 225/4)

Hırz; sığınak; nazar değmemesi için kullanılan muska, nazar boncuğu; tılsım anlamındadır.

O temiz padişaha, meleklerin duası bir muska olup onu korusun:

Hudâvendâ Hudâ ol zât-ı pâke hırz-ı cân olsun
Du’â-yı müstecâb-ı tâ’ifân-ı ‘arş-ı Rahmânî (K. 14/35)

3.1.3.2. Burç, hisâr

Burç; kale, hisar çıkıntısı, kule; yuvarlak binâ.

Eski dönemlerde idam edilen kişilerin başları ibret olsun, herkese korku salsın diye kale burçlarına veya insanların görebileceği yerlere asılırdı. Aşağıdaki beyitte şair; ay ve güneşi o sevgilinin güzelliği karşısında kale burçlarına asılmış hareketsiz başlara benzetmektedir:

Felekde ay u gün sen şehryârûñ şehir-i ‘aşkında
Kesilmiş başlardur kim dikildi burc u bârûya (G. 458/4)

Hisâr; kuşatma, etrafını alma; kale, etrafı istihkâmlı kale, bent anlamındadır.

İçki müptelası olanların, bu alışkanlıktan kurtulmaları hayli güçtür. Meyhaneler insanın etrafını saran hisarlar gibidir. Oradaki eğlenceler aşığı kendine bağlar:

Meclis-i mey ki bedenlerle hisâr olmuştur
Şehr-i ‘işretdür anuñ âfet-i devrânı kadeh (G. 32/3)

3.1.4. Ulaşım ile İlgili Olanlar

3.1.4.1. Yol/reh/râh/târîk

Yol/reh/râh/târîk; yol, tutulan yol, meslek, usul anlamlarına gelir.

Dîvân şirinde sevgili naz ile özdeşleşmiştir. Onun nazı aşığa kanlı gözyaşları döktürür, onu kapısında bekletir. O selvi boylu güzel aşığı yolda görse, görmezlikten gelir:

Nâz u istignâ ile Bâkîye tokınmaz geçer
Râst gelse yolda ol serv-i revân bilmezlenür (G. 73/5)

Aşk ehli için bir teselli yolu yoktur. Sevgiliye çıkan her yolun sonu hüsrandır:

Erbâb-ı ‘aşka sabr u tesellî tarîki yok
Varan harîm-i kûyuña nâ-şâd olup gider (G. 141/4)

3.1.5. Suyla ilgili inşâî unsurlar

3.1.5.1. Çeşme, selsebîl, çâh

Çeşme kelimesinin Farsça’da “göz” anlamındaki çeşmden geldiği umumiyetle kabul edilir.

Bâkî sevgilinin ayağının toprağını, “ab-ı hayvan, ab-ı hayat, bengisu” gibi isimlerle anılan ölümsüzlük suyuna benzetmektedir:

İşigün hâkine ser-çeşme-i hayvân dirler
Kapuña matla’-ı hûrşîd-i dırahşân dirler (G. 144/1)

Selsebîl; cennetin pınarlarından birinin ismi veya sıfatı.

Bâkî sevgilinin saçınının kıvrımlarını cennet pınarlarına benzetmektedir:

Zülfüñi görsem ‘izâruñ üzre ey hûr-i cemîl
Sanuram zencîr şeklin bağlamışdur Selsebîl (G. 285/1)

Çâh, çeh; kuyu, çukur anlamındadır.

Bu beyitte sevgilinin gelmesine sevinen şair, onun gelişini Hz. Yûsuf’un kuyudan çıkışına benzetmektedir:

Geldi zuhûra çâh-ı ‘ademden çıkup yine
Mîzâne girdi Yûsuf-ı Ken’ân-misâl gül (G. 308/1)

3.1.5.2. *Bend*

Bend; bağ, yular, râbîta, bağlama anlamındadır.

Hilekâr zaman şairin ellerini ve ayaklarını acziyet kemendiyle bağlamıştır:

Kemend-i ‘acz ile olmazdı dest ü pâ beste
Bu bendi geçmese baña zamâne-i muhtâl (K. 20/32)

3.1.5.3. *Sedd*

Sedd; kapama, tıkama, kapanma, tıkanma, engel olma; mânîa, perde; set, tümsek; baraj, bûğet; rıhtım gibi anlamlara gelmektedir.

“Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye’cûc ve Me’cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi? 'Rabbimin bana verdikleri sizinkinden daha iyidir. Bana gücünüzle yardım edin de sizinle onların arasına sağlam bir sed yapayım. Bana demir kütleleri getirin' dedi. Bunlar iki dağın arasını doldurunca: 'Körükleyin' dedi. Demirler akkor haline gelince; 'Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim' dedi. Artık ona zahir olmaya

(onu aşmaya) güçleri yetmez ve onu delmeye muktedir olamazlar.”³⁷ Şair âyette geçen olaya telmihte bulunarak, kötü dünyaya boyun eğmeyin diyor:

Geç otur sedd-i Sikender gibi künc-i ‘uzlete
Başuñ egme dehr-i dûnuñ efser-i Dârâsına (G. 408/6)

3.1.6. Yarı inşâî unsurlar

3.1.6.1. *Bâg/bûstân/çemen/çemenistân/çemenzâr/riyâz/sebz/ravza*

Bâg/bûstân/çemen/çemenistân/çemenzâr/riyâz/sebz/ravza; bağ, büyük bahçe, bostan, sebze bahçesi, ağaç ve çiçeği olan çayır, yeşillik gibi anlamlara gelmektedir.

İrem cennette bulunan bir bahçedir. Herkes boynunu bükerek o sevgilinin cennet bahçesindeki yürüyüşünü izlemektedir:

Turrarlar boynın burup hüsün temâşâlanmada
Zülfî tâvûsı İrem bâğında cevân itmede (G. 414/2)

Kanûnî için yazılan bu beyitte, bütün bahçelerin ve çiçeklerin onun önünde saygıyla eğildiği anlatılmaktadır.

Kıldı sücûd haddüñe karşı gül ü semen
İtdi kıyâm kâmetüñe serv-i bûstân (K. 1/34)

Sevgilinin güzelliklerini seyreden âşık, onun ince beli ve uzun boyundan başka hiçbir şeyi artık hatırlamaktadır:

Seyr idelden gülşen-i hüsnüñde kadd ü haddüñi
Çekmez oldu hâtırum serv ü çemenden cânibe (G. 440/4)

³⁷ Kehf Sûresi/94-97.

O sultanın yazdığı şiirler sanki cennet bahçesidir:

Hat-ı nazm-ı pâki çemenzâr-ı cennet
Elinde kalem çeşme-i âb-ı Kevser (K. 3/16)

“O gül yanaklı, çok çok gözyaşımı akıtmıyaydı; güzellik bahçesi böyle yeşillik olmazdı. Sevgilinin bu kadar güzelliğinin bereketli olmasında ‘âşığın gözyaşlarının payı büyüktür.’”³⁸

Gülzâr-ı hüsni olmaz idi böyle sebzezâr
Akıtmıyaydı yaşımı çok çok o gül-’izâr (G. 111/3)

Sevgili öyle ulvidir ki. Onun bahçesi cennet bahçeline değer, eşiği gökyüzüne uzanır:

Haremüñ ravza-i cinâne deger
İşigün tâk-ı âsmâne deger (G. 113/1)

Şebnem, gül, lale gibi çiçeklerin yaprağında bulunan su damlasıdır. Aşığın saf gönlü bu su damlası gibi sevgilinin yüzüne düşmüş:

Pâkîze-dil safâdan ruhsâr-ı yâre düşmüş
Bir katre şeb-nem olmuş bir lâlezâre düşmüş (G. 216/1)

Aşığın ahları öyle güçlüdür ki dağlara çarpsa, o dağları sümbül bahçesine çevirecek güçtedir:

³⁸Fatma Kandemir, “Bâkî ve Nedîm’in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları”.

Kûhdan geçse gam-ı zülfüñle âhum sarsarı
Kûh deşt ü deşt bâg u bâg sünbülzâr olur (G. 114/4)

3.1.6.2. *Gülistân/gülşen/gülzâr*

Gülistân; gül bahçesi, gülşen, gülzâr. Bir bahçe olarak bağa ait özellikler taşır.

Eğer amaç gül bahçelerini, güzel bahçeleri izlemekse, o halde o mutlu sevgilinin, güzelliğini izlemek yeterlidir:

Seyr ü safâ-yı bâg u gülistan ise garaz
Gülzâr-ı hüsn-i pâdişeh-i kâmkârı gör (G. 122/9)

3.1.6.3. *Kabr, merkad, mezâr*

Kabr; mezar anlamındadır.

Şair için aşk, ölünce bitmez. Onun mezarında biten taze otlar bile, sevgiliye olan aşkını anlatmak için biter:

Dildür saña ‘arz itmege ahvâlümü gûyâ
Kabrumdeki hâk üzre biten tâze giyâhum (G.321 / 4)

Merkad; mezar, kabir; uyuyacak yer.

O sultanın temiz kabri kurtuluş yolunu aydınlatan bir ışıktır. O temiz şehitler için bir nur olsun:

Merkad-i pâkin idüp şem’-i hidâyet rûşen
Meşhed-i tâhiri müstagra-kı envâr olsun (T.B. 2. 5 /3)

Âşık, mezarda bile sevgilinin aşkıyla başbaşadır. Sevgilinin kirpiklerinden süzülen gözyaşları, aşğın mezarında güller açtırır:

Güller bitüre gülşen ola hâk-i mezârum
Peykânun eger su sepelerse tozum üzre (G. 462/ 3)

3.1.7. Coğrafi mahiyetteki unsurlar

3.1.7.1. İklim, diyâr, kişver, memâlik, mülk, vatan, gurbet

İklim; ekvatorndan kuzey kutbuna doğru yeryüzünün ayrıldığı yedi bölgeden her biri; coğrafi alan, mıntika, diyar “Hava şartları” anlamının yanında “ülke, memleket, bölge, kıta” anlamları da vardır.

Güzellik ikliminin padişahı olan sevgilinin siyah saçları, Hüma kuşunun kanatlarının gölgesidir. Hüma kuşu devlet kuşu olarak kabul edilir. Onun gölgesi kimin üzerine düşerse onun padişah olacağına inılır:

Zülf-i siyâhı sâye-i perr-i hümâ imiş
İklîm-i hüsne anuñ içün pâdişâ imiş (G. 218/1)

Diyâr; memleket, ülke anlamındadır.

Âşık, aşk şarabından öyle sarhoştur ki, ölüme yürüyecek mecali bile yoktur:

‘Ade m diyârına çokdan giderdüm ey Bâkî
Şarâb-ı ‘aşk ile reftâra iktidârım yok (G. 245/5)

Kişver; iklim, memleket, vilâyet, ülke anlamındadır.

Bir padişah edasıyla yedi iklimde güzel söz söyleme davulunu çalan âşık, Hâkânî’nin şöhrerini elinden almıştır:

Belâgat kûsın urdum husrevâne heft kişverde
Suhan menşûrına çekdüm bu gün tigrâ-yı Hâkânî (K. 5/33)

Memâlik; memleketler, ülkeler; bir devletin toprağı anlamındadır.

O adaletli padişahın himayesinde bütün ülkeler yükselişte, cihan mutluluk ve emniyet içinde rahat bir uyku çekmektedir:

Memâlik zıll-ı rif’atde halâ’ik hâb-ı râhatde
Cihân âsûde ‘adlinde zamân emn ü emân üzre (K. 8/11)

Mülk; ev, dükkân, arâzî gibi taşınmaz ve gelir getiren mal; bir devletin ülkesi; vakıf olmayıp doğrudan doğruya birinin malı olan; Kur’ân’ın 67. sûresi olup Mekke’de nâzil olmuştur; 30 âyetten oluşan bir sûredir.

Akıllara, Kanûnî’nin o meşhur :“*Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi, Olmaya devlet cihanda, bir nefes sıhhat gibi.*” beytini getiren bu beyitte Bâkî, o çok değer verdiği sultanının sözlerine nazire yaparcasına, dünyanın hiçbir nimetinin kalp huzuru kadar kıymetli olmadığını dile getiriyor:

Hezârân mülk ü mâl ü câhdan yig
Cihânda bir nefes kalbüñ huzûrı (K. 9/13)

Vatan; bir kimsenin doğduğu ve yaşadığı, siyasal ve duygusal yönden bağlı olduğu toprak parçasıdır.

Vatanı gam köşesi olan, endişe karıncasının hayalinde daima tane vardır:

Mûr-ı endîşe ki peygûle-i gamdur vatanı
Turmayup hâli hayâlin getürür dâne çeker (G. 12/7)

Gurbet; gariplik, yabancılık; yabancı bir memleket, yabancı yer, vatan dışı, yâdel anlamındadır.

Gurbette yalnız kalan insanlar tanıdık bir sima görünce bundan büyük bir mutluluk duyar. Şair aşk gamına aşına olduğunu ve gam çekmekten mutlu olduğunu belirtiyor:

Gam-ı ‘aşkuñ cihân mülkinde buldum şâdmân oldum
Kişi gurbet diyârında idermiş âşinâdan haz (G. 223/2)

3.1.7.2. *Şehr, kûy, dîh, bâzâr, çârşû*

Şehr; nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, kent, site anlamlarına gelir.

Güzel bir cinas örneği olan bu beyitte şair aşığın sevgiliden gelen dertlerden dolayı onun şehrini terk etmeyeceği, zaten bir kulun padişahını terk etmesinin uygun olamayacağını anlatmaktadır:

Cevr ile terk ider mi kişi şehr-i yârını
Lâyık mıdur ki terk ide kul şehr-iyârını (G. 517/1)

Sultanın övüldüğü bu beyitte, onun gelişiyle şehrin şereflendiği, onun ayak bastığı yerlerin bir cennet bahçesine döndüğü anlatılmaktadır:

İtdi şehri şeref-i makdem-i Sultân-ı cihân
Reşk-i bâg-ı İrem ü gayret-i gülzâr-ı cinân (K. 2/1)

Kûy; köylük yer, köy yeri anlamındadır.

Şair sevgilinin evini Kâbe’ye benzettiği bu beyitte, hacılar için Kâbe’yi tavaf ne ise kendisi için de sevgilinin evini tavafın aynı şey olduğunu belirtmektedir:

Bir kez tavâfin itmegi bin ‘ömre virmez
Ey hâcî saña Ka’be baña kûy-i dil-rübâ (G. 10/3)

Dih; köy, karye; tek renkli kenarları gümüş veya altın motifli ipek kumaş anlamındadır.

O yüce padişahın adalet mülkündeki şehirleri gören arifler, başka diyarlardaki mamur şehirlere viran bir köy gözüyle bakarlar:

Şehr-i dârü'1-mülk-i 'adlin seyr iden 'âriflere
Hıttâ-i ma'mûre-i 'âlem dihi-i vîrân gelür (K. 6/11)

Bâzâr; pazar, çarşı; alışveriş; pazar yeri anlamındadır.

Sevgilinin güzel boyuna bağlanan nalbant, o yâri görebilmek için artık çarşı, pazarlarda nalbantlık yapmaktadır:

Bâzârlarda başladı nahli tonatmaga
Dil bağlayalı kâmet-i zîbâña nahl-bend (G. 34/2)

3.1.7.3. *Mekân, menzil, mahfil*

Mekân; yer, mahal; ev, oturlan yer anlamındadır.

Ey gam çeken âşıklar; o belâ köyünde bir mekân tutun, zevk ve eğlenceye dalın:

Ey 'âşıkân-ı gam-zede 'ayş u safâyı koñ
Kûy-ı belâda her biriñüz bir mekân tutuñ (G. 281/4)

Menzil; han; erim; top menzili, ok menzili; bir günlük yürüyüş ile alınabilen yol uzunluğu, iki konak arası yol anlamındadır.

İnsan alnına yazılanı yaşar. Buna kaza ve kader denir. Tüm belâ okları, kaza yayından çıkar; o okların varış yeri ise vefa ehlinin gönül bahçesidir:

Her tîr-i belâ kavs-i kazâdan k'ola nâzil
Sahrâ-yı dil-i ehl-i vefâdur aña menzil (G. 298/1)

Mahfil; oturulacak, görüşülecek yer, toplantı yeri; büyük câmilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış yerdir.

Eğlence meclisinin tasvir edildiği bu beyitte, şair; hoş sesli bülbülün geldiğini, oturma yerlerinin süslendiğini söyleyerek; artık kadehlerin gelmesini istiyor:

Tutdı gül-şende yine bülbül-i hōş-hân menzil
Başlasun devre kadeh oldı müzeyyen mahfil (Mı 11)

3.1.7.4. Yer, cây/câygâh, mahâll

Yer; bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân; durum, konum, vaziyet; ülke; görev, makam; önem, iz.

O güneş gibi sevgilinin yeri gökyüzüdür; onun sıradan insanların yanında yeri olamaz:

Hûrşîd kim fezâ-yı felekdür mesîr aña
Degmez gedâlar içre işigüñde yir aña (G. 7/1)

Cây / Câygâh; yer; mevki; rütbe gibi anlamlar taşır.

Ey Bâkî, işlerini Allah'a ilet ve tevekkül et; o yüce Allah'tan başka sığınma yeri yoktur:

Umûruñ Hakka tevîz it tevekkül eyle ey Bakî
Ki cây-ı ilticâ olmaz cenâb-ı Kibriyâdan yig (G. 271/7)

Mahalle; bir şehrin bir kasabanın, büyükçe bir köyün bölündüğü parçalardan her biri; bu parçalarda oturan insanların tamamı anlamındadır.

Sözün bittiği anlar vardır. Şair tam da bu andan bahsediyor. Söz bitti güzel dua etme yeridir burası. Sön söz güzel bir şekilde olmalıdır:

Hatm oldu söz du'â-yı cemîlün mahallidür
K'ola rahîk-i câm-ı senâ 'anberîn hıtâm (K. 23/34)

3.1.7.5. *Ma'reke, meydân*

Ma'reke; savaş meydanı anlamındadır.

Şair, uğursuz baykuşun gölgesi nasıl ki, hüma kuşunu gölgesine benzemez; o kör talihli düşmanın da sevgiliyle savaş meydanına gelemeyeceğini yani boy ölçüşemeyeceğini söylüyor:

Gelmez senüñle ma'rekeye hasm-ı kûr-baht
Olmaz hümâ-yı devlete hem-sâye bûm-ı şûm (G. 326/4)

Meydân; geniş, açık, düz yer, alan anlamındadır.

Aşk meydanı âşıkların maşuğun vuslatı için mücadele ettiği bir savaş meydanıdır. Bu savaşta kırmızı elbise giyen sevgilinin karargâhı, düşmanlara korku salar:

Ceng meydânında yâ hod kırmızı dîbâ geyer
Rezmgâhuñ tâ mehâbet göstere küffârına (G. 407/5)

3.1.8. Ülke ve şehir isimleri

3.1.8.1. *Hind, Ken'an, Mısır, Rûm, Çîn*

Hind, Hindû; Hindistan halkına verilen isimdir. Bu halk siyah derili olduğu için birçok güzellik unsur ile beraber anılırlar. Sevgilinin beni ve saçları, kirpilerinin yan yana dizilmesi Hind askerini hatırlatır. Buradan yakut çıkarıldığı için zülüfler yakut dudakla oynayan bir Hindû olur. Diğer taraftan Hindû; köle, tüccâr, asker, perdedâr, çapulcu, hırsız vs. anlamlara gelir. Zuhal yıldızı yedi iklime hâkimdir ve rengi siyahtır.

Şair bu beyitte, sevgilinin gül bahçesini Rum illerine; menekşe bahçesini ise Hint diyarına benzetmektedir:

Diyâr-ı Rûma gülistânın eyledüm teşbîh
Benefşezârını Hindûsitâna beñzetdüm (G. 337/3)

Ken'an; vaat edilmiş ülke; cennet; Hazreti Yakup'un ülkesi, Filistin gibi anlamlara gelmektedir.

H. Yûsuf'u kaybeden babası H. Yakup, onu bulduktan sonra yine eski günlerdeki gibi mutlu olmuştur:

Şâdmân oldı bu gün devr-i kühen-sâl yine
Vuslat-ı Yûsuf ile niteki pîr-i Ken'ân (K. 2/2)

H. Yûsuf eski şiirimizde Yûsuf-ı Ken'ân olarak sıkça anılmıştır:

Fâş itmez idi râz-ı dili Yûsuf-ı Ken'ân
Çâk olmasa dâmânı Züleyhânuñ elinden (G. 359/6)

Mısır; Mısır ülkesi, Mısır'ın başkenti olan Kahire; memleket, ülke anlamlarına gelir.

Şair; gül bahçelerini Mısır’da, Nil nehrinin taşkınlarıyla yeşeren bir menekşe bahçesine benzetmektedir

Tutdı etrâfın benefşe mülk-i Mısra döndi bâg
Sandılar seyr eyleyenler Nîl tугyân eyledi (K. 7/15)

Rûm; Romalı; Arap ilinde başka ilden olan kimse; Anadolu; Osmanlı; Sivas ve yöresi için kullanılır.

Ey gönül! Derdin nedir? Rum ülkesini âhınla yaktın, sevgiliye kavuşmak için sabrıyla Mısır’a sultan olan Yûsuf gibi, sabretmeyi öğrenmen gerek:

Dilâ âhuñla yakduñ milket-i Rûmı nedür derdüñ
Gedâ-yı kûy-ı yâr olmak dilerseñ Mısra sultân ol (K.11/12)

Çin; Asya’nın doğusunda yer alan dünyanın en kalabalık ülkesidir.

Acem şahları gibi, Çin Hakanları da boyun eğsin; bütün kâfir illerinin toprakları, atının ayağına serilsin:

Pâ-mâl-i esb-i devleti küffâr-i hâksâr
Hâkân-ı Çîn mutî’ ola şâh-ı ‘Acem gibi (K. 16/12)

3.1.8.2. *İslambol, Necef, Hicâz, Buhârâ, ‘Aden*

İstanbul klasik Türk edebiyatını derinden etkilemiş, Osmanlı edebiyat muhitinin merkezi olması sebebiyle doğrudan veya dolaylı olarak şair ve yazarların temaları arasında yer almıştır.

Selvi boylu sevgilinin gelişiyile İstanbul’un yolları gül bahçesine döner:

Serv-kâmetler iki yanın alurlar yoluñ
Râh-ı gülzâre döner yolları İstanbûluñ (G. 266/1)

Necef; Kûfe civârında Hz. Alî'nin türbesi olan yerdir.

Necef bu beyitte adını verdiği değerli bir taş ile anılmaktadır. “Dürr-i Necef” padişahlar için işlenen tesbihlerde kullanılan değerli bir taştır:

Kıymet gerekse kavlüñe dürr-i Necef gibi
Bîhûde yire açma dehânuñ sadef gibi (G. 522/1)

Hicâz; Arap yarımadasında, Mekke ve Medine'nin bulunduğu ülkedir.

Dîvân şiirinde sevgilinin yaşadığı yer Hicaz'a benzetilir.

Dil ceres gibi Hicâz-ı kûyuñ
Yâd idüp turmadın eyler feryâd (G. 1/3)

Buhârâ; Mâverâünnehir'de tarihî bir şehir; bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır.

Buhara tarih boyunca bulunduğu bölgenin önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri olmuştur:

Zamâne hâl-i Hindû-yı benefşe zînetin görsün
Nisâr itsün Sitânbûla Semerkand ü Buhârâyı (K. 15/4)

Aden; Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin başşehri ve tarihî limandır. Şair, jalelerin süslediği su boylarını aden körfezine benzetmektedir:

Jâle kıldı her kenârı sâhil-i bahr-i ‘Aden
Lâle hâk-i gülşeni kân-ı Bedahşân eyledi (K. 7/10)

3.1.8.3. *Bedahşân, İsfahan, Şîrâz, Şîrvân*

Bedahşân; bugün bir kısmı Afganistan bir kısmı da Rusya sınırları içinde kalan bir memleket.

Klasik Türk ve İran edebiyatlarında altından sonra adına en çok rastlanan kıymetli madenlerden biri olan la'lin en meşhur cinsi, çıktığı Bedahşân şehrine nisbetle edebî eserlerde daha çok “la'l-i Bedahşân” şeklinde geçer:

Çihresinden lebi yâdıyla gelür dil gûyâ
Şarkdan hvâce gelür la'l-i Bedahşân getürür (G. 131/3)

İsfahan; en güzel sürme İsfahan'da üretilmiştir. Sürme görmeyi kuvvetlendiren ve degistiren bir eczadır. İsfahan'da üretilen sürmenin Sürme isimli bir köyde üretildiği ve sürme isminin de buradan geldiği söylenir

İsfahan sürmesiyle ünlü bir kenttir. Şair şehrin bu özelliğine dikkat çekmektedir:

Hirâsân oldı a'yân-ı Horâsân gözlerin açdı
Sabâ gerd-i siyâhın sürmesiyle İsfahân üzre (K. 8/13)

3.1.8.4. *Bî-sütûn, Kâf*

Bî-sütûn; Şîrin'in emriyle, Ferhat'ın deldiği, bugün Bağdat-Hemedan arasında Kirman Sâh'ın 30 km. kadar doğusunda bulunan dik, kayalık vesarp bir dağdır.

Şair kendini Ferhat'la mukayese ederek dağ delmede ondan daha üstün olduğunu iddia etmektedir:

Bî-sütûn-ı gamda Bâkî seng-i mihnet kesmede
Şöyle üstâd oldı kim Ferhâda san'at gösterür (G. 51/6)

Kâf Dağı; Dünya'nın çevresini kuşattığı farz edilen dağın adıdır. Tepesi beş yüz fersah yükseklikte, birçok yeri su ile kaplı yerdir. Her sabah güneş ışınları dokundukça dağ yeşile boyanır ve aksi mavi görünürmüş. Gökyüzünün maviliği de bu ışıklardan dolayıymış. Anka kuşunun da bu dağda yasadığı belirtilir. Ejderha melekler tarafından bu dağın arkasına atılmıştır.

Şair aşk hevesiyle simurgu Kaf dağına kendisinin kaçırdığını söylemektedir:

Hevâ-yı 'aşkuñ içre ben kaçurdum Kafa sîmurgı
Cenâh-ı himmeti ol dem ki mânend-i 'ukâb açdum (G. 320/4)

3.2. İmalî Unsurlar

3.2.1. Yiyecekler

3.2.1.1. Gıda, zâd, nân

Gıdâ; insanı besleyen şeyler, besi; yiyip içilen şeyler anlamındadır.

Sevgiliden yana şikâyetçi olan Bâkî, onun acısını kendisine bir gıda olarak değil bir lütuf, bir iyilik olarak vermesini arzular:

Sunuben hân-ı visâlûñi rakîbe her dem
Gamuñı baña gıdâ eyleme ihsân eyle (G. 475/2)

Zâd: Azık, yiyinti demektir.

Zâd kavramını, yolluk anlamına gelen “zâd-ı reh” tamlamasıyla kullanan Bâkî, acı ve inlemelerin, sevgilinin mahallesinden geçen âşıklar için birer yolluk ve yiyecek olduğunu anlatır:

Kûyuñdan itse 'azm-i sefer cân-ı mübtelâ
Zâd-ı reh ana gussa vü nâle nevâledür (G. 84/5)

Nân: Ekmek anlamındadır.

Az ile yetinme, aza kanaat etmenin güzel bir örneğini veren Bâkî, üzerinde giyecek eski bir elbise ve biraz ekmeğin kendisine yettiğini belirtir:

Tende bir kühne kabâ elde biraz nân olsun
‘Âşık-ı bî-ser ü pâ başına sultân olsun (G. 354/1)

3.2.1.2. *Kebâb, nemek, tîzâb*

Kebâb; ateşte pişirilen et anlamındadır.

Karamsarlığa kapılan Bâkî; şaraptan, kabaptan el çektiğini belirtir ve karanlık bir köşeye çekildiğini anlatır:

Kesildüm sîh-i mihnetden çekildüm câm-ı ‘işretten
Kebâbum dil şarâbum eşk-i çeşmüm künc-i ‘uzletde (G. 432/2)

Nemek; tuz; tat, lezzet; hak, bağlılık anlamlarındadır.

Meyhanelerde gününü gün eden Bâkî, katışıksız şaraba ekilen tuzdan bahseder:

Bâkî yine saçıldı nemek bâde-i nâba
Bilsek ‘acebâ aslı nedür bu şeker-âbuñ (G. 269/5)

Tîzâb: Kezzap demektir.

Gözyaşının hikmetlerini anlatan Bâkî, altının kezzap suyunda temizlenmesi hâdisesine işaret eder:

Rûy-ı zerdi gözyaşı gerd-i riyâdan sâf ider
Zer bilürsin gıll u gışdan pâk olur tîz-âbda (G. 442/2)

3.2.1.3. *Şeker, kand, perverde, şehd*

Şeker; şeker anlamındadır.

Sevgilinin şirin sözlü ve şeker saçan dudaklara sahip olduğunu belirten Bâkî, papağanın bile onun yanakları gibi bir ayna görmediğini ifade eder:

Kanı bir şîrîn-suhan la'l-i şeker-bâruñ gibi
Kanda gördi tûtî bir âyîne ruhsâruñ gibi (G. 485/1)

Sevgilinin dudakları tat itibariyle şekere teşbih edilir. Bâkî, sevgilinin dudaklarını şekere teşbih ederek yine sevgilinin tatlı ağzının da dudaklarına öykündüğünü anlatır:

Lebine öykünür ol husrev-i şîrîn-dehenüñ
Bâkıyâ halk 'aceb mi mezelense şekeri (G. 512/5)

Kand; şeker, şeker kamışının donmuş usaresidir.

Sevgilinin dudaklarını tatlı olarak niteleyen Bâkî, onu ağzına alması durumunda alacağı şeker tadını merak eder:

Telh-i şarâb-ı gussa-i devrânı def' ider
Şîrîn lebin dehânuma alsam niteki kand (G. 34/5)

Perverde; beslenmiş, terbiye edilmiş, yetiştirilmiş, büyütülmüş; üzüm şirasından yapılan bir çeşit tatlı demektir.

Kendini öven Bâkî, maden ocağının beslenmesi durumunda çıkaracağı en değerli madenin Bâkî'nin sözleri gibi mücevherler olacağını anlatır:

Bâkî sözi gibi cevher itsün
Perverde iderse kân-ı imkân (G. 375/4)

Şehd; bal anlamındadır.

Bâkî, âşığa zulmeden sevgilinin ettiklerinin tadını, şirin balın ve şekerin bile vermediğini belirtir:

İnkisâr-ı bâl ile zehr-i gam itse telhkâm
Şehd şîrîn itmez agzın ‘âşıkun sükker bile (K. 10/8)

3.2.1.4. Nukl

Nukl; meze, çerez gibi anlamlara gelmektedir.

Dönemin müftüsünün meclisini öven Bâkî, gök cisimlerini onun emrine vererek, yıldızların bile onun için bir meze olduğunu anlatır:

Meclis-i ‘işretine bâde şafak bâdiye çarh
Nukl encüm meh ü hûrşîd iki câm-ı zerrîn (K. 26/18)

3.2.2. İçecekler

3.2.2.1. Şerbet, hoş-âb

Şerbet; şerbet, içilecek tatlı şey; bardakla müshil olarak içilen ilaç; bazı maddelerin suda eritilmesidir.

Bâkî, şaraba o kadar düşkündür ki, yemeğe göre içecek belirlemez. Tam tersine içeceğe göre yemek belirler:

Ne deñlü şerbet ile yaraşursa her ni’met
Şarâb-ı telh ile olur begüm kebâb lezîz (G. 45/4)

Hoş-âb; hoşaf; parlak, berrak; inci, yakut, elmas gibi şeylerin parlaklığı demektir.

Kendine seslenen şair, hoşafın şekerle daha bir lezzetli olacağını belirtir. Dudak ile şeker arasında da ilgi kurar:

Gazelleründe lebi vasfın eyle ey Bâkî
Şekerle olsa bilürsin olur hoş-âb lezîz (G. 45/5)

3.2.2.2. Şîr

Şîr; arslan; süt; yiğit, yürekli gibi anlamlar taşır.

Âşıkların yine bir güzelin saçlarına vurulması hâdisesini anlatan Bâkî, bu küçük yaştaki sevgilinin bakışlarından kanın damladığını, ağzından ise süt kokusunun geldiğini ifade eder:

Oldı bir tıfluñ kemend-i zülfine cânlar esîr
Gamzesinden kan tamar agzında ammâ bûy-ı şîr (G. 145/1)

3.2.2.3. Şarâb, sahbâ, mey, bâde, müll, duhter-i rez

Şarâb; şarap; içilecek şey.

Şarap kadehinin, sevgilinin dudaklarının kırmızılığına hayran olduğunu belirten şair, kadehin, sevgilinin dudağından kanı pahasına öpücükler aldığını belirtir:

Câm-ı şarâb la'l-i lebûñ mübtelâsıdur
Şol bûseler ki andan alır kan bahâsıdur (G. 80/1)

Sahbâ; şarap, (bâde, hamr, mey) asıl mânâsı ashab" ismi tafdîlinin müennesi olup "al, kızıl" mânâsına gelir.

Sevgililerin, şarap yüklü kayıkları esir almasını anlatan Bâkî, esaretin sağlam iplerle olduğunu belirterek bu işten artık kurtuluşun olmayacağını samimiyetle ifade eder:

Keşfî-i sahbâ keş-â-keşden halâs olmaz dahı
Tutdılar kanlu gibi muhkem resenler takdılar (G. 117/2)

Mey; şarap anlamındadır.

Kalenderlerin meyhâneye akın akın gidişlerini anlatan şair, onların şarap gibi meclisin sâkîsinin ayağının dibine biriktiklerini belirtir:

Rindler câmuñ habâbâsâ yüzine bakdılar
Mey gibi sâkî-i bezmüñ ayagına akdılar (G. 117/1)

Bâde; şarap, içki. Şarap, dîvân edebiyatında en çok kullanılan içecek maddesidir.

Sevgiliye, gül renkli şarabın kadehine gonca gibi açılmaması gerektiği konusunda uyarılarda bulunan Bâkî, aksi durumda gül renkli şarabın kadehinin, sevgilinin kırmızı dudağından çeşitli haberler alabileceğini, bazı sırları açığa çıkarabileceğini belirtir:

Açılma câm-ı bâde-i gül-gûna goncavâr
Nâzüklük ile la'l-i lebûnden haber çeker (G. 163/4)

Bâkî, gülün kırmızılığı ile şarabın kırmızı renkte olması arasında ilgi kurar. Şarap meclisi âşığa gül bahçesi, şarap kadehi gül, sürahinin boğazından çıkan sesler de bülbül sesi gibi gelir.³⁹

Gülsitân-ı bezm-i şârâb u câm-ı mey güldür bana
Kulkul-ı halk-ı sürâhî savt-ı bülbüldür bana (G. 3/1)

³⁹ Nazmi Özerol "Bâkî'de Gül".

Müll; “mül” şeklinde de yazılan bu kavram şarap, bâde, hamr, mey, sahba gibi anlamlara gelir.

Bâkî, şarap eğlencesinin, sevgilinin güzellikle dolu ruhu ile iyilik sağlayan dudaklarından haber verdiğini belirtir:

Hüsn-i ruhuñla lutf-ı lebüñden haber virür
Hep âb u tâb-ı cevher-i câm u safâ-yı mül (G. 304/4)

Duhter-i rez; (asma kızı) şarap.

“Duhter-i rez”i, üzümün kızı yani şarap anlamında kullanan Bâkî, şarap içilirken dudakların kadehin kenarına gelmesi durumunda kulaklara saf bir la’l taşının takılması gibi zevk duyulduğunu ifade eder:

Bâde nûş itseñ kenâr-ı câma gelse leblerüñ
Duhter-i rez gûşına gûyâ takarlar la’l-i nâb (G. 18/5)

3.2.2.4. Arak

Arak/A’rak; ter; üzüm ve sair den çekilip elde edilen ispiroto, rakı anlamlarına gelir.

Sevgilinin teninin berraklığını anlatan Bâkî, gül endamlı sevgilinin rakı saçan bir temiz tenli olduğunu anlatır:

Ten-i pâki ‘arak-rîz olmuş ol serv-i gül-endâmuñ
Dökilmiş katre-i şeb-nem nihâl-i ergavân üzre (K. 8/2)

3.2.3. Giyecekler ve giyeceklerle ilgili unsurlar

3.2.3.1. Atlas

Atlas; üstü ipek, altı pamuk kumaş; düz, havsız, tüysüz; büyük harita; atlas denizi anlamındadır.

Ferîdûn Bey'in sarayının güzelliğinden bahseden Bâkî, sarayın güzellik elbisesi ile bir gümüş bedeni andırdığını; kapısının ve duvarlarının ise baştanbaşa atlas ve ipekli kumaşlarla süslendiğini belirtir:

Libâs-ı hüsn ile bir şûh-ı sîm-endâma dönmişdür

Der ü dîvârı zeyn olmuş ser-â-ser atlas u dîbâ (K. 27/9)

3.2.3.2. *Târ*

Târ/Ter; karanlık; tel, saç teli; iplik; dokumada arşak; tepe anlamlarına gelir.

Târ kavramını, saç teli anlamında kullanan Bâkî, sevgilinin kaşının üzerinde görülen saç tellerinin ve alnının, mihraba asılan nurdan kandilleri anımsattığını belirtir:

Kaşuñ üzre târ-ı mûyuñla cebînuñ gördiler

Nûrdan kandîl asılmış sandılar mihrâbda (G. 450/3)

3.2.3.3. *Resen, rişte*

Resen; ip, urgan, hâlat demektir.

Resen'i, halat anlamında kullanan Bâkî, sevgililerin, şarap yüklü kayıkları sağlam bir halatla bağladıklarını anlatarak kurtuluş yolunun kapalı olduğunu ifade eder:

Keştî-i sahbâ keş-â-keşden halâs olmaz dahi

Tutdılar kanlu gibi muhkem resenler takdılar (G. 117/2)

Rişte; iplik, tire; ilgi, bağ; sanatkârâne yapılmış bir yazıyı veya yapılmış bir minyatürü çevreleyen tezhîbin iç kısmına sınır olarak tek, çift, eşit veya farklı kalınlıklarda çekilen çizgi anlamındadır.

Bâkî, sevgilinin kılının ipine dolaşanın, yine onun saç ve kâkülünün bağının bestesi olduğunu bildirir:

Rişte-i mûy-ı dil-bere tolaşan
Beste-i bend-i zülf ü kâkûl olur (G. 156/4)

3.2.3.4. *Câme, libas, kabâ, şalvar, hil'at*

Câme; elbise, çamaşır anlamındadır.

Sırmalı kumaştan yapılma bir elbise giyen sevgiliyi tarif eden Bâkî, elbisenin kumaşının etkisini belirtmek için, sevgilinin etraflarını sarması hâlinde ateşlerinin tutuşacağını belirtir:

Zer-beft câme geydi ser-â-ser sanur gören
İtse ihâta cismümüzi yanar odumuz (G. 193/4)

Libâs; esvap (elbise) demektir

Sevgiliyi nazik bir güle teşbih eden Bâkî, onun naz elbisesi giydiğini ifade eder:

Döndi bezm-i bâgda bir dil-ber-i tannâze gül
Cilve-i hüsn eyledi girdi libâs-ı nâze gül (G. 301/1)

Kabâ; kabâ' şeklinde yazılan kelime; üste giyilen elbise, cübbe, kaftan anlamındadır.

Dünyayı bir bağa benzeten Bâkî, ömür elbisesine de sonsuzluğun olmadığını anlatır. Bu durumda gül gibi gömleği parça parça gelmek gerektiğini ifade eder:

Gördün kabâ-yı 'ömre bekâ yok bu bâgda
Gül gibi sen de pîreheni pâre pâre gel (G. 303/4)

Hil'at; eskiden padişah veya vezir tarafından takdîr edilen, beğenilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan anlamındadır.

Bâkî, sevgilinin güzellik elbisesinin güneşten daha şöhretli olduğunu belirterek güneşin ipekli kumaş kadehiyle güzelleşmek gibi beyhude bir çabaya girmemesi gerektiğini ifade eder:

Câme-i dîbâ ile hûrşîd zîbâlanmasun

Şimdi andan hil'at-i hüsnüñ senüñ şöhretlüdür (G. 60/2)

3.2.3.5. *Hırka, peşmîne*

Hırka; kalın kumaştan yapılmış veya içi pamukla beslenmiş ceket uzunluğunda bir giyecek.

Sonbaharın gelmesi ile ağaçların soyunma hırkasına girdiğini belirten Bâkî, hazan rüzgârının da çimenlikte çınardan el adlığını belirtir:

Eşcâr-ı bâg hırka-i tecrîde girdiler

Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan (G. 371/2)

Peşmîne; yünden, yapağıdan yapılma; sof, elbise; sofuların giydiği sâde, süssüz elbise.

Peşmîne giyen bir güzeli tasvir eden Bâkî, sevgilinin bu elbiseyi giydikten sonra göklerde hüma kuşu gibi yol aldığını belirtir:

Peşmîne geydi egnine zülfüñden aldı el

Göklerde uçdı âhir efendi hümâyı gör (G. 1219/3)

3.2.3.6. *Cübbe*

Cübbe; sarıklı din adamlarıyla bazı yaşlı kimselerin giydikleri uzun üstlütür.

Zahide seslenen Bâkî, ondan giydiği cübbe ve sarığı çıkarmasını ister. Bâkî, zahidin bu ağırlıkla uçamayacağını belirtir:

Zâhid ol sıklet ile uçmaga hâzırlanma
Çıkar ol cübbe vü destârı biraz hıffet bul (G. 307/5)

3.2.3.7. *Pirâhen, kefen*

Pirâhen; pîrâhen olarak da yazılan kelime “gömlek” anlamına gelir. Dîvân şiirinde âşğın bağrındaki ve bedenindeki yaralar ile kendi teni bir pîrâhen olarak düşünülür. Ayrıca sevgilinin pîrâheni âşık tarafından kısıkanılır. Çünkü o, sevgiliyi sarıp kucaklamıştır. Bazen Yûsuf peygamberle ilgili olarak da pîrâhenden bahsedilir. Kelimenin “pirehen” şekli de kullanılır.

Sevgilinin sadece âşğa değil, gezegenlere ve zaman kavramlarına da etki ettiğini anlatan şair, sevgilinin yakasını doğu yönüne çevirmesiyle sabahın erken saatlerinde güneşin güzelliğinin doğduğunun sanılacağını belirtir:

Matla’ından subh-dem gün togdı sanurlar kaçan
Âfîtâb-ı hüsne pîrâhen yakasın şark ide (G. 461/2)

Kefen: Ölünün sarıldığı bez anlamına gelir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Miski anlatan Bâkî, onu sevgilinin ayva tüylerinin katlettiği bir âşğın kana bulaşmış kefeni olarak niteler. Şair, miskin atarlar tarafından satılan kırmızı bir yücelik olarak sanılmaması gerektiğini ifade eder:

Hâl-i yâruñ müşğ bir hûnîn kefen maktûlidür
Âl vâlâya sarupdur sanmañuz ‘attârlar (G. 85/6)

3.2.3.8. *Kemer, zünnâr*

Kemer; bele takılan kuşak, kayış; don, pantolon, şalvar gibi şeylerin bele rastlayan kısmı; kapı, pencere, köprü gibi şeylerin, oyuğu aşağı bakan kavisli kubbesi, tavanı; tümsekli, tümseği olan; kemer-i âfîtâb astr. Güneş'in merkezinden geçtiği farz olunan hattır.

Sevgililerin beline taktıkları kemerler, âşık için daima bir kıskançlık vesilesi olmuştur. Bâkî, sevgilinin belini saran kemere imrenerek onun gibi olmanın kendisine de nasip olmasını ister:

Kuçmak nasîb olur mı miyânuñ kemer gibi
Cânâ niteki hançer-i hicrân aradadır (G. 87/3)

Zünnâr; papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık, ipten örme kuşak anlamındadır.

Bâkî, kâfirlerin bellerine bağladıkları ipten örme kuşak geleneğine işaret eder:

Bende-i fermân olup gîsû-yı kâfir-kîşûñe
Hidmete bil bağlayupdur ey sanem zünnârlar (G. 85/4)

3.2.3.9. *Kûlah, destâr*

Kûlâh; giyilen, ucu sivri veya yüksek başlık; başa giyilen şeydir.

Sevgilinin saçına taktığı kûlahın kendisine son derece yakıştığını belirten Bâkî, bu kûlahın oluşturduğu güzel ahenkle sümbülü andırdığını ifade eder:

Sünbül takınmış alnına sanmân o gül-'izâr
Çıkmış kûlâh-gûşeye târ-ı kûlâledür (G. 84/4)

Destâr; sarık, tûlbent.

Padişahı anlatan Bâkî, onun sarığının köşesine saltanat kuşunun (hüma) kanatlarının gölge saldıgını zannettiğini belirtir:

Gûşe-i destârına sandum otaga takdılar
Sâye salmış farkına perr-i hüma-yı saltanat (Tb. 3.2/4)

3.2.3.10. *Dâmen, ceyb, girîbân*

Dâmen; etek anlamına gelen bu kelime, özellikle bazı kelimeler ile mecazî ve gerçek anlamda birleşik kelimeler kurar. Dîvân edebiyatında âşığın gözü, inci gibi yaşlarla dolu bir etektir ki, bu inciler sevgili için yollara saçılır. Ayrıca ufuklarda yer ile gök birleşir ki bu da göğün dâmeni imajını uyandırır. Kelimenin dâmân şekli de kullanılır.

Sevgilinin gül desenli eteğe benzetilmesine razı olmayan Bâkî, onun cihanda yasemen gibi alnının açık, yüzünün de ak olduğunu belirtir:

Gül gibi ter-dâmene teşbîh iden kimdür seni
Yâsemen gibi cihânda alnuñ açuk yüzün ag (G. 227/3)

Ceyb; cep; gömleğin açıklığı, yarığı anlamındadır.

Feleği öven Bâkî, onun dağ ceplerini ve çöl eteklerini gümüş ile doldurduğundan bahseder ve feleği cömert olarak niteler:

Toldurdı gerçi cûd u sehâ gösterüp felek
Ceyb-i cibâl ü dâmen-i sahrâyı sîm ile (G. 403/7)

Girîban; elbise yakası, ceyb, cep anlamındadır.

Sevgilinin saç lülesinin kıvrımını, ay'ın durağı olarak niteleyen Bâkî, elbisesinin yakasını da güneşin doğuşu olarak vasıflandırır:

Menzil-i mâhdur ham-ı zülfi
Matla'-ı mihrdür giribânı (G. 488/2)

3.2.3.11. *Perde, nikâb, hicâb*

Perde; kapı, pencere gibi yerlere asılan örtü; iki yeri birbirinden ayıran şey, gergi; bir sahne eserinin büyük kısımlarının her biri; ekran; hakikati görmeyi engelleyen şey; mecâzen de nâmus.

Bâkî, şeref perdesini çektiğini ve güzelliklerle dolu bir sohbetin mumunu ateşlediğini anlatır:

Perde-i ‘izzet çeküp yakdum mahabbet şem’ini
Sandal-ı rûhı buhûr idüp müheyyâ eyledüm (G. 339/3)

Nikâb; peçe, yüz örtüsü anlamındadır.

Nikâb’ı peçe anlamında kullanan Bâkî, peçe altından sevgilinin yanağının akışının görünmesi durumunda herkesin buluttan güneşin doğduğunu zannedeceğini belirtir:

Cânâ görinse taraf-ı ‘izâruñ nikâbdan
Halk âfitâb togdı sanurlar sehâbdan (G. 365/1)

Hicâb: Utanma, sıkılma; perde anlamındadır.

Sevgilinin boyunu selviye benzeten Bâkî, sevgilinin boyunun, onun gece gibi saçlarını, güzelliğinin nuruna sakladığını belirtir:

Ne ser-keş servdür kaddüñ benüm ey nahl-i büstânum
Cemâlüñ nûrına zülf-i şebâsân hicâb eyler (G. 167/2)

3.2.4. Ev eşyaları

3.2.4.1. *Ferş, hasîr, bisât, bister, bâlîn*

Ferş; döşeme, yayma; halı, taş vb. döşetme; yayılan şey, yaygı, şilte, halı, seccâde, hasır; yeryüzü, kır, sahra anlamlarına gelir.

Ferş'i döşeme anlamında kullanan Bâkî, yaban gülünün yapraklarının yeşil bir alana saçılmasıyla sarayın bahçesinin döşemesinin gökyüzünün çatısı gibi olduğunu ifade eder:

Saçıldı sahn-ı sebzeve nesrîn varakları
Sakf-ı sipihre beñzedi ferş-i sarây-ı bâg (G. 226/4)

Bisât; kilim, minder, döşeme, keçe, yaygı gibi anlamlara gelir.

Sevgiliyi anlatan şair, onun için çöllere bile zümrütten yapılma kilimler döşendiğini ifade eder:

Sahrâlara döşendi bisât-ı zümürüdîn
Devlet anuñ ki lâle-ruhı oldu hem-nişîn (G. 379/1)

Bister; yatak, döşek anlamında kullanılır.

Hasta olan Bâkî, dinlenmesi ve iyileşmesi için yastık ve yatak yerine sevgilinin mahallesinin taş ve toprağına ihtiyacı olduğunu belirtir:

İşigün taşı ile hâk-i harîmüñ besdür
Bâkî-i haste-dile bâliş ü bister yirine (G. 422/7)

Bâlîn; yastık, koltuk gibi anlamlara gelir.

Sevgiliyi rakiplerden kıskanan Bâkî, bu defa onu her gece başını dayadığı yastıktan bile kıskanır:

Bî-tekellûf yüz sürer her şeb ruh-ı rengînüñe
Böyle niçün yüz virürsin dûstum bâlînüñe (G. 425/1)

3.2.4.2. *Kâse, fagfûr, hazef, sifâl, gırbâl, pervîzen, tâs*

Kâse; porselenden, madenden veya topraktan yapılmış çanak; bazı nesnelerin kâse gibi olan çukuru anlamındadır.

Çin’de yapılan kâseler, şiir geleneğimizde sık sık yer alır. Bu geleneği devam ettiren Bâkî, Fağfur kâsesinden bahseder:

Rahîk-i câm-ı la’lûñden alur bir cür’a cemşîdi
Şarâb-ı bezm-i ‘aşkuñdan yıkar bir kâse Fagfûrî (G. 484/2)

Hazef; topraktan yapılan çanak, çömlektir.

İran hükümdarı Cem’in, gönlü kadeh gibi el üstünde tuttuğunu belirten Bâkî, şimdilerde ise gönlün bir çanak gibi yerlere atıldığından bahseder:

Şol dil ki câm gibi el üzre tutardı Cem
Dest-i zamâne yirlere çaldı hazef gibi (G. 522/3)

Sifâl; “sifâle” olarak da kullanılan kelime, testi ve saksı parçaları; çanak, çömlek; fıstık, ceviz, bâdem kabuğu; orak gibi anlamlara gelir.

Bâkî, kimi meyhâne sakinlerini överek onların, sevgilinin mahallesinin köpeğinin önündeki çanağı bile Cemşîd’in kadehi ile değiştireceklerini ifade ederek sadece sevgilinin değil, onunla ilgili her unsurun âşık için ne denli kıymetli olduğunu ifade eder:

Seg-i kûyuñ sifâlin sâgar-ı Cemşîde virmezler
Hârâbat illerinde sâkin-i mey-hâneler vardur (G. 187/3)

Gırbâl; kalbur, iri delikli elek anlamındadır.

Şair, zerre gibi ufacık olan tozunun güneş ile dans ettiğini; fakat yine de vücudunun toprağının elekten elenmediğini söyleyerek sitem eder:

Mihr ile raks iderdi tozum zerreveş benüm
Gırbâl ile bu hâk-i vücûdum elenmedin (G.397/5).

Tâs; tas, su kabı anlamındadır.

Bâkî, sevgilinin vereceği bir tas zehri bile büyük bir lütuf sayar:

Yâr bir meclîs kurar mı k'anda bu gamgîn gönül
Devr elinden tâs tâs aguyı bir dem içmeye (Kıta. 14/1)

3.2.4.3. *Ayag, kadeh, câm, mînâ, sâgar, peymâne, piyâle*

Ayag; kadeh; tas, çanak anlamlarındadır.

Sâkîye seslenen Bâkî, kâseler sunmasını ister ve kadehin bikkınlık vermeyeceğini belirtir:

Kâseler sun bize meclisde gınâ virmez ayak
Sâkıyâ hâtırı teng eyledi el tarlığı (G. 495/6)

Kadeh; bardak; küçük bardak, içki bardağı anlamındadır.

Gül zamanını anlatan Bâkî, beyine seslenerek kadehlerin dönmesini, dağıtılmasını ister:

Dâ'im olmaz devr-i gül devrân ise bâkî degül
Gel begüm dönsün kadeh bundan yig olmaz devr-i gül (Matla. 10)

Sâgar; kadeh, içki bardağı anlamında kullanılan kelime, tasavvufta ise Allah'ın nuru ile dolan insan gönlü anlamındadır.

Sultan Süleyman'ı öven Bâkî, onun meclisinde saki, baht ve ikbalin beraber oturup kalktığını, kadehlerinde altın işlemeli olduğunu ifade eder:

Bezmünde baht sâkî vü ikbâl hem-nişîn
Câm-ı sipihr sâgar-ı pûlâd-ı zer-nişân (K. 1/42)

Mînâ; şarap şişesi; şişe, cam, billûranlamındadır.

Sevgilinin elindeki kadehin etrafında âvârelerin döndüğünü belirten Bâkî, onu kadeh renkli gökyüzüne benzetir ve etrafında yıldızların döndüğünü iddia eder:

Câmuñ etrâfın kaçan kim seyr ider âvâreler
Çarh-ı mînâfâmı gûyâ devr ider seyyâreler (G. 59/1)

Peymâne; büyük kadeh, şarap bardağıdır.

Bâkî, gönül kanının şarabının ve kafa kâsesinin onda bir kadeh olduğu muhabbet şarabının, şaşılası bir meyhâne olduğunu ifade eder:

Hûn-ı dil mey kâse-i ser anda bir peymânedür
‘Îşret-âbâd-ı mahabbet bir ‘aceb mey-hânedür (G. 136/1)

Piyâle: Kadeh, şarap bardağı anlamındadır.

Bâkî, bahar ayının geldiğini ve birkaç kadeh şarap içilmesinin tam zamanı olduğunu sakiye iletir:

Sâkî zamân-ı ‘ayş-ı mey-i hoş-güvârdur
Bir kaç piyâle nûş idelüm nev-bahârdur (G. 152/1)

3.2.4.4. *Hum, surâhî, şîşe, zücâc*

Hum; küp; şarap küpüdür.

Bâkî, gördüğü şarap küpünün lâcivert renginden bahseder:

Bâkî hemîşe gör bu hum-ı nîl-gûnı kim
Dürd-i belâ vü derdini merd-i hüner çeker (G. 163/5)

Sürâhî; sürahi, su şişesidir.

Kendine seslenen Bâkî, sürehinin renkli olduğunu belirterek kendini sürahi gibi renkli görür:

Ser-firâz olsak bu devr içre ‘aceb mi Bâkıyâ
Biz sürâhîveş bu gün rengin edâya mâliküz (G. 191/7)

Şîşe; şişe, sırçadır.

La’l-i müzâb ile şarabı kasteden Bâkî, fizruze renkli şişenin kendilerini etkilemeyeceğini bu nedenle la’l-i müzâbı sunması gerektiğini ifade eder:

Çok direng itmez bize bu şîşe-i pîruze-reng
Sâkıyâ la’l-i müzâbı sun şitâb itmek gerek (G. 256/2)

Zücâc/Zücâce; sırça, cam, şişe anlamlarındadır.

Bâkî, camdan yapılma kadehin içindeki şarabın kendini göstermemesi durumunda gönüllerin, eğlence meclisinden zevk almayacağını bildirir:

Göstermeseydi bâdesini sâgar-ı zücâc
Zevk itmez idi bezm-i safâdan gönül mizâc (G. 31/1)

3.2.4.11. Kafes, cârûb, dürc, sandûk, micmer, sâ'at

Kafes; hapishane; kafes anlamındadır.

Kafesin, içindeki güller ile süslenmediğini belirten Bâkî, onun bülbülün âhı ile tutuştuğunu belirtir:

Oda yandı hezâruñ âhından
Sanma zeyn oldu güller ile kafes (G. 210/4)

Cârûb; süpürge anlamındadır.

Sevgilinin kirpikleri şekil itibariyle süpürgeye teşbih edilir. Bâkî, sevgilinin kirpiklerini hizmetçilerin kullandığı süpürgeye benzetir:

Garazı bu ki fenâ meykedesinde Bâkî
Kıla müjgânını cârûb ola ferrâşları (G. 483/7)

Dürc/Dürce; kutu, kutucuk; hokka; sandık, cevahir kutusu; hokka gibi olan ağız anlamlarına gelir.

Ağız şekil itibariyle kutuya benzetilir. Bâkî, sevgilinin ağzının kutusunu billur bir hokkata teşbih eder:

Dürc-i dehânı var ise billûr hokkadur
Andan görünür iki latîf âbdâr la'l (G. 311/3)

Sandûk; sandık anlamındadır.

Sevgiliyi bir şah olarak niteleyen Bâkî, kendi şiirinin, sevgilinin inci kabuğuyla bezenmiş sandığında şaha yakışacak bir inci olmasını ister:

Cenâb-ı şâha ey Bâkî nisâr it lû'lû-yı nazmuñ

Bu sandûk-ı sadevkârîde dürr-i şâhvâr olsun (G. 352/7)

Micmer; buhurdan, içinde tütsü yakılan kaptır.

Bâkî, lâlenin dağın eteğinde yaktığı tütsü ile baharın gelişini müjdelediğini ifade eder:

Bûy-ı müşgîn-i bahâr irdi dimâg-ı dehre

Yakalı dâmen-i kühsârda micmer lâle (G. 466/3)

Saat; saat, zaman anlamındadır.

Saat kavramını zaman dilimi anlamında kullanan Bâkî, şarap içerek dertsiz ve acısız bir geçici zaman bulmaktan söz eder:

Mey içüp mest-i müdâm olsa ‘aceb mi Bâkî

Derd ü gamsuz güzerân eyleye bir sâ’at bul (G. 307/7)

3.2.4.12. *Tesbîh, sübha, seccâde*

Tesbîh; “Sübânallah” kelimesini söyleyerek Allah’a ta’zim etme; tespih anlamındadır.

Tespih habeleri çeşitli taşlardan yapılır ve taspihin değeri bu taşta göre ölçülür. Bâkî, vâizin elindeki mercan tespihten dem vurur:

Koyup tesbîh-i mercânı seni kim dinler ey vâ’iz

Mufasssal kıssa başlarsın garîb efsâne söylersin (G. 361/3)

Sübha; çekilen tesbih; tesbih tânesi anlamındadır.

Aşağıdaki beyitte şair, tespih tanelerinin hammaddesinin mercan olduğunu anlatmaktadır:

Câm-ı mey katreleri sübha-i mercân olsun
Gelûñüz zerk u riyâdan idelüm istigfâr (K. 18/24)

Seccâde; namazlıktır.

“Rûz-ı şek” ile Ramazan ayının başlangıcını kasteden Bâkî, bu günlerde seccâdeye ihtiyaç olduğunu belirtir:

Rûz-ı şek irdi yakîn geldi meh-i rûze yine
Bâdeden reng-pezîr olsa gerek seccâde (G. 423/6)

3.2.4.16. *Şem, kandil, çerâğ, fânûs*

Şem; balmumu, mum anlamındadır.

Pervanenin mum ateşi etrafında dönmesini anlatan Bâkî, gönlünün sevgilinin etrafında dönüşüyle pervane gibi olduğundan bahseder:

Tolaşaldan ruhı şem’ine dil-i ser-geşte
Yakdı pervâne-sıfat bâl ü peri döne döne (G. 464/7)

Kandil; aydınlatma aracı.

Bâkî, feleğin katındaki ay kandilinden bahseder:

Felek tâkındaki kandîl-i mâhı
Uyarmaz Bâkî âhum giceler yok (G. 246/5)

Çerâğ: Fıtil, mum; otlama, otlak gibi anlamlara gelir.
Bâkî, çerâğ-ı mâh ile ayın mumunu kasteder:

Çerâğ-ı mâha yine bir filori dikdi güneş
Gören kimesne kenârın meh-i nev itdi hayâl (K. 20/3)

Fânûs; küre veya silindir şeklinde cam kapak; içinde mum yakılan büyük fener, camlı mahfaza, abajur anlamlarına gelir.

Lâleye olan hayranlığını anlatan Bâkî, çimenlik sahasının yollarını aydınlatan lâlenin, geceleyin gül bahçesini al bir fanus gibi parlattığını ifade eder:

Âl fânûs ile geldi giceden gül-zâra
Virdi sahn-ı çemenüñ yollarına fer lâle (G. 466/4)

3.2.4.17. Âlet, tîşe, pergâr

Âlet; alet anlamındadır. Dîvân'da bir defa kullanılmıştır.

Sevgilinin fiziksel vasıflarını anlatan Bâkî, onun güzellik âletini mükemmel olarak niteler:

Âlet-i hüsnî mükemmel kad-i dil-cû da güzel
Ol siyeh gözler ile hak bu ki ebrû da güzel (G. 313/1)

Tîşe; balta, nacak, külünk; kesergibi anlamlara gelir.

Bâkî, viran olmuş gönlünün sevgili tarafından tamirini ister ve ondan eziyet baltası ile bir parça tamir için medet bekler:

Gelse ol şûh-ı cefâ-pîşe dil-i vîrânı
Tîşe-i cevri ile bir pâre meremmetler idi (G. 502/4)

Pergâr; pergel anlamındadır.

Bâkî, zaman üstadının eline altından yapılma bir pergel alarak gökyüzündeki ay ve güneşin dairesini çizdiğini belirtir:

Çizmege dâ'ire-i şemse-i mâhı felege
Aldı üstâd-ı zamân destine zerrîn pergâr (K. 25/11)

3.2.4.18. *Halka, esbâb, mîl*

Halka; ortası boş, yuvarlak şekil, dâire biçiminde olan şey.

Bâkî, sevgilinin siyah saçının eğriliğini tütsünün halka halka olan dumanı olarak yorumlar:

Ruhuñ âteş hat u hâlûñ bahûr-ı misk ü 'anberdür
Ham-ı zülf-i siyâhuñ halka halka dûd-ı micmerdür (G. 50/1)

Esbâb; vâsıtalar, lâzımlar anlamındadır.

Ayş ve nûş'u bir vasıta olarak gören Bâkî, onların amaca ulaşmada her dâim hazır olduklarını belirtir:

Hûr u Kevserden mey ü mahbûb ise maksûd eger
'Ayş u nûş esbabı hep hâzır müheyyâ bundadır (G. 157/2)

Mîl: Göze sürme çekmeye mahsus bir âlettir.

Bâkî, şîhab (kayan yıldız)'ın, bütün yıldızlarının gözüne sürme çekmek için sevgilinin ayağının toprağına değmiş altından sürme çektiğini belirtir:

Hâk-i râh-ı yâre tutmuş mîl-i zerrîn şîhâb
Kühl için her ahter-i gerdûn-cenâbuñ 'aynına (G. 472/3)

3.2.4.19. *Terâzû, mizân, mi'yâr, mikyâs*

Terâzû; terazi, ölçme âleti, mizan anlamındadır.

Sevgilinin güzelliğini anlatan şair, onun tartıldığı terazi kefesinin karşısına isterse iki âlem konsun yine de onun güzelliğiyle kıyaslamayacağını söylüyor:

Hemân ol Yûsuf-ı sânî iner ancak terâzüdan
‘Adîl olmaz gerekse iki ‘âlem bir yana olsun (G. 351/2)

Mîzân; terâzi, ölçü âleti, tartı; ölçek anlamındadır.

Şair kendini övdüğü bu beyitte, akıl sağlığı yerinde olan hiçkimsenin kendisinde bir eksiklik bulamyacağını dile getiriyor:

Bâkıyâ fennüñde tutmaz kimse noksânun senün
Hamdû li’llâh tab’ mevzûn ‘akl mîzânı dürüst (G. 22/6)

Mî’yâr; ölçü anlamındadır.

Felekten şikâyet eden şair, onun ölçüsüyle eksik olanların daima tam çıktığını dile getirmektedir:

Sadr-ı ‘âlîye geçürse n’ola nâ-dânı felek
Dâ’imâ nâkısı a’lâya çıkarur mi’yâr (K. 25/27)

Mikyâs: Kıyas edecek âlet, ölçek, ölçü âleti; uzunluk ölçeği; ölçek gibi anlamlara gelir.

Sevgiliden şikâyet eden şair, Yûsuf yüzlü güzelin kendisinin yaşıyla ilgili yorumlarında ölçünün kaçtığını ifade etmektedir:

Kıyâs eyler mi Nîl-i Mısra ol Yûsuf-likâ yaşum
Anuñ mikyâsı yokdur turmaz ol mâ dâ’imâ artar (G. 64/2)

3.2.5. Mûsıkî

3.2.5.1. Nağme

Nağme; ahenk, ezgi, güzel ses; bir kimsenin nazlanarak yapmacıkla söylediği söz anlamındadır.

Sevgilinin gam nağmlerinden etkilenen gönül hep yeni şeyler bulur, Zühre yıldızı ise elindeki sazı bırakır ve bu nağmelere kulak verir:

Göñül her nagme kim çeng-i gamuñda ihtira' eyler
Koyup elden felekde Zühre sâzın istimâ' eyler (G. 82/1)

3.2.5.2. *Ûd, tanbûr, çeng, kemân, kanûn, sâz*

Ûd; ağaç, odun; ödağacı; müzik aleti gibi anlamlara gelir:

Şair sevgilinin aşkından halden hale girmektedir, öyleki ateşlere yanan cismi adeta dertli nağmeler çıkaran bir ûda dönmüştür:

Kaddümi çeng eşkümi rûd eyledüñ
Cismüm âteş cânımı 'ûd eyledüñ (G. 263/1)

Tanbûr/Tanbûre/Tambur; Türk halk müziğinde kullanılan, cura, bulgari, çöğür, bağlama gibi mızrapla çalınan telli çalgılara verilen genel bir addır.

Ayrılık meclisinde kendinden geçen şair, tanburun tellerinin inleme sesleri çıkardığını söylemektedir:

Bezm-i hecrüñde müjeñ nişteri mızrâbından
Reg-i cân nâle kılur niteki târ-ı tanbûr (G. 125/2)

Çeng; el; pençe; kanuna benzer, dik tutularak çalınır bir saz; eğri büğrü anlamındadır.

Âşığın bela köşesinde iki gözünden akan gözyaşı ırmağını görenler, onları eğlence meclisinde çalınan çengin telleri sanırlar:⁴⁰

⁴⁰ Özerol, agm.

Evtâr-ı çeng-i bezm-i safâdur sanur gören
Künc-i belâda gözden akan iki rûdumuz (G. 193/2)

Aşk acısıyla feryat eden şair, çengin kendisine eşlik ettiğini ifade etmektedir:

Çeng çün nâleme dem-sâz oldu
Sâzlar içre ser-efrâz oldu (G. 493/1)

Kemân; dört teli olan, çenenin altına dayayarak çalınan yaylı saz anlamındadır.

Şair aşk elinden keman gibi çekip çevrilmektedir:

Tîr-i gamuñ nişânesidür diyü Bâkîyi
Allâh ki halk çekdi çevürdi kemân gibi (G. 526/5)

Kânun; dikdörtgen biçiminde, bir köşesi kesik, yassı bir sandık üzerine gerilmiş tellerden oluşan, tırnak adı verilen çalgıçlarla çalınan ince saz çalgısı anlamındadır.

Müzik aletlerinin şeriata uygun olmadığını dile getiren Bâkî, mûsiki nağmelerinin kanuna uyduğunu söylemektedir:

Şer'a uymaz n'idelüm nâle vü zâr eyler ise
Gerçi kânûna uyar zemzeme-i mûsîkâr (K. 18/40)

Sâz; Türk halk müziğinde kullanılan, gövdesi ağaçtan oyularak yapılmış, telli, uzun saplı çalgı, bağlama anlamındadır.

Baharın gelişiyle neşelenen bülbül bir saz gibi inlemeye, güzel sesler çıkarmaya başlamıştır:

Nev-bahârun nakşına bir savt-ı rengîn bağıladı
Başladı sâz u nevâyâ bülbül-i destân-serâ (G. 8/2)

3.2.5.3. *Nây/ney, mûsikâr*

Nây; kamış; ney, kamıştan yapılan düdük anlamındadır.

Bir kamış olan neyin içi kızgın bir demirle dağlanır ve müzik aleti şeklini alır. Sesinin çok içli olması, içinin yanık olmasına bağlanır ve ney sesi inlemeye benzetilir:

Ey dil bu demde sensin olan baña hem-nefes
Gel nây gibi inleyelüm bârî zâr zâr (M. 1.4/4.7)

Mûsîkar; izmar çeşidinden sıra, kalem, düdük; kaval; dervişlere mahsus bir saz anlamındadır.

Bayramın gelişini eğlencenin başlaması sayan şair, neşelenen çalgıcının mûsîkârı eline alarak çalmaya başladığını dile getirmektedir:

Mevsim-i ‘ayş u tarabdur şeb-i ‘îd irdi diyü
Mutrib-ı çarh eline aldı meger mûsîkâr (K. 25/5)

3.2.5.5. *Kudûm*

Kudûm; uzak bir yoldan, uzak bir yerden gelme; ayak basma; Türk müziğine mahsus usul vurma âletlerindendir.

Şair kendini nefsi arzulardan kurtarıp, toprak olduğu gün gerçek kudüm sesinin geleceğini söylüyor. Bu ifadeyle tasavvufî anlamda benlikten sıyrılmak akla geliyor:

Bâkî nisâr-ı hâk-i kadem kıl vücûduñı
Şol günde kim irişe gele müjde-i kudüm (G. 326/5)

3.2.6. Ss ve sslenmeyle ilgili âlet ve malzeme

3.2.6.1. Ârâÿs/zeyn/zb/zînet/zîver

Ârâÿÿ; ss, bezek, ziynet; süsleme, ssleniÿ, ssleyiÿ gibi anlamlar taÿır.

Allah'ın kudret elinin bütün dünyaya bir düzen verdiğini söyleyen ſair, dünyanın bir gelin gibi süslendiğini ifade etmektedir:

Cihâna zb  fer virdi yine meÿÿâta-i kudret
'Arûs-ı nev gibi ârâÿÿ itdi khne dnyâÿı (K. 15/3)

Bütün dünyanın lalelerle bezendiđini söyleyen Bâkî, tüm ellerde gller olduğunu söylemektedir:

Lâlelerle bezene niteki dest  sahrâ
Nitekim gller ile zeyn ola dest  destâr (K.18/53)

3.2.6.2. Efser/tâç

Efser; tâç, hükümdarların baÿlarına giydikleri cevahirli baÿlık; gelinlerin baÿlarına koydukları cevahirli ss baÿlık; bazı tarikat ehli ſeyhlerin giydikleri baÿlık, terek; sorguç, tarak, kuÿların baÿlarındaki uzunca tüy; eskiden kumaÿlarda, en çok sultanların giydiği elbiselerde görülen bir motif ſekli; çiçeklerin çanak yapraklarından sonraki renkli kısım anlamındadır.

Gurur ve kibir gibi kötü huylar insanlara büyük zararlar verebilir. ſair gurur ſarabını içen kimselerin gücünü, saltanatını kaybedeceğini söylemektedir:

Dÿrdi efser-i ikbâli serden
İp b-hÿ olan câm-ı gurrı (G. 511/4)

Lale adeta yeÿil bahçenin hükümdarı gibi ta giydi ve tahta kuruldu:

Çemende lâle geydi efser-i Key
Elinde tâc u taht-ı Behmen-i dey (G. 514/1)

3.2.6.3. *Ikd, tavk, hâlhâl*

Ikd; gerdanlık; inci dizmeye mahsus iplik; inci dizisi; hurma salkımı anlamındadır.

Şair kendini övdüğü bu beyitte, şiirlerini ipliği dizilmiş bir cevhere benzetiyor ve ünlü şair Hassan Bin Sabit'in bile onun şiirleriyle boy ölçüşemeyeceğini iddia ediyor:

Yine nazm eylemiş bir 'ikd-ı gevher
İder biñ kerre Hassân görse tahsîn (K. 4/5)

Tavk; gerdanlık; halka, tasma; bazı kuşların boyunlarındaki tüyden halka; tâkat, güç anlamındadır.

Süslenmeyi çok seven sevgili boynuna altın bir gerdanlık takmıştır:

Tavk-ı zerrîn takınup yine kazıtmış kaşın
İhtiyâr eylemiş üslûb-ı kalender hâtem (K. 19/13)

Halhâl; Arap kadınlarının süs olarak bileklerine taktıkları gümüşten veya altından yapılmış halka, ayak bileziği anlamındadır.

Şair, ay il yıldızları gökyüzüne takışmış bir halhala benzeterek çok yakıştığını ifade etmektedir:

Ne hoş yaraşdı sipihre kevâkib içre hilâl
Takında pâyine gûyâ ki cevherî halhâl (K. 20/1)

3.2.6.4. *Mir'at*

Mir'ât; ayna; meşhur bir çeşit lâle anlamındadır.

Sevgilinin güzelliğinden söz eden şair, onun güzelliğinin cihanı gösteren bir ayna olduğunu söylemektedir:

Görmez cihânı gözlerümüz yâri görmese
Mir'ât-ı hüsni var ise 'âlem-nümâ imiş (G. 218/4)

3.2.6.5. Şâne

Şâne; tarak anlamındadır.

Sevgilinin saçını tarayan tarak misk kokar:

Göricek sîn-i miske beñzetdüm
Şâne-i zülf-i 'anber-efşânuñ (G. 249/3)

3.2.6.6. Sürme/kuhl/tûtiyâ

Sürme/kuhl/tûtiyâ; sürme, göze sürülen ilaç anlamındadır.

Dîvân şiirinde, saba rüzgârında sürme özelliği olduğu bilinmektedir. Bu beyitte bu özelliğe dikkat çekilmektedir:

Hâk-i pâyin sakın ey bâd-ı sabâ nergisden
Hayfdur kühl-i cilâ dîde-i nâ-bînâyâ (G. 467/6)

Bu beyitte sevgilinin ayağının toprağı âşık için bir sürme olmuştur:

Hâk-i râhı güher-i tâc-ı selâtîn-i cihân
Ayağı topragıdır sürme-i 'ayn-ı a'yân (K. 2/15)

Sevgilinin ayağının toprağının eşiği şanslı gözler için bir sürme ve saltanat niteliğindedir:

Âsitânı toprakından tûtiyâ-yı çeşm-i baht
Hâk-pâyı cevherinden kîmyâ-yı saltanat (Tb. 3.2/2)

3.2.6.7. *Anber, misk/nâfe*

Anber; güzel koku; güzellerin saçları anlamındadır.

Sabah rüzgârının üflediği güzel amber kokusu bütün cihanı saracak kadar etkili ve büyüleyicidir:

Nefha-i müşğîn-nesîm-i hulkı tutdı ‘âlemi
Her taraftan şimdi bûy-ı ‘ûd u ‘anberdür gelen (Tb. 3.4/3)

Müşk/Misk/Nâfe; misk kokusu, güzel koku.

Sevgiliyi tasvir eden Bâkî, onun yanağını ateşe kokusunu misk ve anbere siyah saçlarını ise halka halka dumana teşbih etmektedir:

Ruhuñ âteş hat u hâlûñ bahûr-ı misk ü ‘anberdür
Ham-ı zülf-i siyâhuñ halka halka dûd-ı micmerdür (G. 50/1)

3.2.6.7. *Gül-âb, sipend, kâfûr, ûd, abîr*

Gül-âb; gül suyudur.

Yeşil bahçeleri anlatan Bâkî, bahar rüzgârlarının üflemesiyle her yanı gül ve misk kokusunun sardığını anlatmaktadır:

Sahn-ı çemende nefha-i bâd-ı bahâr ile
Bâkî gül-âb u gâliye misk oldu âb u gil (G. 287/5)

Sipend; üzerlik tohumu; tütsü olarak kullanılır.

Âşık, her daim aşk ateşiyle yanmak ister ve bunun için gönülden üzerlik tohumu ister:

Göñül bir rind-i 'âlem-sûz şûh-ı şeh-levend ister
Ki 'aşk odına yakmaga dil ü cândan sipend ister (G. 143/1)

Kâfûr; hekimlikte kullanılan, beyaz, yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, ıtırı kuvvetli bir maddedir.

Güneş ışığının yanında kafurdan yapılmış bir mumum sönük kalması gibi sevgilinin güzelliğinin karşısında da sabahın ışıkları sönük kalır:

Belürmez hüsnüñe karşı çerâg-ı subh-dem nûrî
Ne deñlü fer vire hûrşîd öñinde şem'-i kafûrî (G. 484/1)

Ûd; ağaç, odun; ödağacı anlamındadır.

Eğer elinde ödağacı ve anber varsa bunlar yazı yazarken kamış kalem ve mürekkebe dönüşür:

Zamân-ı kitâbetde kilik ü mürekkeb
Elinde olur var ise 'ûd u 'anber (K.3/18)

Abîr; güzel koku anlamındadır.

Sevgilinin yürüdüğü yoldan esen sabah rüzgârı ile her yanı güzel kokular sarmaktadır:

Hâk-i rehûnden irdi meger subh-dem nesîm
Bûy-ı 'abîr ü 'anber ile toldı bu taraf (G. 228/3)

3.2.7. Tıbbî âlet ve malzelmeler

3.2.7.1. Penbe, nîşter

Penbe; pamuk anlamındadır.

Aşığın göğsündeki aşk yarasına pamuktan bir fitil yerleştirilir:

Sînemde zahmuñ içre olan penbe-i fetîl
Ol yasemîne döndi ki korlar karanfüle (G. 447/4)

Nîşter; hekim bıçağı, neşter anlamındadır.

Sevgilinin ayrılık acısından şikâyet eden Bâkî, onun kirpiklerinin bir neşter gibi kendini yaraladığı dile getiriyor:

Bezm-i hecründe müjeñ nişteri mızrâbından
Reg-i cân nâle kılur niteki târ-ı tanbûr (G. 125/2)

3.2.7.2. İlâc/dermân

İlâc/dermân; ilaç, çare anlamındadır.

Dîvân şiirinde aşk acısı çok önemli bir yer tutar. Aşk acısının hiçbir ilacı yoktur. Doktorlar bu konuda acizdir, hatta onların vereceği ilaçlar aşk açısını artırır:

Derd-i ‘aşk artar ilâc itdükçe Bâkî şöyle bil
‘Âciz olmışdur etibbâ aña dermân itmede (G. 414/7)

Gönlü aşk hastası olan Bâkî, sevgilinin derdinde, derman bulmaktadır:

Bâkî-i haste-dili derd ile dermânde koyup
Gayrı derdine devâ eyleme ihsân eyle (G. 475/5)

3.2.7.3. *Merhem*

Merhem; deriye sürülerek kullanılan, içinde birçok etkili madde bulunan, yumuşak ve koyu kıvamda, yağlı veya yağsız ilaç çare gibi anlamlara gelir.

Ayrılık acısıyla yararlı gönlün yarasına merhem olacak tek şey sevgiliye kavuşmaktır:

Sîne-i mecrûh-ı mehcûrun oñulmaz yarası
Merhem-i vasluñ olur olursa dermân zahmına (G. 411/5)

3.2.7.4. *Zehr, iksîr, tiryâk*

Zehr; zehir, ağı anlamındadır.

Aşk açısından yakınan şair, gam zehrini içen acılı aşığın ağzını şeker bile tatlandıramaz demktedir:

İnkisâr-ı bâl ile zehr-i gam itse telhkâm
Şehd şîrîn itmez agzın ‘âşikuñ sükker bile (K. 10/8)

İksîr; te’sirli, yarar şurup; biricik şifâ, en te’sirli sebep anlamındadır.

Aşk derdinden insanın teninin sararmasına şaşmamak gerekir zira aşk iksiri ölü bir teni bile canlandıracak güçtedir:

Derd-i mahabbet eylese cismi ‘aceb mi zerd
İksîr-i ‘aşk-ı pâk ile altun olur cesed (G. 43/4)

Tiryâk; afyon, zehirlenmeye karşı kullanılan panzehir anlamındadır.

Gam yükü çeken şair, gam afyonunun kendisine bir panzehir olamayacağını, o merhaleleri çoktan geçtiğini söylemektedir:

Gamuñ afyûnını tiryâk diyü baña ‘arz itme
Yüri sag ol benüm ‘ömrüm ben ol tiryâkden geçdüm (G. 316/3)

3.2.8. Kitap ve yazı ile ilgili maddî unsurlar

3.2.8.1. Kitap, nüsha

Kitap; ciltli ve ciltless olarak bir araya getirilmiş, basılı veya yazılı kâğıt yaprakların bütün; herhangi bir konuda yazılmış eser; kutsal kitap anlamındadır.

Şarabın faydalarını anlatan şair, bu fikrini ariflerin kitaplarına dayandırmaktadır:

İnkâr itme sûfî şarâbuñ menâfî’in
Üstâd-ı hikmet öyle buyurmuş kitâbda (G. 469/3)

Nüşâ: Birbirinin tıpkısı olan yazılı şeylerin her biri; gazete, dergi vb.nde sayı; benzer, aynı anlamındadır.

Kur’ân ve hadis birbiriyle çelişmez, aksine birbirini destekler ve tamamlar.

Hâkden kaldur eyâ dâver-i dîn-perver kim
Nushadur cümle ser-â-pây Hadîs ü Kur’ân (K. 2/39)

3.2.8.2. Defter, mecmû‘a

Defter; yazı yazmak için bir araya tutturulmuş kâğıt yaprakları.

Sevgilinin yüzünün ve yanağının güzelliklerini yazmak için bir defter tutmayı isteyen şair, bu defterin yapraklarının gül yaprağı olmasını istemektedir:

Yaraşur zülf ü ruhuñ vasfına defter yazsam
Kâğıdı berg-i gül ola hat-ı defter sünbül (K. 24/41)

Mecmû'a; toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi; seçilmiş yazılardan meydana getirilen yazma kitap; dergi anlamındadır.

Sedefi bir mecmuaya benzeten şair, bu mecmuada sevgilinin inci dişlerini tasvir etmektedir:

Dür dişüñ vasfında şi'rüm defterin gördi meger
Kim sade f mecmû'asını saldı deryâ koynına (G. 430/4)

3.2.8.3. *Fermân, tuğra*

Fermân; emir, buyruk, padişah tarafından verilen yazılı emir, berat, buyrultu anlamındadır.

Sevgiliye bağılılığını dile getiren şair, ta ezelden beri aşk fermanının kölesi olarak muhabbet mülkünde yaşamaktadır:

Ezelden şâh-ı 'aşkuñ bende-i fermânıyuz cânâ
Mahabbet mülkinün sultân-ı 'âlî-şânıyuz cânâ (G. 13/1)

Tuğrâ; Türk padişahlarının imza ve alâmeti olan özel şekil. İlk defa Oğuz Kağan tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Ahitnâme, fermân, berât, para, kitâbe vs. yerlerde kullanılırdır. Daha sonraları pul, senet, bayrak ve resmî evrâkta da kullanılmıştır. Rivayete göre Osmanlı tuğrası ilk kez Murad Hüdavendigâr tarafından kullanılmış olup şekli de onun parmak ve pençesinin şekli imiş.

Sevgilinin saçları, yanaklarına vurulmuş bir tuğraya benzetiliyor:

Yazıldı haddüñ üzre hatuñ zâhir olmadın
Dirsem 'aceb mi zülfüñe tuğrâ-yı bî-misâl (G. 291/4)

3.2.8.4. *Mektûb/nâme*

Nâme; mektup, sevgi ve aşka dair yazılmış mektup, kitap, mecmua. Dîvân şiirinde aşk bir nâmedir. Nâme-i muhabbet tamlaması daha çok âşık ile mâşuk arasında istenilen bir durumdur. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri de kâğıt üzerinde bir mektuptur. Yine saç, yanak üzerindeki duruşu ile Çîn şahından Rûm ülkesine gönderilmiş bir mektubu andırır. Mektuplar âşığı ferahlattığı gibi bazen içi yalan ve tezvirle de dolu olabilir.

Şair, sevgiliyi olan aşkını gözyaşı incilerinden oluşan bir mektupla ilan ediyor:

‘Arz itdüm aña nâme ile lû’lû-yı eşküm
Cân riştesi mektûb-ı dürer-bâre sarıldı (G. 535/2)

Mecnun, Leyla’ya mektup göndermek için başına konan kuşları kullanmaktadır:

Gâhî cenâb-ı Leyliye mektûb uçurmaga
Urındı Kays başına mürğ âşiyânesin (G. 382/5)

3.2.8.5. *Şîrâze*

Şîrâze; kitap ciltlerinin iki ucunda bulunan ve yaprakları muntazam tutan gibi anlamlara gelir.

Sevgili için bir dîvân yazılmasını isteyen şair, şîrâze olarak huri gibi sevgilinin saçının telinin kullanılmasını dilemektedir:

Vasf-ı hüsn-i yâr ile bir tâze divân baglasun
Târ-ı zülf-i hûrdan bend eylesün şîrâze gül (G. 301/4)

3.2.8.6. *Safha, levh, sahîfe*

Safha; bir şeyin düz yüzü; bir cismin görünen tarafları; yazılmış veya yazılabilir sahife; ince, yassı ve geniş cisim, levha, yufka; bir hâdisede bir biri ardınca görülen hallerin her biri anlamındadır.

Sevgilinin yanaklarını firuzeye benzeten Bâkî, yüzünü ise gümüş bir levhaya teşbih etmektedir:

Misâl-i hurde-i pîrûze hattı
Mücellâ safhası bir levh-i sîmîn (K. 4/6)

Levh; yassı, düz, üzerine resim, yazı gibi şeyler yazılabilen nesne anlamındadır.

Eğlence meclisinden söz eden şair, oradaki şiirlerin altın bir levhaya yazıldığını söylemektedir:

Tuhfe-i bezmüñ içün bu gazel-i rengîni
Levh-i zerrîne yazup eylesün ezber hâtem (K. 19/38)

Sahîfe; üzerine yazı yazılan veya basılan bir kâğıt yaprağının iki yüzünden her biri; kâğıt yaprağı anlamındadır.

Bâkî olan Allah'tır, bu dünya saltanatı ise geçicidir diyen şair, asıl olanın güzel bir isim bırakmak olduğunu söylemektedir:

Minnet Hudâya devlet-i dünyâ fenâ bulur
Kalur sahîfe-i 'âlemde adumuz (G. 192/6)

3.2.8.7. *Defter, kâğıt, varak, evrâk*

Defter; dikilmiş kâğıt mecmuasıdır.

Sevgilinin boyunun güzelliğini yazmak için tüm insanlar asker gibi saf saf dizilmeli ve yazmaya başlamalı:

Vasf-ı kaddüñle hırâm itse ‘alem gibi kalem
Leşger-i satrı çeker defter ü dîvân saf saf (G. 229/7)

Kâğıt; yazı yazmaya, baskı yapmaya, bir şey sarmaya yarayan kuru, ince yaprak anlamındadır.

Şair güzel sevgilinin saç ve yanaklarını yazmak için kullanılacak defter kâğıdının gül ve sümbülden olmasının yerinde olacağını söylemektedir:

Yaraşur zülf ü ruhuñ vasfına defter yazsam
Kâğıdı berg-i gül ola hat-ı defter sünbül (K. 24/41)

Varak; yaprak, kitap yaprağı anlamındadır.

İlkbaharın gelişi sevgilinin güzel yüzünün kitabından yeni bir sayfa açılmasıdır diyen şair, bu sayfa ile bülbüllerin ötmeye başladığını anlatıyor:

Nev-bahâr açdı cemâlüñ mushafından bir varak
Ol varakdan başladı gülşende bülbüller sebak (K. 243/1)

Evrâk; kâğıt yaprakları, kitap sayfaları; resmî kurumlarda işlem gören belgeler; yazılmış kitaplar, mektuplar veya yazılar anlamındadır.

Şair havada uçuşan gül yapraklarını uçuşan güvercin kanatlarına teşbih etmektedir:

Elden evrâkın salup bir bir uçurdu göklere
Beñzedi bir dil-ber-i şûh-ı kebûter-bâze gül (K. 301/2)

3.2.8.8. *Kalem/hâme, kıl*

Kalem/Hâme; kalem anlamındadır.

Şair sevgilinin ince kaşlarını bir kıl kaleme teşbih etmektedir:

Nazenîn ebrûlaruñ hakkâ ki kılmış kıl kalem
Hüsnuñi şol dem ki tasvîr itmiş üstâd-ı ezel (G. 310/3)

Sultanın elindeki kalemi fazilet ve güzel söz söyleme fidanına benzeten şair, onu bu şekilde methetmektedir:

Destinde hâme fazl u belâgat nihâlidür
Medh ü senâ-yı şâh-ı cihân aña berg ü bâr (K. 9/22)

Kilk: Kamış kalemdir.

Aşk acısı çeken şair, ah kamışlarının dertlerini yazması durumunda göklerin tutuşacağını iddia etmektedir:

Kilk-i âhum yazarsa sûz-ı dili
Dutışur nûh sipihrün evrâkı (G. 540/2)

3.2.8.9. *Mıstâr, hokka, mühre, dürc*

Mıstâr; satır yapacak aletin adı, mastar, mistâr.

Gam kâtibi aşğın aşk mektubunu yazmak için onun gönlünü kılıçla mastar çeker:

Kâtib-i gam nâme-i a'mâl-i 'aşkum yazmaga
Tîg-i dil-ber şerhalardan sîneme mıstar çeker (G. 183/4)

Hokka; içine mürekkep konan mâden, cam veya topraktan yapılmış küçük kap; içine tükürülen kap anlamındadır.

Dîvân şiirinde sevgilinin ağzı hokkaya teşbih edilir:

Dürce-i dehânı var ise billûr hokkadur

Andan görünür iki latîf âbdâr la'l (G. 48/4)

Mühre; bir çeşit yuvarlak ve pürüzsüz cam küredir. Eskiden üzerine yazı yazılan veya ebru yapılan kâğıtlar mühürlenir idi. Hattatlıkta kâğıtlar âherlendikten sonra mühre ile cilalanır ve perdahlanır, sonra da kuruyan ebrulu kâğıtların üzerinde kalan kitreler mühürlenerek kâğıda parlaklık verilirdi. Böylece boyaların kalıcılığı da sağlanmış olur. İki çeşit mühre vardır. Çakmak mühre: Her iki yanında elle tutmak için kolu olan ağaçtan yapılmış ve içinde 10-12 cm. boyunda, 2-3 cm. eninde ve 7-8 mm. kalınlığında bir çakmak bulunan mühredir. Cam mühre yumurta biçiminde cam veya billurdan yapılmış mühredir. Aşk elinden aşığın yaraları kanar ve dağlanır:

Karardı mühre-i dâgum kızardı şerhâlarum

Bu cism-i zerd baña câme-i se-reng oldu (G. 489/3)

Dürce, dürce; kutu, kutucuk; hokka; sandık, cevahir kutusu; hokka gibi olan ağız anlamındadır.

Dîvân şiirinde sevgilinin ağzı bir bir inci kutusuna teşbih edilir:

Dürce-i dehânı var ise billûr hokkadur

Andan görünür iki latîf âbdâr la'l (G. 311/3)

3.2.8.10. Harf, elif, dal, ayn, lâm, mîm, nûn, sin

Harf; dildeki bir sesi gösteren ve alfabeyi oluşturan işaretlerden her biri, kod anlamındadır.

Gam harflerini yazan kalemin şekli “âh”tır, mürekkebi ise siyah bir “âh” dumanıdır:

Harf-i gama devât u kalem şekl-i âhdur
Aña mürekkeb âhda dûd-ı siyâhdur (G. 61/1)

Elif; Arap alfabesinin ilk harfidir.
Selvi boylu sevgilinin hasretiyle âşık sinesine elif şeklinde çizikler atar:

Hasret-i kaddûñ ile kanlu elifler çeksem
Sînede her biri bir serv-i gül-endâm olsa (G. 460/4)

Dal; Osmanlı alfabesinin onuncu harfi.

Güzellik bahçesinin fidanı olan sevgilide öyle kusursuzdur ki hiçbir eğrilik, kambur yoktur:

Ey nihâl-i bâg-ı hüsn andan ne dadı dalı var
La’ l-i nâbı beñzedürlermiş leb-i şîrînüñe (G. 425/4)

Ayn; göz; aslı, kendisi; bir şeyin eşi, tıpkısı; kaynak, pınar; Osmanlı alfabesinin yirmi birinci harfidir.

Sevgilinin dudaklarını “mim” harfine benzeten şair, onu iki gözünün iki yay şeklinde kaş ile belirginleştğini söylüyor:

Şekl-i dehânuñ eyledi levh-i kalemde mîm
Cânâ ol iki ‘aynı yazan iki yâyıla (G. 465/6)

Lâm; Osmanlı alfabesinin yirmi altıncı harfi olup "ebced" hesabında otuz sayısının karşılığıdır; "i" sesini verir.

Dîvân şiirinde sevgilinin kaşları şekil bakımından “lâm” harfine teşbih edilir:

Ol iki zülf-i müşg-i gâliye-fâm
Olmuş ebrûlaruñ hilâline lâm (G. 329/1)

Mîm; Osmanlı alfabesinin yirmi yedinci harfi.

Şair, sevgilinin kaşını “râ” harfine, boyunu “elif” harfine, ağzını ise “mim” harfine teşbih etmektedir:

Kaş râ kad elif dehân ise mîm
Kıldıñ ey mâh halkı emrüne râm (G. 329/2)

Nûn; Osmanlı alfabesinin yirmi sekizinci harfi olup "ebced" hesabında elli sayısının karşılığıdır; Arabî târihlerde Ramazana işarettir.

Kur’ân’da bir sûrenin adı olan “Nun”, dîvân şiirinde şekil olarak sevgilinin kaşına benzetilir:

Cemâlûñ mushafını dil-berâ gördükçe bu Bâkî
Okur Ve’ş-şems yüzüne kaşuña sûre-i Nûnı (G. 535/5)

Sîn; Osmanlı alfabesinin on beşinci harfidir.

Şair, sevgilinin saçlarının kıvrımlarını “sin” harfine benzetiyor:

Mîmdür gûya dehânuñ safha-i mâh üzredür
Sîne beñzer şâne-i zülfüñ ki sâl üstindedür (G. 124/6)

3.2.9. Savaş âlet ve malzemeleri

3.2.9.1. Ok/nâvek/tîr/hadeng/peykân/kemân

Ok/nâvek/tîr/hadeng; ok anlamındadır. Divân şiirinde sevgiliye ait birçok güzellik unsuru oka benzetilmiştir. Ok, belli başlı silah olmakla eğitimi büyük önem taşırdı. Usta-çırak ilişkisi içinde öğretilen okçuluk kemankeşler yetiştirirdi. Ok atma müsabakaları yapılır ve bu hususta rekorlar kırılırdı. İstanbul'daki Tozkoparan, Okmeydanı, Nişantaşı gibi semt isimleri bu geleneğin hatırasını yaşatır.

Dünyayı cefa kaynağı olarak gören şair, çarh elinden yaralıdır ama âh oklarının hedefinde çarhta vardır:

Ey çarh gerçi cânuma geçdi cefâñ okı
Ammâ hadeng-i âhuma sen de nişânesin (G. 382/6)

Hicran aşığı yaralayan bir oktur. Sevgilinin gamzeleri ise bu ok yarasını derinleştirir:

Tîg-i hecrûñle ber-â-ber kıldı
Nâvek-i gamzelerüñ zahmı ziyâd (G. 37/3)

Âh akları çok güçlüdür, öyle ki demiri bile deler geçer. Bu sebepten âh aklarından kaçınmak gerekir:

Sakın sakın ki ey kaşı yâ tîr-i âhdan
Yer gök demür olursa felekler deler geçer (G. 62/3)

Aşğın âh okları öyle güçlüdür ki gökyüzünü kevgire çevirebilecek kadar etki eder:

Zahm-ı hadeng-i âh ile deldüm şu deñlü kim
Kef-gîre döndi günbed-i heft âsmânı gör (G. 77/6)

Peykân; temren, başak, okun ucundaki sivri demir. Mızrağın demirine de peykân denildiği olur.

Sevgilinin gamze okları hakkında kullanılır. Sevgilinin okları öyle etkili ve yaralayıcıdır ki, o okların ucu tâ kemiğe kadar ulaşır:

Oklaruñ sehmi sîneye iricek
Ser-i peykânun üstühâne değer (G. 113/3)

Keman; yay [ok atan]; kavis; keman anlamındadır.

Dîvân şiirinde sevgilinin kaşları keman, kirpikleri ise oka teşbih edilir:

İtdi şikâr gönümi bir şûh-ı şeh-levend
Müjgânı tîr ü kaşı kemân turrası kemend (G. 34/1)

3.2.9.2. *Hançer, sinân, gürz*

Hançer; bu kavram ucu sivri ve eğri olan ve iki yanı keskin bıçak şeklindeki savaş âletinin adıdır. Dîvân şiirinde sevgilinin kaşı, eğriliği yönünden; göz, gamze ve kirpiği de âşıkta açtığı yara nedeniyle hançere benzetilmiştir. Savaş aleti olarak da kullanılır.

Sevgilinin kirpik okları adeta bir hançer gibi aşığın bağrını deler:

İderken tîr-i müjgânun gibi hükmin revân hançer
Görüp şemşîr-i gamzeñ kendüden geçdi hemân hançer (G. 155/1)

Sinân; mızrak, süngü anlamındadır:

Şair dünyayı koruyan şeylerin kılıç ve mızrak olmadığını, aksine sevgilinin ok gibi kirpikleri ve yan bakışı olduğunu söylemektedir:

Gözeden ‘âlemi müjgânun ile gamzeñdür
Dime ey şâh-ı cihân tîg u sinânum gözedür (G. 68/4)

Gürz; silah olarak kullanılan uzun saplı, büyük demir topuz anlamındadır.

Sultanın gücünden söz eden Bâkî, onun elinin bir gürz kadar güçlü olduğunu anlatmaktadır:

Zûr-ı dest-i devleti gürz-i girân-ı satveti
Düşmen üzre hamle-i Sâm u Nerîmân eyledi (K. 7/19)

3.2.9.3. *Kılıç/şemşîr/tîğ/seyf*

Kılıç/şemşîr/tîğ/seyf; “kılıç” manasındadır.

Fazilet kılıcı ve hüner oklarını kullananları uyaran şair belâ kılıçlarına ve kaza oklarına karşı onları uyarmaktadır:

Seyf-i belâ vü sehm-i kazâyâ siper gerek
Her kim ki tîğ-i fazl u kemân-ı hüner çeker (G. 79/5)

Şair sevgilinin atının hızlı ve çevik, kılıcının ise keskin olduğunu anlatmaktadır:

Yügrük atıñ kılıcuñ keskin didüm
Gâh tîğın geh semendin gösterür (G. 174/4)

3.2.9.4. *Siper, cevşen*

Siper; arkasına saklanılacak şey; koruyucu yer; gizlenip savaşılabilecek yer veya şey; kuytu, korunabilen; şapka kenarı, önü gibi anlamlara gelir.

Bir savaş sahnesini tasvir eden şair, yelkenli gemilerin siperden çıkarak denizi coşturdukları anlatmaktadır:

Çıkup yelkenlüler Rûmî siperden bâdbânlarla
Yine gösterdiler cûş u hurûş-ı bahr-i ‘ummânı (K. 14/20)

Cevşen; örme zırh, vaktiyle giyilen savaş elbisesi anlamındadır.

Aşığın âh ateşleri öylesine güçlüdür ki, gökyüzünün çelik zırhını bile paramparça edecek güçtedir:

Cevşen-i pûlâd-ı çarhı çâk çâk itdüm dahı
Âh-ı âteş-bârumuñ şemşîr-i bürrânı dürüst (G. 22/4)

3.2.9.11. Hedef, nişân

Hedef; nişan, nişan alınacak yer, amaç, nişangâh; meram, maksat, gaye, amaç gibi anlamlara gelir.

Âşık için sevgiliden gelen her şey çok değerlidir, sevgilinin ona attığı bir ok yarası onun için bir saadet nişanı gibidir:

Zahm-ı hadeng-i yâr sa'âdet nişânıdır
Sînem ideydi ol kaşı ya kâşkî hedef (G. 228/4)

Nişân; nişan, iz, belirti; işaret, fabrika işareti; yara izi; amaç, hedef, vurulması istenilen nokta anlamındadır.

Şair kendine cefa eden gökyüzüne seslenerek ah oklarının hedefi olduğunu söylemektedir:

Ey çarh gerçi cânuma geçdi cefâñ okı
Ammâ hadeng-i âhuma sen de nişânesin (G. 382/6)

3.2.9.12. Livâ, râyet

Livâ; bayrak; mülkî idarede kaza ile vilâyet arasında bir derece, sancak; tugay; tuğgenaral anlamındadır.

Sultanı övmek için yazılan bu beyitte şair, onun kılıcının düşman kanı döktüğünü ve onun saltanat sancağının dalgalandığını anlatmaktadır:

Düşmene salınsa tîg-i hûn-feşânı yaraşur
Yiridür olsa hırâmân ol livâ-yı saltanat (Tb. 3.2/3)

Râyet; sancak, bayrak anlamındadır.

Şair sevgilinin uzun boyunu, zafer ve fetih bayrağı taşıyan bir fidana benzetmektedir:

Dil kişverini ol yürümişler harâb ider
Kaddûñ nihâli râyet-i feth ü zafer çeker (G. 79/3)

3.2.10. Nakil vasıtaları

3.2.10.1. Mahmil

Mahmil; deve üstüne çatılıp her birine bir kişinin oturması için iki taraflı konulan aparat. Üstü örtülü olup uzun yolculuklar ve çöl kervanları için geçerlidir. Şehir içinde insan omuzunda taşınan mahmiller kullanılırdı. Taht-ı revan dört yandan elle tutulan mahmil cinsidir.

Mecnun, Leyla'sına gönlünde mahmil içinde gülümseyen bir güzelin tahtını andıran bir taht hazırlamıştı:

Cây itmiş idi Leylîye Mecnûn dil içinde
Bir sûret idi cilve kılan mahmil içinde (G. 413/1)

3.2.10.2. Ceres, gâşiye, rikâb

Ceres; çan; hayvanın boynuna takılan çingirak; zindan anlamındadır.

Sevgilinin köyünü Hicaz'a benzeten şair gönlünün bir çan gibi sürekli orayı yad ettiğini söylemektedir:

Dil ceres gibi Hicâz-ı kûyuñ
Yâd idüp turmadın eyler feryâd (G. 41/3)

Gâşiye; kıyamet; örtü, zar, perde; at eyerinin altına örtülen sırmalı veya şeritli örtü, haşa anlamındadır.

O sultan öyle büyük bir sultandır ki, onun at örtüsünü Dârâ, üzengisini ise İskender tutsa münasiptir:

Dârâ revâ ki gâşiyesin ala dûşına
Lâyık budur ki ola Sikender rikâbdâr (K. 9/10)

Rikâb; üzengi; büyük bir kimsenin katı, önü anlamındadır.

Şair, ulu sultanın atının üzengisini güzellerin tutmasını istemektedir:

Hûblar tutsa rikâbın yiridür cümle kaçan
Esb-i nâzı felek ol husrev-i hûbâne çeker (K. 12/9)

3.2.11. Diğer çeşitli imâlî unsurlar

3.2.11.1. Dâm, kemend, kayd, girih

Dâm; tuzak, ağ anlamındadır.

Sevgilinin saçları gönül kuşunu avlayan bir tuzak gibidir:

Olmasañ ger cihânda bir dâne
Zülfüñ olmazdı cân mürğına dâm (G. 329/5)

Kemend; uzakta bulunan herhangi bir şeyi tutup çekmek üzere atılan ucu ilmekli uzun ip; güzelin saçı anlamındadır.

Dîvan şiirinde sevgilinin saçları aştığı yakalayan bir kement gibidir:

Beter buldum dil-i dîvâneyi her çend pend itdüm
Saçuñla bend idüp âhir giriftâr-ı kemend itdüm (G. 336/1)

Kayd; ayağa vurulan zincir, pranga, bukağı; bağlama, bağ, bağlayacak şey, bağlanma; bir kâğıda yazılı olan şeyin hülâsasını, târihini, numarasını deftere geçirme, böylece geçirilen hülâsa; sınırlama, belirtme; ehemmiyet verme; yazma, yazılma; endişe, gaile, telaş anlamındadır.

Şair dünya bağlılığından kurtularak şarap içmeyi tavsiye ediyor, dünya kaygısı çekenlerin yok olup gittiğini anlatmaktadır:

Kayd-ı ‘âlemden halâs ol câm-ı mey nûş eyle kim
Niceler nâ-bûd olur dünyâ bu dünyâdur yine (G. 455/5)

Girîh; düğüm, bağ anlamındadır.

Sevgilinin saç zülüfleri düğüm düğüm olmuş bir şekilde yanaklarından bir sümbül gibi sarmaktadır:

‘Ârızuñda ol iki zülf-i girih-gîrûn senüñ
Suya konmuş iki garrâ tâze sünbüldür baña (K. 12/2)

3.2.11.2. Silsile, zencir

Silsile; zincir, zincirleme olan şey; art arda gelen şeylerin meydana getirdiği sıra; soysop, ocak; seri, dizi anlamındadır.

Şair sevgilinin bir silsile gibi uzanan saçlarına âşık olmuştur:

Gerçi hâl u hatuñ âşüftesi çokdur ammâ
Beni dîvâne kılan silsile-i gîsûdur (G. 46/3)

Zencîr/zincir; dîvân şiirinde aşğın çektiği gam ile sevgilinin saçını zincire benzetilir. Gam, uzun olduğu ve sonu gelmediği için; zülûf ve saç ise, şekil ve örgü nedeniyle zinciri andırır.

Sevgilinin saçını örgü şeklinden dolayı bir zincire benzetilmiştir:

Ser-i zülûfîle zencîrin sürer dîvânedür sünbül
Gam-ı hâlûnle yanup lâleler kühsâre düşmüşdür (G. 173/4)

3.3. Diğer Maddî Unsurlar

3.3.1. Madenler, mücevherler ve kıymetli unsurlar

3.3.1.1. Ma'den, kân

Kân; mâden ocağı, mâden kuyusu; bir şeyin membaı, kaynağı anlamındadır.

İnsanın kâmil olması için altın ve mücevher sahibi olması bir anlam ifade etmez diyen şair, asıl yücelik irfan madenlerinden beslenmeye bağlıdır demektedir:

Şeref virmez dür ü gevher kemâl olmaz zer ü zîver
Hüner kesb it hüner bahr-i fazîlet kân-ı 'irfan ol (K. 11/9)

3.3.1.2. Sîm, zer, zerrîn

Sîm; gümüş. Bu kavram dîvân şiirinde daha çok rengi dolayısı ile bahis konusu olur. Öncelikle ay'ı, hilâli ve ay ışıklarını ifâde eder. Sevgilinin bedeni, eli, kolu, yüzü, çenesi vs. de sîme benzetilir. Gümüş çekene sîm-keş denir.

Dîvân şiirinde sevgilinin teni renk yönünden gümüşe benzetilir:

Sîme beñzer diyenlerün tenüñi
Hele ey dûst sözleri katı hâm (G. 329/3)

Zer; altın; akçe, para anlamlarına gelir.

Dünyaya kıymet vermeyen insanlar için altın ve toprak aynı değerdedir:

İzüñ tozına urmış rûy-ı zerdin ‘âşık-ı şeydâ
Fenâ ehli katında hâk ü zer ya’nî ber-â-berdür (G. 328/2)

Zerrîn; altından yapılmış, altın; altın gibi sarı; parlak.

Şair eğlence meclislerinde kullanılan altın işlemeli kadehlerin gül ve nergislerin elinde olduğunu anlatmaktadır:

Demidür bezm-i safâda açıla süfre-i gül
Yiridür nergis alursa ele câm-ı zerrîn (G. 392/2)

3.3.1.3. *La’l, yâkût*

La’l; kırmızı ve değerli bir süs taşı.. Edebiyatta en çok sevgilinin dudağı için benzeyen olur. Bazen âşığın gözü ve gözyaşları da la’le benzer. Kıymetli oluşu nedeniyle şairler kendi şiirlerini de la’le eşdeğerde gösterirler.

Sevgilinin kırmızı dudaklarını la’l taşına benzeten şair, o kırmızı dudaklardan bir kez öpen yüz yıllık bir cisme bile can geleceğini söylemektedir:

Bulsa câm-ı la’l-i cân-bahş-ı lebûnden cür’a hâk
Hâk içinde mürde-i sad-sâle cisme cân gelür (K. 6/7)

Yâkût; yakut taşı. En kıymetlisi nar tanesi gibi kırmızı olandır. Buna yakût-ı rummanî de denir. Yenildiğinde kalbe iyi gelirmiş. Bu nedenle yakûtı müferrih denilen bir çeşit pahalı şerbet de yapılmış. Divân şiirinde yakut la’l ile aynı özellikleri taşır. Sevgilinin dudağı, aşıkın ağlamaktan kızarmış gözü ve kanlı gözyaşları yakutu andırır. Kadeh, yüzük, gerdanlık, küpe, hokka vs. eşya yapımında

da kullanılan yakut, daha çok kırmızı rengi ve kıymetli oluşu dolayısıyla söz konusu edilir. Şarabın rengi de yakuta benzer.

Şair erguvanının üzerindeki damlaları bir yakuta benzetmektedir:

Dür ü yâkût ile bir nahl-i murassa' sandum
Ergavân üzre dökilmiş katerât-ı emtâr (K. 18/6)

3.3.1.4. Cevher, zümürüd

Cevher; değerli taş, cevher, mücevher. Güher, gevher, cevâhir, mücevher kelimeleri de cevher yerine kullanılır.

Şair kendini överek söylediği şiirleri birer cevhere benzetmektedir:

Bâkî sözi gibi cevher itsün
Perverde iderse kân-ı imkân (G. 375/5)

Zümürüd; zümrüd şeklinde de yazılan kelime; kıymetli, yeşil bir cins taş anlamına gelir.

Şair güneşin her sabah yeniden doğarak, altın renkli ışıklarıyla yeşil bahçelere aydınlattığını anlatmaktadır:

Her seher sahn-ı zümürüd-gûn-ı gerdûn üstine
Âfitâb altun tabakdan tâ ola gevher-feşân (K. 22/34)

3.3.1.5. Gevher, güher, dürr, lü'lü, mercân

Gevher; elmas, cevher; inci; değerli taş; bir şeyin aslı, esası anlamındadır.

Sümbüle benzeyen sevgili, kulağına elmas bir küpe takınmış olarak gül bahçesinde gezintiye çıkmıştır:

Sahn-ı gülzâra gelüp eyledi arz-ı dîdâr
Jâlelerden takınup gûşına gevher sünbül (K.24/6)

Dürr; inci anlamındadır. Klasik edebiyatta sevgilinin dişleri, teri, vuslatı; âşığın gözyaşı; şairin şiiri ve güzel söz yerine kullanılır.

Sultanı metheden şair, onun yüksek mertebesini anlatabilmek için şairlerin şiirlerinde söz yerine inci ve mücevher dizmelerinin bile onu anlatmak için yeterli gelmeyeceği kanaatindedir:

Kelimâtum yirine dürr ü güher nazm itsem
İdemez mertebe-i fazluñı eş'âr iş'âr (K. 25/37)

Lü'lü; inci; bakire, el değmemiş anlamındadır.

Şair aşk kuşunu avlayabilmek için incileri buğday tanesi gibi kullanmaktadır:

Dâm-ı âgûş içre düşmez ol tezerv-i hoş-hırâm
Dâne-i eşküm egerçi lü'lü-yı şeh-vârdur (G. 58/4)

Mercan; dîvân şiirinde sevgilinin dudağı, ağzı, âşığın kanlı gözü ve gözyaşları mercana benzetilir.

Şair, sevgilinin dudaklarını mercana teşbih etmektedir:

Ol hâl-i siyeh Bilâl ü lebler
Yâkût biri birisi mercân (G.375 /2)

3.3.1.6. Pûte

Pûte; içinde mâden eritilen tava; nişan tahtası anlamındadır.

Şair sevgilinin aşkının tesirini anlatabilmek için aşkı, içinde mâden eritilen kızgın ve yakıcı bir pûteye benzetiyor:

Olurdu pûte-i ‘aşkuñda yanmaga râzî
Bulaydı şast-ı gamundan dil-i fikende halâs (G. 220/2)

3.3.1.7. *Direm, nakd*

Direm; akçe, para; dirhem; gümüş para anlamındadır.

Şair sultana dua ederek onun eteğinin yaz ve kış saba rüzgârının getirdiği paralarla dolu olmasını istiyor:

Hemîşe tâ kıla keff-i direm-feşân-ı sabâ
Şitâda dâmen-i kühsâr u deşti mâl-â-mâl (K. 21/32)

Nakd; akçe, mâden para; para olarak bulunan servet; peşin para anlamındadır.

Eğlence meclislerini tasvir eden şair, jalenin elindeki her şeyi kadehe koyduğunu anlatmaktadır:

Jâle nakdîn kadehe koydı çemen bezminde
Cem’ idüp saklamadı gonca gibi zer lâle (G. 466/7)

3.3.1.8. *Metâ, mâl*

Metâ’; satılacak mal, eşyâ; sermâye, elde bulunan varlık anlamındadır.

Akıllı insan dünyaya bel bağlamaz, dünya nimetlerinin kimseye yar olmayacağını ve ömrün bir nefes kadar kısa olduğunu bilinciyle hareket eder:

‘Âkil oldur gelmeye dünyâ metâ’ından gurûr
Müddet-i devr-i felek bir demdür âdem bir nefes (G. 211/4)

Mâl; değerli ve gerekli şey; varlık, servet; para, nakit, gelir; tüccar eşyâsı.

Şair dünya nimetleri için dertlenen insanların, hayatın gerçeklerinden habersiz olduğunu anlatmaktadır:

Gam çeken mâl ü metâ’-ı dehr-i bî-bünyâd için
Neydügin bilse me’âl-i hâl-i dünyâ kâşkî (G. 496/4)

3.4. Tabiat Kültürü

3.4.1. Kozmik dünya

3.4.1.1. *Felek/eflâk/çarh/gerdân/fezâ/sipih/âsumân/âsmân/semâ*

Felek; gök, gökkubbe ve gökyüzünü ifade eden bu kelime dîvân şiirinde aynı zamanda çarh, âsuman, sipih, gerdün, feza ve sema kelimelerini de karşılar ve çok defa bu kelimelerin yerine kullanılır. Özellikle çarh kelimesiyle eş anlamlı olup biri diğerinin yerini tutar. Felek de çarh gibi geniş ve mecazi olarak dehr, dünya, devran, âlem, talih, baht, kader anlamlarını içine alır. Bu değişmeceli mânaları ile genellikle tevriyeli bir şekilde kullanılır.

Sultanı metheden şair, onun hareminin üstünde altın işlemeli bir kubbeyi andıran gökyüzünün olduğunu söylemektedir:

Harem-i kadrine bir günbed-i zerkâr felek
Aña bir tâk-ı murassa’ kemer-i kâh-keşân (K. 2/18)

Şair sevgilinin saçlarından yayılan misk kokusunun dünya döndükçe âleme dolamaya devam edeceğini söylemektedir:

Tolar bûy-ı müşgîn-i zülfüñle ‘âlem
Döner nâfe-i miske çarh-ı müdevver (K. 3/5)

Gerdân; gerdûn şeklinde de kullanılan kelime; dönücü, dönen, devreden, felek, dünyâ, semâ anlamlarını taşır.

Şair, gökteki yıldızları sevgilinin boynuna takılmış inci bir kolyeye benzetmektedir:

Tulû' idince ufukdan miyân-ı encümde
Takıldı gerden-i gerdûna sanki 'ıkd-ı le'âl (K. 20/2)

Fezâ: Ucu bucağı bulunmayan boşluk, dünyanın sonsuz genişliği anlamında kullanılır.

Şair, sevgiliyi sonsuz gökyüzündeki yıldızların başı olan bir askere benzeterek, onun bir fetih sancağı taşıdığını söylemektedir:

Ol kim livâ-yı feth ü zafer reh-berin çeker
Sahn-ı fezâ-yı çarhda ser-'asker-i nücûm (G. 326/2)

Sipîhr/âsumân/asmân/semâ; asmân, semâ, felek, tâlih, gökyüzü gibi anlamlara gelir.

Şair, gecenin yaşananları örten bir kemer olmasına rağmen, canının aksiyle her yerin aydınlandığını söylemektedir:

Giceler sanma sipîhr üzre kamerdür görmen
Cânumuz 'aksi geçer mihr-i münevver yirine (G. 422/2)

3.4.1.2. Mâh/meh/kamer/bedr/hilâl/mehtâb

Mâhmeh/kamer/bedr/hilâl/mehtâb; ay anlamındadır. “Neyyir-i asgar” yani “küçük mutluluk” adıyla nam salmıştır. Ay bir ışık kaynağıdır. Işığı ise güneş gibi ateş değil, nurdur.

Dîvân şiirinde sevgilinin yüzü; parlaklığı, rengi, şekli, güzelliği ve erişilmezliği dolayısıyla ay'a benzetilir. Sevgilinin yüzünü, ay ışığı gibi güzel olarak niteleyen şair sevgilini etrafındaki küçük çocukların sanki ay ile yürüdüğünü söylüyor:

Diller revâne oldılar ol meh-likâyıla
Etfâl-i şehir sanki segirdürler ay ile (G. 465/1)

Şair gökteki ayı, bir yanı sarı diğer yanı kırmızı olan bir elmaya benzetmektedir:

Şu sîb şekline girdi şafakda cirm-i kamer
Güzellenüp ola bir yanı sarı bir yanı al (K. 20/4)

3.4.1.3. Zühre

Zühre; “sa’d-ı asgar” yani küçük mutlu diye adlandırılan bir yıldızdır. “Nâhid, Çobanyıldızı, Venüs, Sa’d-ı asgar (küçük mutluluk)” gibi isimleri vardır. Yeşil ve parlak renkler de ona aittir. Felek’in sâzendesi olarak bilinir.

Zühre elindeki saz ile dîvân şiirinde, neşe ve eğlence ile özdeşleşmiş bir yıldızdır:

Göñül her nagme kim çeng-i gamuñda ihtira’ eyler
Koyup elden felekde Zühre sâzın istimâ’ eyler (G. 82/1)

3.4.1.4. Mirrih/Merîh

Mirrih/Merîh; Merih, Mars ve Behram gezegeni olarak da bilinir. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Yunan mitolojinde savaş tanrısı olarak bilinir. Burçlar içinde yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkâr olurlarmış.

Merih, heybetli ve ürkütücüdür. Âşığa zulüm ve eziyette sınır tanımayan sevgililer bu açıdan Merih’e benzetilir:

Felek-i 'işrete bir ahter-i ferhunde iken
Yine Mirrîh-sıfat turma döker kanı kadeh (G. 32/2)

Dîvân şiirinde çoğunlukla savaş, kılıç, kan gibi olumsuz çağrışımlarla anılan Merîh, bu yönüyle eline hançer alarak âşığı öldürmeye kasteden sevgiliye benzer.

Bâkıyâ gökde şihâb atılmadı Mirrîh-i çar
Rûy-ı yâre öykünür diyü mehe hançer çeker (G. 183/7)

3.4.1.5. Güneş/mihr/şems/hûrşîd/âfîtâb/âf-tâb

Güneş/mihr/şems/hûrşîd/âfîtâb; Güneş bütün yıldızların en ünlüsü, en parlağı ve çoğunun en büyüğüdür. Bazen, güneş sevgiliye, bazen de sevgili güneşe benzer.

Dîvân şiirinde sevgili, çoğunlukla rengi, parlaklığı, büyüklüğü ve güzelliği bakımından güneşe teşbih edilir:

Başuñ gerekse göklere irsün güneş gibi
Dervişlik dilerseñ eger zerreden kem ol (G.289/5)

Dönemin sultânları da çeşitli açılardan güneşe benzetilmiştir. Sultân Süleymân Hân:

Tutdı cihânı pertev-i hüsnüñ güneş gibi
Toldı sadâ-yı 'aşkuñ ile kâh-ı Kün fe-kân (K. 1/35)

Etrâfa saldı şa'sa'asın gûşe gûşe mihr
Oldı ufukda mühr-i Süleymân gibi 'ayân (K. 1/10)

Yansun yakılsun âteş-i hecrüñle âfîtâb
Derdüñle kara çullara girsün sehâbdan (M. 1.5/6)

Sultân Selîm Hân:

Hûrşîd öñinde şu'lelenür mâh-ı nev müdâm
Gûyâ ki şem'a karşı görünür kenâr-ı câm (K. 23/1)

3.4.1.6. *Bircîs/Müşterî*

Bircîs/Müşterî; altıncı felekte bir gezegendir. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir.

Dîvân şiirinde Müşterî feleğin kadısı olarak kabul edilir. O önüne gelen herkesi sorgular:

Kâdî-i mahkeme-i 'âlem-i bâlâ Bircîs
Müşkilin müftî-i re'yünden ider istifsâr (K. 25/34)

3.4.1.7. *Keyvân/Zühal*

Keyvân/Zühal; bu felek yedinci gökteredir. Eski coğrafyaya göre de yedinci iklime hâkimdir. Bu iklim kuşağında siyah renkli insanlar yaşar (msl. Hintliler). Çünkü siyah renk Zühal'indir. Bu yıldıza Keyvân denildiği de olur.

Şair gökteki yedinci bölümde oturan Zühal yıldızını fil bakıcısı bir Hintli'ye benzetmektedir:

Bâlâ-yı çarh-ı heftüme Keyvân-ı kühne-sâl
Oturmuş idi niteki Hindû-yı pîl-bân (K. 1/8)

3.4.2. Burçlar ve kırân

3.4.2.1. *Burç*

Güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen yörüngenin içlerinden geçtiği belli sembollerle gösterilen on iki takımyıldızdan her biri. Burç (çoğulu burûc ve ebrâc) sözlükte “güzel olmak, örtülerinden sıyrılmak, yükselerek görünür olmak” mânalarına gelen berec kökünden Arapça bir isimdir.

Şair sultanın adaletinin bir güneş gibi mutluluk burcundan doğarak, doğudan batıya her yeri aydınlattığını söylemektedir:

Togup gün gibi zerrîn tâc ile burc-ı sa'âdetden
Yitişdi şarkdan garba ziyâ-yı 'adl u ihsânı (K. 5/2)

Sevgilinin yüzünü arada bir göstermesi, şair için şeref burcunda bir yıldız doğması gibi büyüleyicidir:

Bürc-i şerefde ahter-i bahtum tülû' ider
Gösterse yâr manzaradan gâh gâh rû (G. 401/4)

3.4.2.2. *Hamel*

Hamel; kuzu, koyun, koç anlamlarına gelen Hamel, on iki burç içinden bir tanesi olup koyun takımyıldızının dünyaya etkisinden dolayı bu adla anılır.

Misk kokusu bir ceylandan elde edilir. Şair bu hadiseye telmihte bulunarak koç burcunun geldiği zaman her yerin misk koktuğunu anlatmaktadır:

Cihân pür-bûy-ı müşg-i nâfe-i Çîn
Hamel burcında seyr eyler gazâle (G. 456/4)

3.4.2.3. *Mîzân*

Mîzân; terazi, tartı anlamlarına gelen bu burç Dîvân şiirinde terazi anlamıyla da kullanılır ve özellikle Yûsuf peygamberin teraziye konup satılmasına telmih yapılır.

Şair, gökyüzünün güneşin altın ışıklarını teraziyle, bahşiş dağıtır gibi saçtığını söylemektedir:

Zer-i hurşîdini mîzân ile sarf eyler çarh
Nice yanında onun bahşişi meydâna gelir (K. 15/30)

Şair bu beyitte Yûsuf peygamberin teraziye konup satılmasına telmih yapmaktadır:

Ayaguñ tozıyla vezn itmez birin ehl-i nazar
Toptolu Yûsuf-likâlarla bu gün mîzân-ı ‘îd (G. 39/2)

3.4.2.4. *Hûşe*

Hûşe; sünbüle ve başak olarak da bilinen bu burç, astronomide göğün kuzey yarım küresinde bulunan yedi parlak yıldızdan müteşekkil bir dörtgen biçimindedir. Başak burcu olarak bu burcun özellikleri ile birlikte kullanılır. Ülker yıldızının bir başağı andırması nedeniyle bu adla anılır.

Şair sevgilinin şehla bakışlarıyla ölen kişinin bu uğurda ölmeyi Ülker yıldızına bile değişmeyeceğini söylemektedir:

Ey felek ol gözleri şehla gamından hâk olan
Nergis-i kabrin değişmez hûşe-i Pervînüñe (G. 425/5)

3.4.2.5. *Kırân*

Kırân; yakınlık anlamına da gelen bu kavram, iki gezegenin bir burçta birleşmesi hâdisesidir. İki çeşit kırân vardır: kutlu yıldızların kırânına, “kırân-ı sa’deyn”; kutsuz yıldızların kırânına, “kırân-ı nahseyn” denir. Devrinde kırân-ı sa’deyn olan sultana “sâhib-kırân” lakabı verilir. Böyle padişahlar dört kılıç kuşanmış. Müşteri ile Ay’ın kırânı en kutlu zamanmış. Eskiden sikkeye, yani üstünde padişahın adı ve alâmeti olan altın ve gümüş paraya da kırân denildiği olurmuş.

Şair: “sevgilinin terleyen yüzüne yapışan örtüsünü görenlerin ay ile Ülker yıldızının yan yana geldiğini sanmaktadır.” diyerek sevgilinin eşsiz güzelliğini vurgulamaktadır:

‘Îzâr-ı yâr ‘arahnâk olunca ey Bâkî
Görenler itdi sanur mâh ile kırân Ülker (G. 150/5)

3.4.3. Yıldızlar ve diğer gök cisimleri

3.4.3.1. *Ahter/ahterân/encüm/kevkeb/kevâkib/necm/nücûm/sitâre*

Yıldız kavramı, eski edebiyat metinlerinde “sitâre, ahter, kevkeb, necm, nücûm, tencîm” gibi eş anlamlı kelimelerle karşımıza çıkar. Yıldız ilmi ise, burç ve gezegenlerin durumlarına göre gelişen astronomi ilmi olarak tanımlanabilir. Yıldızlar ilminin esasını yedi gezegen ile on iki burç oluşturur. Bu ilme göre her insan, bitki, hayvan ve maden bir yıldızın etkisindedir. Gezegenlerin her birinin duygu, ahlak, huy ve sağlık üzerinde etkileri vardır. Bunlar soğan kabuğu gibi birbirini saran hava katmanlarından içten dışa doğru şöyle sıralanmıştır: Ay, Utarid, Zühre, Güneş, Mirrih, Müşteri, Zühal. Bunlardan her birinin bir feleği vardır.

Dîvân şiirinde sulatanlarla yıldızlar arasında bir ilişki kurma geleneği vardır. Bu beyitte şair Kanûnî'den söz ederek, gökteki yıldızların inerek onun önünde eğilmesini istemektedir:

Eger peyk olurlarsa lââyık öñince
İnüp tâc-ı zerrîn ile heft ahter (K. 3/14)

Gözyaşı şekli, tane tane olması, parlaklığı yönünden yıldız (nücûm, sitâre, Ülker) benzetilir. Sevgili aya benzetilince âşığın gözyaşları sevgilinin eziyetinden dökülen yıldız olur. Bu durumdan hoşlanan sevgili, gülüp eğlenerek güneş gibi dolaşır:⁴¹

Eşküm döker sitâre gibi cevri ile o mâh
Hûrşîd gibi hurrem ü handân olup gezer (G.138/2)

Şair Ali Paşa'yı methettiği bu beyitte onun insanlara yol gösteren bir hidayet yıldızı olduğunu söylemektedir:

⁴¹ Özerol, agm.

Var ise necm-i hidâyetdür o fass-ı rûşen
K'olur anuñla nice sâlike reh-ber hâtem (K. 19/22)

Şair gökteki yıldızların sevgilinin ayağının toprağını özlediğini ve onun eşiğinde yer almanın yollarını gözlediğini söylemektedir:

Ayaguñ toprağın özler bulurken gökde yir kevkeb
İşigüñ cânibin gözler zehî 'âlî-nazar kevkeb (G. 17/1)

3.4.3.2. Şihâb

Şihâb; kıvılcım, kayan yıldız anlamındadır. İnanişâ göre Şeytan, bazı haberleri öğrenebilmek için melekler âlemine ve Arş'a yaklaştıkça melekler, yıldızları atarak onları kovalarlarmış. Bizim yıldız kayması dediğimiz olayın aslı bu imiş. Yine inanişâ göre ateş söndürülmeden ortada bırakılıp gidilmezmiş. Çünkü şeytanlar, ateşteki kıvılcımlarla oynar ve yangın çıkartırlarmış. Bu, ateşin külle örtülmesi veya tamamen söndürülmesi için uydurulmuş bir efsanedir.

Şair aşığın ahlarını kayan yıldızlara benzetenleri uyarak dikkatli olmalarını istemektedir:

Şihâb sanma felekde giceyle zâhir olan
Mahabbet ehlinüñ ol tîg-i âhı yarasıdur (G. 94/2)

Şair, Kanûnî Sultan Süleyman'ın korkusuyla ateşli bir hastalığa tutulmuş gibi titreyen yıldızların gökte bir iple bağlandığını söyleyerek hükümdarını övmektedir:

Lerzende görse havfuñ ile teb tutar sanur
Bağlar şihâb gerden-i gerdûna rîsmân (K. 1/22)

3.4.3.4. Süreyyâ, Pervîn

Süreyyâ; Ülker ve Pervîn diye de bilinen ve kuzey yarım kürede yer alan bir yıldız kümesinin adıdır. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir.

Kanûnî döneminin ünlü şeyhülislamı Ebu's-su'ûdEfendi için yazılan bu beyitte, onun hükümlerini verirken ne denli dikkatli olduğu vurgulanmaktadır:

Nücûm içinde Süreyyâ terâzû ile yürür
Ki sâdır olmaya eyyâm-ı devletinde vebâl (K. 21/19)

Pervîn; Süreyyâ ve Ülker'in bir diğer adı olan Pervîn yıldız kümesinin yıldızlar arasında ayrı bir konumu vardır. Bu kavram, kuzey yarım kürede bir yıldız kümesinin adıdır. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir. Aslında Sevr ve Hamel burcunda kümelenen bir takımyıldızdır. Kamer menziline olup sevgilinin benlerine benzetilir. Sevgilinin yüzü ay olunca benleri de Süreyyâ olur, Pervîn olur. Şair kendi şiirinden bahsederken de onu “İkd-ı Süreyyâ, Silk-i Cevher ve Rişte” olarak düşünür.

Sevgilinin benleri Pervîn yıldızına benzetilmektedir:

Sevâd-ı hatt içinde noktalardan
Şeb-i târîk içinde şekl-i Pervîn (K. 4/9)

3.4.3.5. Arş

Arş; çadır, çardak, taht anlamlarına gelir. Buradan itibaren Allah ilminin başlaması ve Levh-i Mahfûz'un Arş'ta bulunduğu inanılması dolayısıyla mecâzen Allah'ın takdirinin geldiği yer olarak bilinir. Allah'ın kudret ve ululuğu, bu kattan evrene yayılır. Bu nedenle Arş-ı Âlâ, Arş-ı Rahmân, Arş-ı İlâhî, Arş-ı Yezdân, Felek-i a'zam diye de bilinmektedir.

Şair melekleri kastederek ‘arş-ı Rahmânî’de yaşayan tayfanın duasının sultan ile birlikte olmasını istemektedir:

Hudâvendâ Hudâ ol zât-ı pâke hırz-ı cân olsun
Du'â-yı müstecâb-ı tâ'ifân-ı ‘arş-ı Rahmânî (K. 14/35)

3.4.3.6. *Sâye/zıll*

Sâye: gölge anlamına gelen bu kelime, dîvân şiirinde gerçek anlamının yanında bir de “himâye, lutf, teveccüh” anlamlarında kullanılır. Sevgilinin saç, gecenin gölgesi yerine kullanılır. Peygamberimizin gölgesinin yere düşmemesi, gölgenin güneş dolayısıyla oluşumu, gölgeden korkma, gölgenin sahibini terk etmemesi vs. yönlerden söz konusu edilir.

Şair, gece saçlı sevgilinin gölgesinin nur saçan ayın gölgesi gibi olduğunu söylemektedir:

Tâbı gitmez o zülf-i şeb-rengüñ
Oldı hem-sâye-i meh-i enver (G. 140/4)

Şair sevgilinin emri altındakilerin onun adalet gölgesinden çok memnun ve mutlu olduğunu söylemektedir:

Âsûde zıll-ı râyet-i ‘adlinde kâ’inât
Kevn ü mekâna sâye salan şâhsârı gör (G. 122/10)

3.4.3.7. *Berk*

Berk; şimşek anlamındadır. Işığı yönünden güzellik, yüz ve yanak ile hızı yönüyle de âh, kader ve kaza ile birlikte kullanılır. Berk urmak, şimşek çakması hadisesidir. Şimşek, ateşi ve yakıcı olma özelliğiyle de bir kılıç darbesini hatırlatır.

Şair sevgilinin cihanı kaplayan kılıcının elinden kurtulabilmek için şimşek gibi hızlı olmak gerektiğini söylemektedir:

Şu’le-i tîg-i cihân-tâbuñ kaçan kim berk ide
‘Âlemi bir lahzâda bârân-ı eşküm gark ide (G. 461/1)

3.4.4. Zaman ve mevsimle ilgili kavramlar

3.4.4.1 *Zamâne/devr/devrân/vakt/dehr*

Zamâne/devr/devrân/vakt/dehr; dünyâ, felek, zaman, talih, kader; devir; şimdiki zaman; vakit, zaman, saat, günün muhtelif saatleri; mevsim; münâsip, uygun zaman ; boş zaman; geçim. ;çağ, zaman; fırsat; muayyen, belirtilen zaman gibi anlamlara gelen bu sözcükler genel olarak zamanı ifade ederler.

Sevgiliden şikâyet eden şair, onun yaşadığı zamanda hiç kimsenin rahat, selamet ve emniyet görmediğini söylemektedir:

Devrinde kimse görmedi emn ü selâmeti
Uydı zamâne tavrına ol bî-emânı gör (G. 77 /7)

Şair, uyarıda bulunarak dönen feleğin insanlar için aldatıcı olacağı uyarısında bulunuyor:

Güher-i fursatı aldurma sakın devr-i felek
Sîm ü zerle gözüñi boyamasun nergisvâr (K. 18/23)

Şair, devrin yeni ay gibi parlayan sultanının önünde her kesin lam harfî gibi eğilerek selam durduğunu söylemektedir:

Devrân içinde aña bu gün mâh-ı nev gibi
Kindür ki kaddin itmeye vakt-i selâm lâm (K. 23/16)

Şair ahının alçak dünyada yıldızları bile yere düşürdüğünü söylemektedir:

Ne taşlar başdı seng-endâz-ı âhum deyr-i gerdûna
Düşen altun kayalardur degül vakt-i seher kevkeb (G. 17/4)

3.4.4.2. Dem

Dem; bu kavram klasik edebiyatta nefes, içki, söz, an, zaman, gözyaşı gibi anlamlara gelir. Arapça okunuşu halinde “kan” ve “gözyaşı dökmek” olur. Kelime; dem-i İsâ, dem-i seher, dem çekmek, dem vurmak, dem tutmak gibi çeşitli şekillerde edebiyatımızda yer edinmiştir.

Şair gözlerinden kanlı yaşlar aktığını söyleyerek kendisine merhamet edilme zamanı olduğunu belirtmektedir:

Dökilen kanlara bak dîde-i giryânından
Dûstum Bâkîye rahm eyleyecek demlerdür (G. 108/5)

3.4.4.3. Yıl/sâl, mâh/şehir

Yıl/sâl; sene, yıl anlamındadır.

Şair sevgilinin güzelliğini tasvir ederken onun siyah saçı ile örtüsünün yıllardır ayrılmadığını söylemektedir:

‘Îzâr-ı yâre ay ile yanaşdı zülf-i Hindûsı
Velî ayrılmadı yanından anuñ bir nice yıldur (G. 89/2)

Şair dünyadan şikâyet ederek, bu dünyada bin yıl ile bir anın bir farkının olmadığını söylemektedir:

Yokdur sebât çünkü cihân-ı harâbda
Birdür hezâr-sâl ile yek-dem hisâbda (G. 469/1)

Mâh; ay; senenin on ikide bir kısmı, ay anlamındadır.

Şair dünyada aylarca ve yıllarca vefasız çok güzel gördüğünü ancak kendi yârine benzeyen bir güzel görmediğini anlatmaktadır:

Rûy u mûy-ı yâre beñzer nesne dahı görmedüm
Gerçi gördüm bî-vefâ dünyâda nice mâh u sâl (G. 293/2)

3.4.4.4. *Mevsim, fasl*

Mevsim; yılın, iklim bakımından farklılık gösteren dört bölümünden her biri, sezon; zaman, dönem, çağ anlamındadır.

Şair savaş mevsimi olmadığı için, bütün savaş aletlerinin pas tuttuğunu söylemektedir:

Mevsim-i rezm degüldür dem-i bezm irdi diyü
Sûsenüñ hançerini tutdı ser-â-pâ jengâr (K. 18/12)

Fasl; ayrıntı, ayırma, ayrılma, kesme, kesinti, bölüm; helletme, neticelendirme; dört mevsimden her biri gibi anlamlara gelir.

Şair sevgilinin gülşene gelmesini isteyerek yoluna bahar çiçeklerinin serileceğini söylemektedir:

Gül gibi gülşene kılsañ n'ola 'arz-ı dîdâr
Hayli dökildi saçıldı yoluña fasl-ı bahâr (K. 18/42)

3.4.4.5. *Bahâr, nevbâhâr*

Bahar; divân edebiyatında en çok üzerinde durulan mevsimdir. Başta gül, lâle, sümbül, menekşe olmak üzere çiçeklerin en gözde oldukları zamanın bahar oluşu ve bu çiçeklerin sevgiliden birer iz bulundurmaları, bağ be bahçenin bahar mevsiminde güzelleşmesi, akarsuların baharda daha coşkun akması vs. yönlerden şair, bahar mevsimini diğer mevsimlerden üstün tutar. Bahar mevsimi, bütün bir kış evlerinde bunalmış olan insanların kırlara koşup bezm ve eğlenceler düzenledikleri bir mevsimdir. Bu mevsimde gezinti yapılır, mesîrelere koşulur. Bu mevsimde her şey taptazedir.

Şair vuslata eren aşğın ağlamasının artmasını, baharla birlikte suların artışını teşbih etmektedir:

Dem-i vasluñ irişse çeşm-i ‘âşıkda bükâ artar
Sular tugyân ider evvel bahâr oldukça mâ artar (G. 64/1)

Nev-bahâr; dîvân şiirinde sıkça kullanılan, bahar mevsiminin ilk zamanlarını anlatır. Bu dönemde hayat ve tabiat bir diriliş içindedir. Bahar güzeldir, güzel de bahar. Bahar insanın gençliğidir. Hızla geçip gidiverir. Onun için herkes bu mevsimde mest olmuştur.

Bilindiği gibi bademler baharın habercisidir. Şair badem çiçeklerinin açılmasını bahar mevsiminin gelişine bağlamaktadır:

Meger ki ‘âlem-i ‘ulvîde nev-bahâr oldu
Döker şükûfe-i bâdâmı sahn-ı bâğa şimâl (K. 21/8)

3.4.4.6. Hazân

Hazân; sonbahar anlamındadır.

Şair sevgiliye uyarıda bulunarak bu dünyanın makam ve mevkisine güvenmemesi gerektiğini, sonbaharın baharın güzelliklerini yok ettiğini söylemektedir:

Aldanma câh u bahtına kalmaz bu rüzgâr
Bâg u bahârı n’eyledi bâd-ı hazânı gör (G. 77/4)

3.4.4.7. Rûz/gün/gündüz/eyyâm

Rûz/gün/gündüz/eyyâm; gün, günler, gündüz anlamdadır.

Yeni günün sultanı (güneş) seher vakti ufuktan çıkararak zümrüt tacını ve tahtını gösterir:

Dîvân ider vakt-i seher nev-rûz-ı sultânî meger
Devrân ufukdan gösterür taht-ı zümürüd tâc-ı zer (G. 78/1)

Şair kendini överek, bugün kendisiyle söz sahasında boy ölçüşecek kimsenin olmadığını söylemektedir:

Bâkî suhanda saña bu gün hem-cenâh yok
Tab’-ı bülendüñ evc-i belâgat hümâsıdur (G. 80/5)

Şair, dünyayı ay ve güneş terazisiyle gece gündüz durmadan altın tartan bir sarrafa teşbih etmektedir:

Çarh bir sarrâfdur mihr ile meh mîzân aña
Çâr-sûy-ı dehr içinde gice gündüz zer çeker (G. 183/5)

Şair bahar günlerinin gelmesiyle Mecnun’a benzediğini ve aşkını âleme ilan etmek istediğini anlatmaktadır:

‘Âleme leylî saçuñ sevdâsın izhâr eylerin
Nev-bahâr eyyâmıdur bir gün tutar mecnûnlugum (G. 325/3)

3.4.4.8. Subh/sabâh

Sabah; dîvân şiirinde, hem bir zaman unsuru hem de bir tabiat hâli olarak ele alınır. Zaman olarak sabah, günün başlangıcıdır. Bu zaman çok kez “seher” olarak karşımıza çıkar. Subh şeklinde daha çok “subh-ı sâdık, subh-ı kâzib” olarak karşımıza çıkar. Genel olarak sabah; karanlıktan, durgunluktan, dinlenmeden sonra aydınlık, canlılık ve çalışmayı beraberinde getirir. Ancak yine de sabahta bir mahmurluk vardır. Uğurlu bir vakit olarak da Allah tarafından rızıkların dağıtıldığı andır. Seherde edilen duâlar kabul edilir. Seher ile dinin sıkı bir bağı dile getirilir.

Şair sevgilinin güller açan yüzünü, her sabah bir gül bahçesini izler gibi seyr etmek istemektedir:

Gül gül olsun ruh-ı semen-rûyân
Subh-dem seyr-i gülsitân idelüm (G. 328/8)

Meyhanede sabahlayan şair, sakiye seslenerek sabah olduğunu ve içki vermesini istemektedir:

İrdi vakt-i sabâh ey sâkî
Bize sun var ise mey-i bâkî (G. 540/1)

3.4.4.8. Şafak

Şafak; gurutpan sonraki alaca karanlık; güneş doğmadan önceki alacalık anlamındadır.

Şair, kendisine devran elinden altın işlemeli bir kadehte içki sunulması durumunda yüzünde şafak sökeceğini söylemektedir:

Gül-gûn olurdu çihre-i Bâkî şafak gibi
Devrân sunaydı destine bir câm-ı zer-nigâr (G. 160/5)

3.4.4.9. Seher

Seher; tan yeri ağarmadan biraz önceki vakit anlamındadır.

Seher yeli sevgilinin gümüş renkli göğsünü açmış, dikenler ise gül bahçesindeki gülün düğmelerini çözmüştür:

Semenüñ sîne-i sîmînin açup bâd-ı seher
Çözdü gülşende gülüñ düğmelerin nâhun-ı hâr (K. 18/13)

3.4.4.10. Şeb/şâm/lejl

Şeb/Şâm/Leyl; gece, akşam anlamındadır. Dîvân şiirinde daha çok gündüz anlamına gelen rûz ile birlikte kullanılır. Sevgilinin yanakları rûz, saçları ise şeb olur. Gece için karanlık sıfatı kullanılır. Sevdalar geceleyin artar. Âşık geceleri sevgilisini düşünüp dertlenir. Geceleyin yol bulunmayışı, etrafın görülmemesi, yalnız başına yola çıkılmaması, bazı dönemlerde sokağa çıkma yasağı konması vb. durumlar gece ile birlikte kullanılır. Bunun yanında bezm ve sohbet geceleyin daha çok olur.

Şair, sevgilinin parlak yüzünü mehtaba, siyah saçının tellerini ise mehtabı örten bir örtüye benzetmektedir:

Ser-i zülf-i siyehkâruñ şeb-i târ
‘Îzâruñ pertevi meh-tâba beñzer (G. 116/4)

Âşık sevgilinin kara saçlarına vurulmuş Mecnun’a dönmüştür:

‘Âleme leylî saçuñ sevdâsın izhâr eylerin
Nev-bahâr eyyâmıdır bir gün tutar mecnunluğum (G. 325/3)

3.4.5. Dört unsur ve ilgili unsurlar

3.4.5.1. Âb/mâ

Âb/mâ; su anlamında kullanılan bir kavramlardır. Dîvân şiirinde âb, birçok yönden ele alınmış, çeşitli inanış, müşâhede ve telakkilere göre teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Ekmekle birlikte kullanıldığında (âb u nân) bir cömertlik sembolü olur. Akıcılık özelliğiyle ömre, kesintisizlik özelliğiyle de sevgilinin saçına teşbih edilir. Âşığın gözü çeşme, gözyaşı ise akan bir sudur. Âb-ı revân (akan su) tamlaması sevgilinin boyuna işarettir. Sevgilinin gönlü taştır. Âşık, bu taşı delmek veya yumuşatmak için devamlı akan gözyaşı suyunu kullanır. Yine gözyaşı serperek sevgilinin mahallesini sulayıp süpürür. Sevgilinin Kâ’be’yi andıran eşiğine gözyaşı suyunu götürmekle de sevaba girmiş olur.

Şair övdüğü sultanın kalemini Kevser suyuna, ondan çıkan yazıyı ise bir cennet bahçesine teşbih etmektedir:

Hat-ı nazm-ı pâki çemenzâr-ı cennet,
Elinde kalem çeşme-i âb-ı Kevser (K. 3/16)

Sevgilinin yanaklarını öpme arzusu şair için, hasta bir kimsenin su hasreti çekmesi gibidir:

‘Ârizuñ hasreti bir ‘ârızadır Bâkîye kim
Teşne-dil haste yatur iki gözi mâ gözedür (G. 67/7)

3.4.5.2. Âb-ı hayât/Âb-ı hayvân

Âb-ı Hayât/Âb-ı Hayvân; ölmezlik suyu, damlaları sonsuz hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli su, bengisu gibi anlamlara gelir. Efsaneye göre İskender, Hızır ve İlyâs aramış; Hızır ve İlyâs bulmuş ve kana kana içmişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de Zülkarneyn, Hızır ve İlyâs dolayısıyla (Kehf / 60, 72; Saffât / 123, 130; En’am / 85) bu sudan bahsedilir. Âb-ı hayât, dîvân şiirinde Hızır ve İskender ile telmih ve tenâsüp yoluyla kullanılır. Bazen şairin kendi şiirini de bir âb-ı hayâta benzettiği olur. Halk hikâyelerinde de kullanılan bu kavram çeşme-i hayât, çeşme-i cihan, çeşme-i hayvân, aynü’l-hayât şekilleriyle de kullanılır. Zulûmât ülkesinde bulunduğu inanıldığı için, sevgilinin ayva tüyleri Zulûmât ülkesini andırır.

Şair sevgilinin dudaklarını ölümsüzlük veren “Âb-ı hayât”a benzetmektedir:

Âb-ı hayât-ı la’lûne ser-çeşme-i cân teşnedür
Sun cür’a-i câm-ı lebûñ kim Âb-ı hayvân teşnedür (G. 69/1)

Susamış gönüller ayrılık vadisinde yanıp tutuşmaktadır diyen şair, sevgilinin bir Hızır gibi yetişip ölümsüzlük suyunu getirmesini dilemektedir:

Teşne-diller vâdî-i hicrânda sensüz yandılar
Hızrveş ey la’l-i nâbı Âb-ı hayvânım yetiş (G. 217/3)

3.4.5.3. Bahr/deryâ, lûcce

Bahr/Deryâ; deniz, büyük göl veya nehir anlamındadır. Dîvân edebiyatında bahr, bihâr, kulzüm, ummân, yemm, muhit gibi kavramlar deniz anlamında kullanılmışlardır. Büyüklük, genişlik, sonsuzluk, derinlik, bolluk gibi mânâlar ifade eden deniz, insanlara sonsuz faydalar sağlamaktadır. İnci ve mercan denizden çıkarılır. Bitmez, tükenmez bir hazine gibidir. Bazen coşar, taşar. Bazen de gark

eder, helâk eder. Deniz, övülen kişinin cömertliğini temsil eder. Hatta bu övülen cömertlik yanında deniz çoğu kez küçük kalır. Âşığın gözyaşları da akıp deniz oluşturur.

İnci sedef içinde bulunur, sedef ise denizden çıkarılır. Sevgilinin dişi inciye benzetilir:

Dür dişüñ vafında şî'rüm defterin gördi meger
Kim sadev mecmû'asını aldı deryâ koynına (G. 430/4)

Şair aşk denizinin kenarında dururken, rüzgâr gönül sandalını girdaplara salmaktadır:

Hâtır kenâre mâ'il iken bahr-i 'aşkda
Gird-âba aldı fûlk-i dili rüzgâr ise (G. 441/3)

Lüce; engin su; kalabalık, gürûh; gümüş; ayna gibi anlamlara gelmektedir. Aşk hevesi gönül kayığını gam denizinden kurtararak onu bir rüzgar gibi kenara atar:

Dil zevrakını lüce-i gamdan hevâ-yı 'aşk
Elbette bir kenâra atar rûzgârdur (G. 152/6)

3.4.5.4. Ebr/sehâb, berf

Ebr/Sehâb; bulut anlamındadır. Dîvân şiirinde sevgilinin ve övülen kişinin cömertliği, lütfu, şefkati ve kahrını gösterir. Aşağın gamı, yaşlarla dolu olan gözü buluta benzer. Bulut aşkın gam ve kederini temsil eder.

Şair sevgilinin kaşlarını bahar bulutlarına, onun tüylerini ise güzellik yağmurunun ipliklerine benzetmektedir:

Ebr-i bahâr-ı 'işvedür ebrû degüldür ol

Bârân-ı hüsn riştesidür mû degüldür ol (G. 295/1)

Sevgilinin örtüsünden yüzünün bir bölümünü görenler, bulutun arkasından güneşin göründüğünü zannederler:

Cânâ görinse taraf-ı ‘izâruñ nikâbdan

Halk âfitâb togdı sanurlar sehâbdan (G. 365/1)

Berf: Kar anlamındır.

Şair yağan karları bahçeye dökülen şekerlere benzetmekte, arkasından gelen bahar bulutlarının ise bunları bitkiye dönüştürdüğünü anlatmaktadır:

Şekker dökerdi bâga mükerrer şitâda berf

Ebr-i bahâr geldi pûr itdi nebât ile (G. 415/2)

3.4.5.6. *Katre*

Katre; damla, damlayan şey anlamındadır.

Yağmur damlaları toprakta güller bitirirken, sevgilinin okları aşığın sinisini yaralamaktadır:

Peykânûñ açdı zahmumı cism-i harâbda

Güller bitürdi katre-i bârân türâbda (G. 429/1)

3.4.5.7. *Hâk/türâb*

Hâk/türâb; toprak anlamına gelir. Hâk, her şeyden önce “anâsır-ı Erbaa”dan bir tanesidir. Özellikle tanâsüp yoluyla bu tür kullanım yoluyla topraktan bazen sevgilinin övgüsü hususunda faydalandığını görürüz. Toprak dört unsurun en aşağısındadır. Dolayısıyla hâkirdir. Bu nedenle tevazûya işarettir. Âşık, sevgilisi uğruna toprak olur, sevgilisinin üzerine basmasını diler. Böylece değer bulacaktır. Hatta böyle bir toprak “âb-ı hayât” ile boy ölçüşse yeridir.

Sevgilinin bastığı topraklardan esen rüzgâr sabahları her tarafa güzel kokular yayar:

Hâk-i rehûnden irdi meger subh-dem nesîm
Bûy-ı ‘abîr ü ‘anber ile toldı bu taraf (G. 228/3)

Yağan yağmurlar toprakta güllerin yetişmesini sağlar:

Peykânun açdı zahmumı cism-i harâbda
Güller bitürdi katre-i bârân türâbda (G. 429/1)

3.4.5.8. *Gubâr/gerd, zerre*

Gubâr/Gerd; toz anlamındadır. Eşiğinin tozu, yolunun toprağının tozu, ayağının tozu, izi tozu gibi tamlamaları vardır. Âşık, daima sevgilinin ayağının tozu toprağına özlem duyar ve onlara çok değer verir.

Âşık, sevgilinin ayağının bastığı yere secde eder, bundan dolayı yüzüne toz yapışır:

Rakîb âzâr ider yâr ışiginde eylesem secde
Yüzüme yapışur gûyâ gubâr-ı kûy-ı dil-berdür (G. 149/3)

Şair rakiplerden şikâyet ederek, sevgilinin yürüdüğü yolun tozlarının yabancılara konmasından memnuniyetsizliğini dile getirir:

Gerd-i râhın çihre-i agyâra kondurmuş sabâ
Yükledük ol gâve hep rûy-ı zemînüñ minnetin (G. 383/2)

Zerre; pek ufak parça, molekül anlamındadır.

Şair sultana hizmetinde zerre kadar kusur işlemediğini belirtmektedir:

Bu fakîr anda turup hidmete meşgûl oldum
İtmeyüp zerrece sa’yinde kusûr u noksân (K. 2/51)

3.4.5.9. *Kûh/kûhsâr, seng*

Kûh/kûhsâr; dağ, dağ tepesi gibi anlamlara gelir. Klasik şiirinde dağ; daha çok inlemesi, yankı vermesi, yüksekliği, ululuğu, büyüklüğü, üzerindeki sulardan seller oluşması, bağrının taş olması, bağ ve bahçe olmayışı, hasret duygusu uyandırması vs. özellikleriyle anılır.

Âşık Ferhat'ın dağları delmesine telmihte bulunarak, kendisinin de onun gibi dağları deldiği vakit sevgilinin ona tatlı dudağını ikram etmesini istiyor:

Kûh-ı 'aşkuñda olursam Ferhâd
Acıyup eyleye şîrîn lebi dâd (G. 41/1)

Baharın gelişini tasvir eden şair, kuş cıvıltısının ve su sesinin dağlarda yankılandığını anlatmaktadır:

Sular çağlar tuyûr âvâzesinden kûhsâr inler
Bahar eyyâmıdır şimden girü şît u sadâ artar (G. 64/4)

Seng; dîvân şiirinde taş, atma, kırma, vurma gibi eylemlerle birlikte kullanılır. Kendisi kırılmaz, parçalanmaz. Âdetâ katılık, duygusuzluk, acımasızlık örneğidir.

Dünya dertlerini bir taşa benzeten şair, bu taşların sadece gönül aynasını değil İskender aynasını bile kırdığını söylemektedir:

Seng-i cefâ-yı dehr ile mir'ât-ı dil degül
Câm-ı cihân-nümâ-yı Sikender şikest olur (G. 98/4)

3.4.5.10. *Berr, kenâr*

Berr; kara, toprak parçası anlamındadır.

Şair sultanın cömert ikram elinin kara ve denizleri kapladığını ve her yöne ulaştığını anlatmaktadır:

Eyâdi-i keremüñ berr ü bahre şâmil ola
Niteki eyleye her cânibe şümûl-i şimâl (K. 21/33)

Kenâr; kıyı, çevre; deniz kıyısı; uc, köşe; nihâyet, son; kucaklama, kucağa alma; etraf pervazı, çerçeve; çenber gibi anlamlara gelir.

Şair güneşin doğmasıyla hilalin kenara çekilmesini bir geminin fırtınadan kaçıp kenara sığınmasına teşbih etmektedir:

Kara yaklaştı şeb irdi diyü keştî-i hilâl
Bâdbân açmış ider sür'at ile 'azm-i kenâr (G. 25/10)

3.4.5.11. *Hâmûn/beyâbân/bâdiye/deşt/sahrâ, vâdi*

Hâmûn/beyâbân/bâdiye/deşt/sahrâ; çöl, bozkır ve ova demektir. Dîvân edebiyatında âşık sevgilisinden ayrılmış olduğu için kendisini bir çöle düşmüş olarak gösterir. Mecnun'un çölde yaşaması ve oradaki vahşi hayvanlarla arkadaşlık etmesi sık sık ele alınan bir imajdır. Misk ceylânlarının çölde yaşamaları dolayısıyla da deşt kelimesi Hıtâ ile birlikte kullanılabilir.

Şair gözyaşlarının çölleri denize çevireceğini, ahlarının ise dağları un ufak edip çöle çevireceğini anlatmaktadır:

Âb-ı çeşmüm bahr ider hâmûnı tugyân eylese
Sarsar-ı âhum tokınsa taglar hâmûn olur (G. 147/3)

Dîvâne olup çöllerde gezmek istemeyen bir âşık olamaz, bu âşıklar ayrılık acısı ile sakın bir köşeye çekilmek isterler:

Var mı bir dîvâne kim geşt-i beyâbân istemez
'Uzlet idüp halkdan bir beyt-i ahzân istemez (G. 206/1)

Rüzgârın sevgilinin saçından çok az bir parça koparması bile hacıların çölde kalmalarına sebep olur:

Berr-i Hicâza şemme-i zülfüñ yitürse bâd
Huccâc kala bâdiyede Şâma çıkmaya (G. 474/2)

Şair Mecnun'un çöllerde gezmesine telmihte bulunarak, kendisinin de aşk elinden bazen sular gibi çağladığını bazen de rüzgâr gibi estiğini söylemektedir:

Geh âb-veş giryân idüp geh bâd-veş püyân idüp
Mecnûn-ı ser-gerdân idüp sahrâlara salduñ beni (G. 531/2)

Vâdî; iki dağ arasındaki uzun çukur, dere; bir nehrin aktığı yer, yatak anlamındadır.

Şair aşk vadisine girip genç güzeller sevmektedir:

Vâdî-i 'aşka düşüp taze cevân sevdi meğer
Bükdi kaddin nitekim pîr-i mu'ammer hâtem (K.19/10)

3.4.5.12. *Hevâ, bâd, nesîm, sabâ, habâb*

Hevâ; heves, istek, arzu; sevgi; hoşlanma; hava anlamlarına gelir.

Şair gam diyarında ah edip ağlamasına rağmen oranın havasını ve suyunu çok sever:

Mülk-i gamda eşk ü âh egler beni
Ol yirüñ âb u hevâsı hoş gelür (G. 148/5)

Bâd; rüzgâr, yel anlamlarını ihtivâ eder. "bâd-ı sabâ, bâd-ı seher, şimâl" gibi tamlamalarla ve yalnız olarak rüzgâr anlamında kullanılır.

Şair rüzgârın sevgilinin saçının havalandırmasının âşıkları perişan ettiğini söylemektedir:

Yüri ey bâd elüñ kendüñe çek zülfinden
Nice bir hâtır-ı ‘uşşâk perîşân olsun (G. 351/2)

Nesîm (rüzgâr, yel); sürekli feyz ve yardım anlamındadır.

Şair Allah’ın yardımıyla sabah rüzgârının estiğini söylemektedir:

Bâkî yitişdi gözlerüñ aydın nesîm-i subh
Hâk-i cenâb-ı sâye-i Perverdgârdan (G. 377/5)

Sabâ; doğu cihetinden esen hafif ve latîf rüzgârdır. Sabâ yelinin dîvân şiirinde kullanımı, sevgilin kokusunu taşıması, yayması ve dağıtması esası üzerinedir. O, daima sevgilinin saçlarından bir iz ve koku taşır.

Şair, sevgilinin gül bahçesine gelerek sabah rüzgârı gibi güzel bir hava estirmesini isityor:

Gülzâra gel nesîm-i sabâ gibi hoş-dem ol
Açıl derûn-ı gonca gibi şâd u hurrem ol (G. 467/6)

Habâb; su üzerinde olan hava kabarcıkları anlamındadır.

Şair kadeh üzerindeki köpüklerin rüzgârdan olduğunu söylemektedir:

Tokınupdur bâde-i gülğûna çeşm-i rûzgâr
Sâgar üzre sanmañuz peydâ olur yir yir habâb (K. 20/3)

3.4.5.13. Âteş, nâr, şu'le, şerer

Âteş; dîvân şiirinde âteş, âşığın içinde bulunduğu aşkın ıstırabıdır. Ayrıca sevgilisine duyduğu özlem ve hasret de âteş şeklinde kendini gösterir ve daima âşığı yakar.

Şair sevgiliye kavuşmazsa ayrılık ateşiyle yanıp kül olacağını söylemektedir:

Bâkîye âb-ı vasluñ irmez ise
Âteş-i hecr ile yanur kül olur (G. 156/5)

Nâr; ateş, od; cehennem anlamındadır.

Şair o sultanın eğlence meclislerinde nur saçtığını, savaş meydanlarında ise ateş saçtığını söylemektedir:

Saçar bezme nûrî döker rezme nârı
O tâc-ı murassa' o tîg-i mücevher (K. 3/15)

Şu'le; alev, ateş alevi; atlarda beyaz tüylerden oluşan benekler anlamındadır.

Şair mum ışığının önünde parlayan kadehi, güneşin yanında görünen aya benzetmektedir:

Hûrşîd öñinde şu'lelenür mâh-ı nev müdâm
Gûyâ ki şem'a karşı görünür kenâr-ı câm (K. 23/1)

Şerer; kıvılcımlar demektir.

Şair ah ateşinin kıvılcımlarının can harmanını tutuşturduğunu söylemektedir:

Hirmen-i cân u dile âteş urup giñ yirden
Şerer-i âh ile âlûde duhânum gözedür (G. 68/3)

3.4.5.14. Hâkister, ahker

Hâkister; kül, ateş külü anlamına gelen kelime, mecâzen de bülbül anlamındadır.

Aşk ateşi öyle yakıcı bir etkiye sahiptir ki şair aşk ateşinin etkisiyle yanıp küle dönmüştür:

Olmasa sûz-ı ‘aşkuñ dilde eger ziyâde
Hâkister olmaz idüm yanup bu ben fütâde (G. 478/1)

Ahker; ateş koru demektir.

Şair “kurunun yanında yaş da yanar” atasözünden hareketle aşk ateşinden gözlerinin bile ateş koruna döndüğünü söylemektedir:

Tâb-ı dilden ahker-i sûzâna döndi gözlerüm
Bu meseldür kim yanar huşkuñ yanınca ter bile (K. 10/7)

3.4.5.15. *Dûd/duhân*

Dûd/Duhân; duman, tütün; gam, keder, tasa gibi anlamlara gelir.

Şair ah ateşinin dumanını gül suyu yağdıran bir bulata teşbih etmektedir:

Dûd-ı âhum ruhuñ hevâsıyla
Ebr olur yagdurur cihâna gül-âb (G. 19/2)

Sultân Süleymân Hân için yazılan mersiye-den alınan bu beyitte şair sultanın ölümü üzerine çekilen ahların dumanının ufukları sardığını söylemektedir:

Bu acılarla çeşm-i nücüm olsun eşk-bâr
Âfâkı tutsun âteş-i dilden çıkan duhân (M. 1.3/2)

3.4.6. Hayvanlar

3.4.6.1. *Bülbül/ândelîb/hezâr*

Bülbül/ândelîb/hezâr; Türk ve İran edebiyatlarında başta âşık oluşu ve sesinin güzelliği olmak üzere çeşitli özellikleri sebebiyle adı en çok geçen kuştur. Aslı

Farsça olan kelime sonradan Arapça'ya da girmiştir. Bûlbûl için andelîb ve hezâr kelimeleri de kullanılır.

Gül bahçesinden ayrılmayan bûlbûl, güzel şakıyışıyla güle olan aşkını her daim dile getirir. Özellikle güllerin açtığı mevsimde bu ötüş feryat ve figana döner. Aşkından inleyen bûlbûl artık ağlamaktadır:

Bir lebi gonca yüzi gülzâr dirsен işde sen
Hâr-ı gamda andelîb-i zâr dirsен işde ben (G. 380/1)

Tatdı çemende nâle-i bûlbûl cihânı lik
Gülde ne çâre olmasa guş-ı suhan-şinev (G. 400/3)

Şair baharın, sevgilinin güzellik âyetini sayfa sayfa yazdığını; bûlbûlün de (bunları) gül kitabından ders ders okuduğunu söylemektedir:

Yazdı bahâr âyet-i hüsnün varak varak
Gül mushafından okudı bûlbûl sebak sebak (G. 242/1)

3.4.6.2. *Ankâ*

Ankâ; İslâm tasavvuf ve sanatında anka veya sîmurg, halk arasında zümrüdüanka adlarıyla anılan efsanevî kuştur.

Anka isterse bütün cihanı bir dane gibi gagasına alabilir:

Minkârına dilerse alur çarhı dânevâr
‘Ankâ-yı Kâf-ı kadrûne bir tu’medür cihân (K. 1/25)

Anka ismi var cismi yok bir kuştur:

N’ola dehr içre nişânum yog ise ‘Ankâyem
Ne ‘aceb seyl gibi çağlamasam deryâyem (G. 315/1)

Anka'nın Kafdağı'nda yaşadığına inanılır:

Hevâ-yı aşkuñ içre ben kaçurdum Kafa sîmurgı
Cenâh-ı himmeti ol dem ki mânend-i 'ukâbaçdum (G. 320/4)

3.4.6.3. *Hümâ*

Hümâ; devlet kuşu, talih kuşu, cennet kuşu gibi anlamları olan hümâ, Kaf dağında, Okyanus adalarında veya Çin'de yaşadığına inanılan efsanevî bir kuştur. Serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı, boz saksağanı andırır bir kuş türüdür.

Hümânın gölgesine mazhar olan kişinin sultan olacağı inancına telmih yapılan beyitte sevgilinin alnına düşen siyah saçı hümânın gölgesine benzetilmiş, sevgilinin güzellik ülkesinin sultanı mertebesine erişmesi hümânın kanatlarının gölgesine mazhar olması sebebine bağlanmıştır:

Zülf-i siyâhı sâye-i perr-i hümâ imiş
İklîm-i hüsne anun için pâdişâ imiş (G. 218/1)

Şair sevgiliyi erişilemeyen hümâ kuşuna benzetmiştir:

Hümâ-yı evc-i istignâdur ol mâh
Anun 'çün böyle mâ'ildür hevâya (G. 459/2)

Şair sevgilinin kaşına, o güzellik şahının gözüyle bakanların; onun başına, hümâ kuşunun kanadının gölgesi düşmüş sanırlar demektedir:

Ol şeh-i hüsnün gözi üzre bakanlar kaşına
Sâye-i perr-i hümâ düşmüş sanurlar başına (G. 421/1),

3.4.6.4. Semender

Semender; ateşte yanmayan bir çeşit efsanevî hayvandır. Ancak efsanevî semenderi gördüğünü söyleyen kimse yoktur.

Ayrılık ateşten daha yakıcıdır, ayrılık acısı çekenlerle karşılaştırıldığında semender daha huzurludur:

Isınurdum yirüme nâr-ı firâka nisbet
Ben olaydum eger âteşde semender yirine (G. 422/5)

Semenderveş semendüñ yanar od içre atar kendin
Su gibi akıdur degse şîrâr-ı na'li sindânı (K. 5/17)

3.4.6.5. Tâvûs

Tâvûs; Doğu edebiyatlarında adı sıkça anılan cennet kuşu.

Çirkin sesi ve ayakları, güzelliği ile kibirlenen tâvusa ceza olarak verilmiştir. Hâkim renkleri beyaz, mavi, yeşil ve siyah olan bir kuştur. Zülf-tavus kuşu münasebeti siyah renk, naz ve cilve ilgisiyle kurulmuştur. Sevgilinin yanağı üzerinde uçuşan kıvrım kıvrım saçı irem bağını dolaşmaya çıkmış tavus kuşuna benzetilmiştir:

Ham-ı zülfün ki devr eyler yanağın
İrem tâvûsıdur cevâlâne geldi (G. 498/2)

Gönül, saçına duyduğu aşkla ateşli ahlar ettikçe; gönül dumanı gezer, altın kanatlı tavus olur:

Tâb-ı zülfünle gönül kıldukça âh-ı âteşin
Dûd-ı dil cevân ider tâvûs-ı zerrin-bâl olur (G. 72/2)

3.4.6.6. Tûtî

Tûtî; papağan, dudu kuşu anlamındadır. Tûtî, şeker ile beslenirmiş ve tatlı dilli oluşu da buna bağlanır. Renkli bir kuş oluşu da zaman zaman söz konusu edilir.

Papağan, ayna karşısında konuşma talimi yaptırılır ve konuştuğu ödül olarak papağana şeker verilir. Şeker sembolik olarak sevgilinin dudağını ve dudağından dökülen sözleri simgeler:

Nice şirin olmasun kim sūd yerine anası
Sūkker ile beslemiş ol tûtî-i gûyâcuğı (G. 534/2)

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin şekerler yağdıran dudağını tatlı sözlü bir papağana benzetmektedir:

Kanı bir şîrîn-sühan la‘l-i şekerbârun gibi
Kanda gördi tûtî bir âyine ruhsârun gibi (G. 485/1)

Şirin dudağın vafında renkli gazel ne hoştur; okuyun bu şiiri, sözü şeker gibi tatlı olan tûtî eglensin:

Leb-i şîrîni vafında ‘aceb rengîn gazel düşdi
Okun bu şi’ri tûtî-i şeker-güftâre eglensün (G. 353/5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı ile papağanın şeker yemesi hadisesi arasında münasebet kurulmuştur. Papağanı şekerle beslerler, sevgilinin dudağını anmak dahi ağzı tatlandırır:

Kafes-i gamda n’ola kaldum ise tûtîvâr
Vasf-ı la’lûñ hele agzumda ya şekker yirine (G. 422/6)

3.4.6.7. *Kebk*

Kebk; keklik anlamına gelir. Bir av kuşu olarak şahin, şahbaz, doğan vs. kuşlarla birlikte anılır. Sesi ve gövdesinin güzelliği ile söz konusu edilir. Dîvân şiirinde sevgili, keklige benzetilir.

Aşk doğanı olduğunu söyleyen şair kargaya benzettiği rakiplerin üşüşüp kendisinin elinden keklige benzeyen sevgilisini alındığını söylemektedir:

Zâglar bir kebk-i ra'nâdan üşüp ayırdılar
Şâh-bâz-ı 'aşk iken elden şikârum aldılar (G. 178/3)

Bu beyitte sevgili şahinin avlamaya çalıştığı bir keklik oluyor:

Bâkî görelümn'ola gerek dest-i kazâdan
Şeh-bâz-ı dil ol kebk-i hırâmâne salındı (G. 510/7)

3.4.6.8. *Tezerv*

Tezerv; sülün demektir. Dîvân şiirinde daha çok av kuşu ve güzelliği nedeniyle anılır. Bazen âşığın gönlü olur, bazen de sevgili için benzetilen olur. Genellikle yırtıcı kuşlara av olması yönüyle beyitlere konu olan tezerv, salına salına yürüyen sevgiliyi andırır.

Şair sülüne benzettiği aklının, sevgilinin doğana bezeyen saçlarına yenik düştüğünü anlatmaktadır. Saçının doğanı, akıl sülününü almak için kutlu kanadını açarak ansızın üstüne indi:

Hümâyûn-bâl açup şeh-bâz-ı zülfün
Tezerv-i 'aklı nâ-geh ala düşdi (G. 527/4)

Şair, şahin âşığın sülün yürüyüşlü sevgiliyi avladığını, şahinin sevgilinin iki kara gözünün üstüne süzüldüğünü söylemektedir:

Şâhîn eline düşmişe döndi tezerv-i dil
İndi süzildi üstine iki kara gözün (G. 260/4)

3.4.6.9. *Kebûter*

Kebûter; güvercin anlamındadır. Bir av kuşu olarak avcı kuşlarla birlikte anıldığı gibi sevgili yerinde de kullanılır. Güvercinlerin posta görevinde kullanıldığı meşhurdur. Ayrıca güvercin eti, meze olarak oldukça makbûl görülür.

Kebûter ve hamâm adlarıyla bilinen güvercin, eski zamanların iletişim aracıdır. Evcilleştirilebilen güvercinler doğru adrese mesajı teslim ettikten sonra tekrar alıştırıldıkları mekâna geri dönerler:

Her yana mektûb uçurdu bâd-ı nev-rûzî yine
Berg-i nesrîni kebûter gibi perrân eyledi (K. 7/9)

Aşağıdaki iki beyitte de kadehin güvercin kanıyla dolu olması hadisesine telmih vardır:

Ayag elde tolu hûn-ı kebûter
Bi-hamdi'llah yine dem der-kademdir (G. 147/2)

Hûn-ı kebûter ile pür olup yine kü'ûs
Devr-i piyâle göstere mi dîde-i hurûs (G. 212/1)

3.4.6.10. *Fahte*

Fahte; üveyik kuşu, yabani güvercin anlamına gelir. Güzel sesli ve hoş görünüşlü bir kuş olup avcı kuşlardan korunmak için genellikle sık yapraklı ağaçlara (kavak, servi vb.) konarmış. Bu sebeple dîvân şairleri fahte ile selviyi genellikle birlikte kullanmışlardır.

Bâkî'nin gönül kuşuna bakın! Üveyik kuşu gibi, salınan selvi boylu sevgili yüzünden feryat etmektedir:

Mürg-i dil-i Bâkîyi görüñ fâhteâsâ
Efgân ider ol serv-i hırâmânun ucından (G. 356/5)

İlahi okuyan üveyikler herkesi uyandırdı:

Çemen etfâlinün uyhuların uçurdu yine
Subh-dem gulgule-i fâhte gül-bâng-i hezâr (K. 18/10)

Bâkî üveyik gibi bir sevgilinin koynuna giremediği için ağlamaktadır:

Subh-dem ey fâhte bîhûde efgân eyleme
Çün girürsin her gice bir serv-i bâlâ koynına (G. 430/2)

3.4.6.11. Bûm

Bûm; baykuş, edebiyatta “bûm ve cuğd” adıyla bilinir. Daha çok menfi kavramlar etrafında kullanılır.

Şair bu beyitte baykuş ile hümâ kuşunu mukayese ediyor ve baykuşun hümâ kuşu gibi gölgesi olmayacağını söylüyor:

Gelmez senünlema'rekeyhasm-ı kûr-baht
Olmaz hümâ-yı devlete hem-sâye bûm-ı şûm (G. 326/4)

3.4.6.12. Zâg

Zâg; kargadır. Edebiyatımızda gurâb ve zâğ kelimeleriyle adlandırılır. Daha çok menfi açıdan ele alınan karga, bir hiciv hayvanıdır.

En çirkin ötüşlü kuş olarak bilinen karga, halk kültüründe de iyi karşılanmaz. Ancak klasik edebiyatta kargadan daha bet sesler çıkaran biri vardır ki o da feryâd ve figân içerisindeki âşıktır. Kanatları geniş, tüyleri siyah, tarla ve bahçelere çok zarar veren bir kuştur. Rakip ve şairin düşmanları için benzetilen olmuştur. Keklik, yürüyücü, sesi ve gövdesinin güzelliğiyle sevgili, doğan Kuğu âşık, karga da siyah rengi, kötü sesi ve çirkin

görüntüsüyle rakip olarak düşünülmüştür. Rakibin kargaya benzetilmesi aşağılamak maksatlardır. Karga rakipler üşüyüp aşk doğanı olan âşığı keklik sevgilisinden ayırırlar:⁴²

Zağlar bir kebk-i ra‘nâdan üşüp ayırdılar
Şâh-bâz-ı ‘aşk iken elden şikârum aldılar (G. 178/3)

3.4.6.13. *Huffâş*

Huffâş; yarasalardan, ön ayakları perdeli kanat biçiminde gelişmiş, vücudu yumuşak sık kıllarla kaplı, iskeletleri hafif yapılı, uçabilen memeli hayvandır.

Şair bu beyitte yarasının inkârıyla güneşin hiçbir şey kaybetmeyeceğini ifade ediyor:

Güneşüñ zerre kadar kadrine noksân gelmez
Eylese nûr-ı cihân-tâbını huffâş inkâr (K. 25/25)

3.4.6.14. *Ukâb, şahin*

Ukâb; karkuş, kartal, tavşancıl kuşu.

‘Ukâb adıyla bilinen kartal, aşağıdaki beyitte anka ile birlikte kullanılmıştır. Şair kendini kanatlanmış bir kartala benzetmektedir:

Hevâ-yı ‘aşkuñ içre ben kaçurdum Kafa sîmurgı
Cenâh-ı himmeti ol dem ki mânend-i ‘ukâb açdum (G. 320/4)

Şahin; yırtıcı bir kuştur. Divân şiirinde sevgilinin saçları şahine benzetilir. Benzetme yönü ise avcılıktır. Şahin av kuşudur. Sevgilinin saçı aşığın gönül kuşunu avlar. Şahin elde taşınır ve bilekten salınır. Bazan bu kuşun boynuna küçük bir çingirak (ceres) da asılabilir. Yükseklerle uçar. Bazı zamanlarda gözü bağlanır.

⁴²Hüseyin Güfta, “Bâkî Dîvânında Siyah Renkli Unsurlar”.

Şahin avcı, yırtıcı ve acımasız bir kuştur. Şair sülüne benzettiği gönlünün acımasız bir şahin eline düştüğünü anlatmaktadır:

Şâhîn eline düşmişe döndi tezerv-i dil
İndi süzildi üstüne iki kara gözün (G. 260/4)

Şahinlerin boynuna, kaybolmaması için, ceres adı verilen çingirak takılır. Şair bu özelliğe dikkat çekmektedir:

Dil ceres gibi Hicâz-ı kûyuñ
Yâd idüpturmadın eyler feryâd (G. 41/3)

3.4.6.15. *Bâz/sâhbâz*

Bâz/Şahbâz; doğan, şahin anlamına gelir. Dîvân edebiyatında doğan veya şahin anlamında kullanılan bâz, sevgilinin gönül avlayan saçlarından kinâyedir. Âşık, bakışlarıyla saç doğanın pençeleri arasına düşer. Bazen güneş de bir doğana benzetilir.

Şair sülüne benzettiği aklının, sevgilinin doğana bezeyen saçlarına yenik düştüğünü anlatmaktadır. Saçının doğanı, akıl sülününü almak için kutlu kanadını açarak ansızın üstüne indirdi. Aşağıdaki beyitler Doğan'ın kanadını açması hadisesi işlenmiştir:

Hümâyûn-bâl açup şeh-bâz-ı zülfün
Tezerv-i 'aklı nâ-geh ala düşdi (G. 527/4)

Kanadı gûşesidür âşiyânededen görünür
Ferâga vardı meger şâh-bâz-ı zerrîn-bâl (K. 20/10)

3.4.6.16. Âhû/gazal, nahcîr

Âhû/Gazal; ceylân anlamında kullanılan âhû; güzel gözlü, güzel kokulu ve ürkek olduğu için sevgiliye benzetilir. Gözlerinin iri ve gayet siyah oluşu sevgilinin gözünü hatırlatır.

Çölde yaşayan ve gözlerinin güzelliğiyle tanınan bir hayvandır. İri ve siyah gözleriyle sevgilinin gözlerinin benzetilene olmuş ve sevgili âhû gözlü olarak tavsif edilmiştir:

Görüp çîn-i ebrû-yı müşgînüni
Siyeh çeşmüni sandum âhû-yı Çîn (G. 368/2)

Turrarlar milket-i Çîn nâfe-i müşgîn ol hâl
Gözün âhû-yı Hutun gamzelerüñdür Tâtâr (K. 18/45)

Şair aslan ve kaplanın komşuluk hakkını gözeterek normal şartlar altında saldıracakları ceylana dokunmadıklarını söylemektedir:

Kafâdâr oldılar şîr ü peleng âhûya sahrâda
İderler şol kadar şimdi ri'âyet hakk-ı cîrânı (K. 5/22)

Nahcîr; av, yaban keçisi. Divân şiirinde âşık ve aşığın gönlü, sevgilisi karşısında bir nahcîr olarak avlanmış veya avlanmayı bekler.

Şair, aşk aslanı bu çöldeki yaban keçilerini avlamadığını anlatmaktadır:

Degme nahcîrin şikâr itmez bu deştün şîr-i 'aşk
Şîr-merdân-ı dil-âverdür yine nahcîr-i 'aşk (G. 236/1)

3.4.6.17. Köpek/segân

Köpek; köpekgillerden, boy ve biçim bakımından pek çok cinsi olan, çok iyi koku alan, sadık, bekçilik ve avcılık gibi işler için beslenen memeli hayvan; Aşağılık

niyetlerle yaltaklanan veya davranışları kötü olan kimse için kullanılan bir sövgü sözü anlamındadır.

Dîvân edebiyatında seg adı ile de geçer. Menfî manaları karşılamak için kullanılır. Rakip köpeğe benzetilir:

Dün gice ol gazâli kaçurmuş rakîb-i seg
İtler gibi aradı bulınca yatak yatak (G. 242/4)

Şair, sevgilinin ağzına uçuk gibi uyuzlanmanın hesabını köpek rakibe ölmeden sormak istemektedir:

Seg rakibe nic’olur göstereyin ölmez isem
Dehen-i yâre uyuzlanmağı tebhâle gibi (G. 518/3)

Senin bulunduğun yerdeki köpeklerle kadeh arkadaşı olan her kimse, Cem’in meclisinde kadeh içmekten utansa, şaşılır mı?

‘Âr itse tan mı içmege bezm-i Cem içre câm
Her kim segân-ı kûyun ile hem-sifâldür (G. 96/2)

3.4.6.18. At/esb/eşbeh/hayl/hink/kümeýt/tevsen

At/esb/eşbeh/hayl/hink/kümeýt/tevsen; at. At, şiirlerde esb, eşbeh, hayl, hink, kümeýt ve tevsen adları ile geçer. Dîvân şiirinde at, kırk dolayında farklı isimle; at takımları ise otuz civarında farklı isimle karşımıza çıkmaktadır. Bu kültürümüzde atın ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.⁴³

Şeb-dîz Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinin erkek kahramanı olan Hüsrev'in meşhur siyah renkli atının adıdır. Şebi ihtiva eden şeb-dîz ile siyah saç arasında ilgi kurulmuştur. Şeb-dîz gece renkli, karayağız at anlamına da gelir. Sevgilinin saçında

⁴³ Ağâh Sırrı Levend, “Dîvân Edebiyatı, Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar”

asılı olan gönül şeb-dîz renkli, yani gece renkli saçtan vazgeçmek istese de bu istek ona bağlı değildir. Sevgilinin misk kokulu saçının siyah halkası ayva tüyü şeb-dîzin nalıdır:

Koyup ol zülf-i şeb-dîzi gönül geçmek diler gâhî
Velî görsem yine kalmaz ‘inân-ı ihtiyâr elde (G. 412/4)

Şair kaşını, sevgilinin atının nalına benzeterek; onu gözbebeğinin üstüne cevher yağdırdığını söylemektedir:

Olduğu’çün na‘l-i esb-i dil-bere kaşum şebih
İtdi anı merdüm-i çeşmüm güher-bâr üstine (G. 482/4)

Sevgilinin atının nalının tozu baş tacı edilir:

Nişân-ı baht u devlet gevher-i kân-ı sa’âdetdür
Gubâr-ı na‘l-i esbi tâc-ı fark-ı husrevân üzre (K. 8/9)

Sultan Süleyman’ı metheden şair o yüce padişahın atına dünya dar geldiğini söylemektedir:

Ol şeh-süvâr-ı mülk-i sa’âdet ki rahşına
Cevlân deminde ‘arsa-i âlem gelürdi teng (M. 1.3/8)

3.4.6.19. Ester, hâr, şütür/üştür

Ester; katır demektir. Kaba ve görgüsüz kimseler için mecazen kullanılır.

Şair irfan meclislerinin hızlı olan atının bile bir gün gelir katırlar gibi arpasız kalabileceğini söylemektedir:

Korkaram çâpük-süvâr-ı ‘arsa-i ‘irfân iken
Esb nâ-geh bir gice bî-cev kala ester bile (K. 10/11)

Hâr; eşek anlamındadır.

Dîvân edebiyatında merkeb ve har şeklinde kullanılır. Kalsik şiirimizde cahil insanları eleştirmek için kullanılır ve olumsuz anlamlar taşır. Dîvân şiirinde rakip genellikle eşeğe benzetilir:

Var ise çekmege her bâr-ı gamuñ
Har gibi oldu rakîbüñ mu’tâd (G. 44/2)

Kûyuña gayrıları çekse rakîb-i har-tab’
Seyl-i eşkümlle döner kadd-i dü-tâ dûlâba (G. 436/4)

Şütür/Üştür, deve demektir. Uzun seyahatler için elverişli bir hayvandır. Deve kiniyle bilinen bir hayvandır.

Şair gönül ehli olan insanların deve kini taşımasının yanlış olacağını söylemektedir:

Zâhid ne lâzım ehl-i dile kîne-i şütür
Gir bezm-i ‘ayş u işrete sen de kîtâre gel (G. 303/1)

3.4.6.20. Şîr, peleng

Şîr; aslan anlamındadır. Dîvân şiirinde daha çok güç sembolü olarak kullanılır. Arslanın güç ve kuvveti, kasîdelerde övülen kişilere sıfat olarak yakıştırılır. Arslanın pençesi, sevgilinin her şeyi yapabilirlğine işarettir. Ceylan ile arslanın yan yana getirilmesinde ise en büyük neden sevgilinin âhû gözüyle arslan gibi haşmetli bakışıdır. Bu arslan bakışı karşısında kimse duramaz. Arslanın Farsça karşılığı olan “Şîr” ile pençe yan yana gelince “Şîrpençe” denilen bir hastalığın adı hatırlanır. Şairlerin bu anlam ilgisi ile de hareket ettiklerine rastlanır. Esed, Gazanfer, haydar kelimeleri de kimi zaman arslan yerine kullanılır.

Hayvanların en güçlüsü olan bu yönüyle dikkat çeker. Ey gözleri ceylana benzeyen sevgili! Gönül, senin kirpiklerinin kılıcından yüz çevirmez (ondan ilgisini kesmez); o, keskin kılıcın üzerine giden cesur bir arslandır:

Gönül tîg-i müjenden yüz çevürmez ey gözi âhû
O bir şemşîr-i bürrâna varur şîr-i dil-âverdûr (G. 50/4)

Peleng; pars (leopar, panter) kedigillerden, postu benekli, çevik ve yırtıcı bir hayvandır.

Siyah renk ve küçük yuvarlak şekil ilgisiyle vücudu yaralarla dolu yaralı âşık parsa benzetilmiştir. Âşık baştan ayağa kabuk bağlayıp kararmış benek benek siyah yaralarıyla belâ dağında bir parsı andırır:

Hem-reng-i peleng itdi beni kûh-ı belâda
Cismümde ser-â-pâ görinen dâğ-ı siyâhum (G. 321/2)

Dâğlarla bedenüm olsa n’ola nakş-ı peleng
Ben ol âhû-beçe-i şîr-şikârı severin (G.385/2)

3.4.6.21. *Mûr*

Mûr; karınca anlamındadır. Neml şeklinde kullanıldığı da olur. Edebiyatta genellikle Süleyman peygamber ile olan macerası nedeniyle anılır. Bazen de sevgilinin ayva tüyleri yerinde kullanılır.

Şair karıncaları siyah rengi, küçücük oluşu ve narin vücut yapısıyla sevgilinin ayva tüyünün benzetir. “Sevgilinin şirin dudakları çevresindeki siyahımsı ayva tüyleri sanki gül suyuna düşmüş karıncalardır.” der:

Lebleründe hattun ey şîrîn-dehen
Mûrlar cüllâba düşmüş gûyiyâ (G. 11/2)

Karınca narin narin vücut yapısıyla beyitlere konu olur. Karınca ile Hz. Süleyman, birlikte çokça zikredilir ve kıssalarına telmihler yapılır:

Yâre ser kılsa fidâ mûr-sıfat cân-ı za'îf
Pîş-keş pâ-yı melahdur ki Süleymâna çeker (K. 12/4)

Añarlar devlet-i şâh-ı cihânda nâmuñ ey
Bâkî Süleymân yâd olındukça bile mezkûr olur mûrî (G. 484/6)

3.4.6.22. Pervâne

Pervâne; kelebek anlamındadır. Gece ışığın etrafında dönen küçük böcektir. Eski şiirde sevgilinin etrafında dönene âşığa benzetilir.. Eskiden, geceleyin mum ışığında iş görülürdü. Şairler de şiir yazarken hemen yakınlarında bulunan bu kelebekleri şiirlerine konu edinmişlerdir. Pervâne, çevresinde döndüğü mumun aleviyle yanar tutuşur. Hatta sevgilinin beni de bu alev ile yanmış pervâneye benzetilir (PALA, 2004: 370).

Bâkî o ay yüzünün mumuna pervanedir ki gönül yakan güzelliği, büyük nurdan, mumu yakar:

Cemâli şem'ine pervânedür Bâkî o mâhun kim
Yakar hüsn-i dil-efrûzı çerâğı nûr-ı a'zamdan (G. 360/5)

Şair sevgilinin mum ateşi gibi parlayan yanağının hayaline pervane olup yanmak ister:

Hayâl-i şem-i ruhsârün ko yansun hâne-i dilde
Perin ol şem'a yakup şevkile pervâneler dönsün (G. 391/3)

Şair, gönlünün sevgilinin yüzünün şevkiyle yandığını; onun yüzünün mumuna pervane olduğunu söylemektedir:

Gönül şevk-i ruhunla yana geldi
Cemâlün şem‘ine pervâne geldi (G. 498/1)

3.4.6.23. *Mekes*

Meges; mekes şeklinde de kullanılan kelime, sinek anlamına gelir. Dîvân şiirinde sevgilinin beni, bir karasinek olarak ele alınır. O, sevgilinin tatlı dudağı ve bal yanağı kenarına konmuş bir işarettir. Bazen rakîp veya âşık da âcizlik bakımından sinek olabilmektedir. Hatta bu yönüyle peşe (sivrisinek) olarak zikredildikleri de olur.

Sevgilinin yanağındaki bene benzer amber renkli ve kokulu bir sinek görülmemiştir. Sevgilinin dudağı ve yanağı tatlıdır, sinek de şekerli mamullere düşkündür. Yanaktaki siyah beni şeker üstüne konmuş bir sinektir:

Bâzâr-ı dehr içinde gözüme tokınmadı
Hâl-i ‘izâr-ı yâr gibi ‘anberîn meges (G. 209/4)

‘Îzârunda şehâ hâl-i siyâhun
Şeker üstüne konmuş bir megesdür (G. 179/4)

3.4.6.24. *Zenbûr*

Zenbûr; eşek arısı demektir. Zar kanatlılardan olup zehirli iğnesi bulunan bir çeşit yaban arısıdır. Dönemin diğer şairleri eşek arısına benzetilmiştir. Şair, bu eşek arılarının iğne şeklindeki oklarına maruz kalmış bir çiçektir.

Yeni hastanın ayva tüylerinden, dudakların isteklisi kaçmaz; zehiri içmeye istekli olana zehir içmek keder değil:

Leblerüñ mâ’ili kaçmaz hat-ı nev-hâsteden
Gam degül tâlib-i nûş olana nîş-i zenbûr (G. 125/3)

Ey gönül! O gonca dudaklının yanında rakibin dikenini hoş gör, çoğunlukla balı toplayan zehiri içerir:

O gonca-leb yanında hoş gör ey dil hâr-ı ağyarı
 ‘Asel cem‘ eyleyen nuş eyler ekser niş-i zenbûrı (G. 547/4)

3.4.6.25. Şeb-tâb

Şeb-tâb; ateş böceğidir.

Ateş böceğinin karanlıkta kuyruğunun ucunda ateş gibi parıldamalar olur. Bu parıldamalar şaire ayın ışıklarını andırır:

Meş'al-i mâhdur ol gevher-i şeb-tâb meger
 Geçinür çenber-i gerdûn ile hem-ser hâtem (K. 19/13)

3.4.6.26. Semender

Kertenkeleye benzeyen küçük bir hayvan olarak bilinir. Ağaç kovuklarında yaşar. Halk arasında ateşten etkilenmediği inancı vardır. Bu sebeple semender şiirde genellikle ateşle birlikte anılır. Âşık için ayrılık ateşten daha yakıcıdır, ayrılık acısı çekenlerle karşılaştırıldığında semender daha huzurludur:

Isınurdum yirüme nâr-ı firâka nisbet
 Ben olaydum eger âteşde semender yirine (G. 422/5)

Semenderveş semendüñ yanar od içre atar kendin
 Su gibi akıdur degse şirâr-ı na'li sindânı (K. 5/17)

3.4.6.27. Ejder, mâr

Ejder/Ejderhâ; büyük yılan anlamına gelir. Eski şiirde sevgilinin saçları için bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Sevgilinin siyah, uzun ve kıvrım kıvrım saçı hazineleri bekleyen ejderha gibi vuslat hazinesinin isteklisini öldürür.

Genc-i visâl tâlibini ejdehâ-sıfat

Ol halka halka zülf-i ham-ender-ham öldürür (G. 133/2)

Şair, feleği dünya hazinesini tamamen sarmış yedi başlı koca bir yılan benzettir:

Felek bir ejdehâ-yı heft-serdür

Tolanmış genc-i dünyâyı ser-â-pây (G. 519/2)

Hz. Musa'nın âsâsının yılan dönüşmesi ve Firavun 'un büyücülerinin yaptıkları yılanları yutması mucizesine telmih edilen bir beyitte kış Firavun'a, sümbül de rengi ve şekliyle yılan benzetilmektedir. Baharın müjdecisi olan sümbül elindeki âsâyı, Hz. Musa gibi, kış Firavununun askerlerine bir yılan yaptı, denilmiştir:

Yine Fir'avn-ı şitâ ceyşine Mûsâ-mânend

Eyledi elde 'asâsını bir ejder sünbül (K.24/12)

3.4.6.28. *Neheng*

Neheng; timsahdır. Timsah öldürme, parçalama ve yutma özelliği olan vahşi bir hayvandır. Saç şekil olarak timsaha benzetilmiştir. Yüz veya yanak su, yanakların kenarına sarkmış olan saç da su kenarında yatan timsah tasavvur edilmiş olmalıdır. Yüz denizine düşen âşık saç timsahına yakalanıp yem olabilir:⁴⁴

Mahabbet içre giriftâr-ı hecr olan 'âşık

Denizlere düşüben tu'me-i neheng oldu (G. 489/6)

Şair, sevgilinin aşkıyla acı çeken âşıkları denize düşüp timsahlara yem olanlara benzetmektedir:

⁴⁴ Güfta, agm.

Mahabbet içre giriftâr-ı hecr olan ‘âşık
Deñizlere düşüben tu’me-i neheng oldu (G. 489/6)

3.4.6.29. Suda yaşayanlar

Suda yaşayan canlılar için mahi sözcüğü kullanılmıştır.

Şair sevgilinin gökteki aydan sudaki balığa kadar cefa kancasını saldığını söylemektedir:

Mâhdan mâhiye dek saldı cefâ kullâbın
Kıssa-i gussa-i zülfün ne dırâz eyleyelüm (G. 317/4)

3.4.7. Bitkiler

3.4.7.1 Dıraht, gül-bün, nihâl, nahl

Dıraht; ağaç, darağacı anlamlarına gelir.

Sevgilinin ayrılık acısıyla sarsılan aşık, sonbahar rüzgarlarının eseceğini ve ağaç yapraklarının titreyerek düşeceğini anlatmakradır:

Haber-i hecrüñ ile tende dil ü cân ditrer
Esicek bâd-ı hazân berg-i dırahtân ditrer (G. 137/1)

Gül-bün; gül kökü, gül biten yer anlamındadır.

Eğer dünya dönmez ve zaman akmasaydı insanlar gül bahçesinde geçen ömre aldanabilirdi, ancak hayat aldatıcıdır:

Aldanurdum gül-bün-i ‘ömrüñ yüze güldüğine
‘Ahdine tursa zamâne dönmese devrân eger (K. 13/2)

Nihâl; ağaç fidanı anlamındadır.

Yağan karın fidanların üstünü yer yer beyazlatması gibi, aşğın gönlü de yer yer pamukla dağlanmış gibidir:

Agardı berf ile yir yir çemende cism-i nihâl
Niteki penbe-i dâg ile sîne-i abdâl (K. 21/1)

Nahl; nahil şeklinde de kullanılan kelime, gümüş veya balmumundan yapılma ağaç taklidi süs anlamındadır. Düğünlerde insan boyunu aşan nahiller yapılır, dallarına yaprak ve meyve olarak süs eşyası takılırdı. Bu nahiller daha sonra gelinin veya sünnet çocuğunun önünden geçirilip gerdek odasına bırakılırdı. Nahiller daha çok selviye benzermiş. Nahil yapan kişiye “nahilbend” denir. Kelime, şiirlerde bend veya bağlamak kelimeleri ile çok kullanılır.

Şair sevgilinin boyunu özel olarak hazırlanan ve goncalarla süslenen nahillere teşbih etmektedir:

Goncalarla zeyn olunmuş nahle döndi kâmetüm
Şöyle gark itdi hadeng-i yâr peykân zahmına (G. 411/4)

3.4.7.2. Bîşe

Bîşe; ormanlık, meşelik, sazlık anlamındadır.

Şair, aşk yiğidinin teninin aşk elinden sarı yaralarla dolduğunu, bu şekilde aşk ormanında yaşayan aslan ve kaplanları andırdığını ifade etmektedir:

Cism-i pür-dâg u ten-i zerd ile merd-i ‘aşkdan
Ser-be-ser şîr ü peleng olmuş mahabbet bîşesi (G. 513/4)

3.4.7.3. Serv

Serv; selvi ağacı anlamındadır. Sevgilinin boyu için kullanılır.

Sular selvinin ayaklarının dibinde yer edebilmek için etrafa yayılmaktadır diyen şair hüsn-i talil yapmaktadır:

Sahn-ı çemende servi kenâr eylesem diyü
Dökilmede saçılmada etrâfa cûybâr (G. 180/5)

Bu beyitte selvinin çok hafif bir rûzgârda bile sallanmasına işaret edilmektedir:

Gül-şende kûyun işideli serv oturmadı
Zencîrlerle bağladılar âb turmadı (G. 521/2)

3.4.7.4. Bîd

Bîd; söğüt ağacı anlamındadır. Su kenarında oluşu ve yapraklarının titreyişi bakımından dîvân edebiyatında teşbîhlere konu olmuştur. Bîd-i giryân, bîd-i mecnûn, bîd-i nâlân, bîd-i sernigûn gibi tamlamalar ise salkım söğüt yerine kullanılır.

Söğüt ağacının dalları yere doğru uzanır ve suya değer, şair bu yönüyle söğüt dallarını gözyaşı nehrine düşen bir hançere teşbih etmektedir:

Bâgda âb-ı revân üzre dökilür berg-i bîd
Cûylar dîdâruñuñ reşkiyle düşdi hançere (G. 481/2)

3.4.7.5. Tûbâ

Tûbâ; cennette bulunana bir ağaçtır.

Şair sevgilinin yerini cennetteki Tuba ağacının gölgesine teşbih etmektedir:

Cennet-i kûyuña meyl eylese Tûbâ yiridür
Âsitânuñ dilese gökde Mesîhâ yiridür (G. 66/1)

3.4.7.6. Hadeng

Hadeng; kayın ağacı; kayın ağacından yapılmış ok anlamındadır.

Dîvân şiirinde sevgilinin gamzesi hadenge benzetilir. Hadengin ucuna temren takılır.

Zahm-ı hadeng-i âh ile deldüm şu deñlü kim
Kef-gîre döndi günbed-i heft âsmânı gör (G.77/6)

3.4.7.7. *Ûd*

Ûd (cûd); öd ağacı. Ateşte atılınca zaman güzel bir koku yaymasıyla bilinir.

Şair, ‘Alî Paşa’yı methederken onun namının göklere ûd ve amber kokusu gibi yayıldığını söylemektedir:

Nâmuñ âfaka salar nefha-i ‘ûd u ‘anber
Meclis-i devletüñe olalı micmer hâtem (K. 19/31)

3.4.7.8. *Bâr*

Bâr; her türklü meyve için kullanılan genel bir anlam taşır.

Şair sevgilinin boyunu taze bir fidana, dudaklarını ve yanağını ise meyve ve yaprakların teşbih etmektedir:

Nâzûk nihâli ol leb ü ruhsâr-ı âl ile
Bir şâhdur ki olmuş aña berg ü bâr la’l (G. 311/4)

3.4.7.9. *Enâr*

Enâr; nar meyvesidir.

Aşığın gönlüne dert ve keder güvensiz bir şekilde misafir olunca, gözlerinden kırmızı nar tanelerinden damlayan su gibi kanlı yaşlar akmaya başladı:

Mihmân olunca derd ü gamuñ dilde mâ-hazar
İki enâr dâneledi çeşm-i hûn-feşân (G. 362/3)

3.4.7.10. *Engûr, Rez*

Engûr; üzüm demektir. Dîvân şiirinde şarap için kullanılır. Şarabın üzümünden yapılmış kırmızı renkte bir içecek oluşu, çok zaman sevgilinin dudağına teşbîhlere yol açar.

Elest meclisinin sarhoşu olanlar, üzüm şarabına minnet etmezler:

Bâkî çeker mi bâde-i engûr minnetin
Her kim ki mest-i cür'a-i câm-ı Elest olur (G. 97/5)

Rez; asma, bağ kütüğü veya şarap anlamındadır. Şaraba kaynaklık eden üzümün yetiştiği yer manasındadır. “Asmanın kızı” anlamına gelen “duhter-i rez” veya “duht-i rez” tamlamaları ile “şarap” anlamına gelip sıkça kullanılan kavramlar olarak beyitlerdeki yerini alır.

Şair vefasız sevgililerden usandığı için kendini şarabın kollarına bırakmayı düşünmektedir:

Rez duhterini sîneye çeksem ‘aceb midür
Cevrinden özge nesnesi yok bî-vefâlaruñ (G. 262/4)

3.4.7.11. *Bâdem/bâdâm*

Bâdem/bâdâm; badem ağacı ve meyvesi anlamına gelir. Dîvân şiirinde sevgilinin gözleri bademe benzetilir. Şekil yönünden göze benzediği için şairler, göz ile birlikte bademi de anarlar. Ayrıca diğer yemişlerle birlikte meze olarak da kullanılabilir.

Dîvân şiirinde sevgilinin gözleri bademe teşbih edilir:

Olcak yâr gibi dil-ber-i şîrîn-harekât
Teni pâlûde-i ter gözleri bâdâm olsa (G. 460/2)

3.4.7.12. *Şeftâlû*

Şeftâlû; şeftali meyvesidir. Hastalar ve özellikle hamileler vakti olmayan meyvelerden isterler, şair bu hadiseye dikkat çekerek ayrılık acısıyla yanan aşığın şeftali istemesinin doğal olduğunu söylemektedir:

Fürkatüñde tañ mı şeftâlu dilerse cân u dil
Mîve-i bî-vakt iderler ârzû bîmârlar (G. 85/5)

3.4.7.13. *Sîb*

Sîb; elma anlamındadır. Şair sevgilini çenesini bir elmaya teşbih etmektedir:

İller yiye sını bâg-ı cemâlûñ
Ey sîb-zekan Bâkî nice bir diye eyvâ (G. 5/5)

3.4.7.14. *Eyva*

Eyva; ayva anlamındadır.

Âşık, rakip sevgilinin portakal gibi çenesine dokunamasın diye elinde ayva ile yüzü limon gibi ekşimiş şekilde nöbet beklemektedir:

Turuncî gabgabûña el suna diyü rakîb ey mâh
Günüm eyvâ ile geçdi vü beñzüm oldı leymünî (G. 538/3)

3.4.7.15. *Turunç*

Turunç; portakla benzeyen acı bir meyvedir.

Turunç; dîvân şiirinde renk, lezzet, şekil veya koku yönünden söz konusu edilir. Sevgilinin çenesi, gabgabı ve güneş, birer turuncu andırır.

Şair bu beyitte güneşi bir turunca teşbih etmektedir:

Mâh-ı çarh üzre nedür bilmek dilerseñ ol sevâd
Yakdı yâre sunmaga devrân turunç üstine dâg (G. 227/4)

Şair sevgilinin gabgabını bir turunca benzetmektedir:

Turuncî gabgabuña el suna diyü rakîb ey mâh
Günüm eyvâ ile geçdi vü beñzüm oldı leymünî (G. 538/3)

3.4.7.16. Leymûn

Leymûn; limon anlamındadır.

Bu beyitte şair, ekşi suratını bir limona benzetmektedir:

Turuncî gabgabuña el suna diyü rakîb ey mâh
Günüm eyvâ ile geçdi vü beñzüm oldı leymünî (G. 538/3)

3.4.7.17. Penbe

Penbe; pamuk demektir.

Aşığın yaralarını sarmak için yasemin bir pamuk görevi görür:

Farkında kılup yâsemeni dâğına penbe
‘Aşkuñda geçer baş açuk abdâl karanfûl (G. 284/2)

3.4.7.18. Sipend

Sipend; üzerlik tohumu, tütsü olarak kullanılır.

Âşık, ayrılık acısıyla sararmış ve acı çeken teninin bir üzerlik tohumu gibi yanıp tutuştuğunu söylemektedir:

Bu cism-i zerd ü zâr u nizâr ile nice bir
Yanam firâkuñ âteşine nitekim sipend (G. 34/3)

3.4.7.19. Cev, Erzen

Cev; arpadır anlamındadır.

Şair insanların hep aynı durumda olamayacağını anlatmak için en güçlü savaş atlarının bile bir gün arpasız, yemsiz kalacağını söylemektedir:

Korkaram çâpük-süvâr-ı ‘arsa-i ‘îrfân iken
Esb nâ-geh bir gice bî-cev kala ester bile (K. 10/11)

Erzen; darı (hububat) anlamına gelir.

Şair, ay yüzlü sevgilinin gönül kuşunu avlamak için yıldızları bir yem olarak kullandığını anlatmaktadır:

Mâh-ı nev dâm kurup dökdi kevâkib erzen
Umaruz k’ola yine ‘ayş u safâ mürği şikâr (K. 25/12)

3.4.7.20. Ney

Ney; kamış demektir. Nefesli bir çalgı olan ney de bu kamıştan yapılır.

Sazlıklarda biten kamışlar su içinde salınıp dururlar. Şair kalbinin bu kamışlar gibi aşk yolunda devamlı titrediğini söylemektedir:

Güzer-i eşk-i revânûm komadı dilde karâr
Cûybâr içre biten ney gibi her ân ditrer (G. 70/3)

3.4.7.21. Piyâz

Piyâz; soğan, lale soğanı anlamındadır.

Eğlence meclislerinde sazlar eşliğinde bir güllerle vakit geçirilemezse, sümbül gibi bir soğan ile geçinmek gerekir:

Gül gibi ‘ışret olmaz ise berg ü sâz ile
Sümbül gibi geçinmek olur bir piyâz ile (G. 477/1)

3.4.7.22. *Dâne*

Dâne; tane, tohum; çekirdek; kurşun, gülle anlamındadır.

Sevgilinin kıvrım kıvrım perçemlerinin içinde damla damla terler görünmektedir:

Dâne dâne ol ‘araklar turra-i pür-tâbda
Katre katre jâlelerdür sümbül-i sîr-âbd (G. 442/1)

3.4.7.23. *Hâs/hâşâk/hâr/hâr u hâs*

Hâs/hâşâk/hâr/hâr u hâs; çöp, süprüntü, yonga, ot kırıntısı, çerçöp, çalı çırpı, diken anlamındadır.

Şair faziletli kimselerin durumuna üzülerek çerçöpün suyun üstünü sarması gibi onlarında izzet ve makamının üstünün örtüldüğünü söylemektedir:

Yire geçse yiridür ehl-i fazîlet çünki âh
‘İzz ü câhuñ hâr u has deryâ-misâl üstindedür (G. 168/5)

Şair gülün etrafını dikenlerin sardığını, ancak kendisinin bundan uzak gayet yumuşak tabiatlı olduğunu söylemektedir:

Bâkıyâ bâg-ı cihânda kanı bir nâzûk-tab’
Sînesi gül gibi âzürde-i hâşâk degül (G. 309/7)

3.4.7.24. *Giyâ/gyâh, sebz, sebze*

Giyâ/gyâh; nebat, bitki, tâze ot anlamlarına gelir.

Şair kabrinde biten taze otların bile sevgiliye olan aşkını ilan etmek için yeşerdiğini söylemektedir:

Dildür saña ‘arz itmege ahvâlümü gûyâ
Kabrumdeki hâk üzre biten tâze giyâhum (G. 321/4)

Sebz, sebze; yeşil, yeşil renkli anlamındadır. Sebze ise yeşillik, çimen; yemeği yapılan yeşillik anlamındadır.

Sevgilinin tatlı dudaklarını şeker yemiş bir papağana benzeten şair, onun tatlı dudaklarından ve yeşil hattından söz etmektedir:

Dehenûn tûtî-i şekker-şiken olsa ne ‘aceb
Leb-i şîrîn ü hat-ı sebz aña bâl ü perdür (G. 108/2)

Şair eğlence meclisi tasvir ettiği bu beyitte, seher yeliyle yetişmiş taze sebzelerden ve yer serilmiş yeşil renkli halılardan örnek vermektedir:

Mevc urur bâd-ı seherden sebze-i ter mi ‘aceb
Yâ bisât-ı bezm-i ‘ayş olmuş yeşil hârâ mıdur (G. 123/3)

3.4.7.25. *Ezhâr/şükûfe*

Ezhâr / Şükûfe; bu iki sözcük genel anlamda çiçekler yerine kullanılmaktadır.

Bahardan bahseden şair, çiçek bahçelerinin yeşerdiğini ağaçların birer çadıra döndüğünü anlatmaktadır:

Dikdi leşkergeh-i ezhâra sanavber tûgın
Haymeler kurdı yine sahn-ı çemende eşcâr (K. 18/7)

Yüksek makamlara bahar geldiği için, kuzey badem çiçeklerini dökmektedir:

Meger ki ‘âlem-i ‘ulvîde nev-bahâr oldı
Döker şükûfe-i bâdâmı sahn-ı bâga şimâl (K. 21/8)

3.4.7.26. *Gonca*

Gonca; çiçeklerin açılmamış, ilk halidir, tomurcuk anlamında da kullanılır.

Dîvân şiirinde sevgilinin ağzı bir goncaya benzetilir. Bu en çok kullanılan mazmunlardan biridir:

Nice teşbîh idem agzuña bir ebkem gonca
Nice nisbet kılam ol zülfe ber-â-ber sünbül (K. 24/37)

3.4.7.27. *Gül*

Gül güzelliğinden dolayı şiirlerde çok sık kullanılır. Çok eski tarihlerden beri bilinen gül çok kullanılan bir mazmundur.

Gül, birçok yömden sevgiliye benzetilir. Bu açıdan şairler için bir ilham kaynağıdır. O çiçeklerin en üstünüdür. Gül kokusu rengi, güzelliği bakımından teşbihlerde kullanılır. Özellikle Hz. Peygamber için kullanılır.

Gam dağlarında ayrılık acısı çeken aşığın gözyaşları çerçöp ve dikenleri bile güle çevirecek kadar güçlüdür:

Kühsâr-ı gamda gözyaşı hecrüñle dem-be-dem
Hâşâk u hârî şâh-ı gül ü ergavân ider (G. 109/2)

Sevgilinin gül renkli yanağının kırmızılığını gören lale, bu güzellik karşısında sevgiliyi kışkandığı için ayağı çamur içinde kalmış, hiçbir yere hareket edememiştir. Sümbül ise sevgilinin güzel saçını görünce kederlenip perişan olmuştur:⁴⁵

⁴⁵ Özerol, agm.

Lâle reşk-i ruh-ı gül-gûnun ile pâ-der-gil
Gam-ı zülfünle perîşân u mükedder sünbül (K. 24/36)

Sevgilinin yanakları renk yönünden güle benzetilir:

Ruhuñ berg-i gül-i sîr-âba benzer
Leb-i la 'lûñ şarâb-ı nâba benzer (G. 116/1)

Gül ile bülbülün aşkı edebiyatımızda en çok kullanılan mazmunlardandır. Sakinin sunduğu gül

Sâkıyâ câm-ı mey ne hoş gül olur
Eline kim alursa bülbül olur (G. 156/1)

Dîvân şiirinde sevgili çeşitli yönlerden gül ile mukayese edilir. Burada aşık maşuğun güzellik bakımından gülden daha üstün olduğunu, kendisinin ise gam çekmede bülbülden daha üstün olduğunu söylemektedir:

Hüsn ile saña öykünemez çün gül-i ra'nâ
Hüzn ile baña beñzeyemez bülbül-i şeydâ (G. 5/1)

Bâkî Divan'ında "şâh-ı gül" olarak geçen gül dalı çeşitli tasavvurlar içinde ele alınır. Bahar mevsimi, zevk ve eğlence mevsimi olduğu kadar insanların birbirlerine yaklaşması ve dostluğun da mevsimidir. Gül dalı ve yasemin fidanının kolları ile birbirlerine sarılmalarının zamanı gelmiştir.⁴⁶

Şâh-ı gül nihâl-i semen biri birinün
İrdi o dem ki kolını boynına salalar (G. 203/6)

⁴⁶ Özerol, agm.

3.4.7.28. *Lâle*

Şekil ve renk özellikleriyle edebiyatta ve süsleme sanatlarında kullanılan çiçektir. Farsça bir kelime olan lâle çok yıllık, soğanlı ve otsu bir bitkinin adıdır. Çiçekleri bir sap üzerinde bir tane olup çiçek örtüsü altı parçalı, serbest, kırmızı, sarı veya beyaz renkli olabilir. Her parçanın dip kısmında genellikle esmer renkli bir leke görülür. Şairler tarafından lâlenin üzerinde durulan önemli özelliklerinden biri kırmızı rengidir. Bu renk daha çok sevgilinin utangaçlığını sembolize etmekte, utangaçlığından dolayı da lâle bağ kenarında “hacîl” durmaktadır. Utangaç sevgilinin yanağı, âşığın gözyaşı lâlenin kırmızı rengine benzetilir.

Lale başına çevher bir taç takmıştır. Bu onun çemen ülkesinin sultanı olduğuna işaret eder:

Jâlelerden takınur tâcına gevher lâle

Şâh olupdur çemen iklimine beñzer lâle (G. 466/1)

Mecnun’un gidişine çok üzülen dert vadisindeki sıkıntı laleleri yaş dökerek solmaya başlamıştır:

Bir pâre yaşum tâzeledi vâdî-i derdi

Mecnûn gideli lâle-i mihnet sola yazdı (G . 529/3)

3.4.7.29. *Za’ferân*

Za’ferân; safran. Eski tıpta çok kullanılan açık sarı bir eczadır. Kalbe kuvvet verir, rengi güzelleştirir, idrarı çoğaltır, şehveti düşürür, damarları açarmış. Divân şiirinde rengi dolayısıyla çok anılır.

Zambak goncasından yapılan gümüş renkli pazubandın üstündeki yazı safran sarısı ile yazılmıştır:

Zanbakuñ goncasıdur bâga gümüñ bâzû-bend

Za’ferân ile yazılmış aña hatt-ı tûmâr (K. 18/20)

3.4.7.30. *Reyhân, sünbül*

Reyhan; fesleğendir. Divân şiirinde sevgilinin saç ve ayva tüyleri için kullanılır. Ayrıca "reyhan" kelimesi cinâs-ı nakıs yoluyla "hayran" kelimesini oluşturur. Eski tıpta birinci derecede kuru ve sıcak kabul edilir. Koklanması uyku getirir. Kalbi kuvvetlendirir.

Sevgilinin saçına bağlanan çan ipi artık reyhan ile bağlanamaz, reyhan onu bağlayacak güçte değildir:

Baglarsan eger deste-i reyhân ile turmaz
Tâ rişte-i cân turrası târına ulandı (G. 524/3)

Sünbül; sünbül çiçeğidir. Sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır.

Aşk bahçesinin bahçıvanı olan âşıklar için gül yarası sünbül ve reyhan kokusu gibi güzel gelir:

Bâğbân-ı gülşen-i ‘aşkuñ olan ‘âşıklara
Dâğı gül dūd-ı kebūdı sünbül ü reyhân gelür (K. 6/3)

Sevgilini saç âşıkları yakalayan bir tuzaktır. Bu saç tuzağına yakalanan âşık oradaki sünbül kokusundan perişan bir hale düşer:

Zülf-i dil-ber bendine düşmiş gibi âşüfte-hâl
Sünbül-i miskîn ‘aceb kendin perîşân eyledi (K. 7/ 11)

3.4.7.31. *Sûsen*

Sûsen; susam anlamındadır.

Şair, menekşenin güle köle olmasının sebebini özgür susamın onun üstüne kılıç tutmasına yormaktadır:

Devründe güle niçün olur bende benefşe
Üstine kılıçlar mı tutar sûsen-i âzâd (G. 35/2)

3.4.7.32. Nilüfer

Nilüfer; suda yetişen bir bitkidir.

Nilüferler suda yetişen bitkilerdir. Şair buradan hareketle gözyaşı nehrinin içinde sarı çehresini suda akıp giden bir nilüfere teşbih etmektedir:

Cûy-bâr-ı eşküm içre çihre-i zerdüm benüm
Görinür âb-ı revân içinde nîlüfer gibi (G. 499/4)

3.4.7.33. Nergis

Nergis; nergis çiçeğidir.

Dîvân şiirinde nergis ile göz arasında sıkı bir ilişki vardır. Baygın ve şehlâ bakan sevgilinin gözü nergise teşbih edilir:

Gonca lebûne ‘âşık-ı hûnîn-ciger geçer
Nergis gözüne bende-i sâhib-nazar geçer (G. 62/1)

3.4.7.34. Yasemen

Yâsemen (Semen); yasemin çiçeği demektir. Şiirlerde rengi, kokusu ve yaprağıyla anılır ve sevgilinin yanağıyla ilgili olarak gösterilir.

Sevgilinin geçtiği yerlerdeki topraklara yüzünü sürmek için gül ve yasemin yerlere serilmektedir:

İzüñ tozına yüzlerin sürmege
Dökildi saçıldı gül ü yâsemin (G. 368/4)

Geline benzeyen yeşil bahçeleri süslemek için yasemin tarak, rüzgâr makyajcı, su ise ayna olmuştur:

Zîb ü fer virmek içün rûy-ı ‘arûs-ı çemene
Yâsemen şâne sabâ mâşita âb âyinedâr (K. 18/5)

4. Sonuç ve Öneriler

Bâkî Dîvânı'nda bulunan kültür unsurlarının tespitinin amaçlandığı bu çalışmada yer alan manevî kültür bölümünde; dîn, tasavvuf ve toplum konuları, alt başlıklarıyla incelendi; maddî kültür kısmında ise inşâî unsurlar, imâlî unsurlar, diğer maddî unsurlar ve tabiat başlıkları ve bunların alt başlıkları ele alındı.

Manevi kültür bahsinin ilk maddesi olan din bahsinde şair, esmayihüs-nâdan âyetlere oradan meleklerle ve peygamber kıssalarına, helal ve haramlara kadar uzanan geniş bir dini altyapıya sahip olduğunu bize göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en ihtişamlı dönemi olan 16. yüzyılda yaşayan Bâkî, yaşadığı dünyayla ilgilenmiş, dış dünyayı, devrinin ihtişamlı hayatını şiirine yansıtmıştır. Bu bakımdan Bâkî'nin şiirlerinde tasavvufi terimler olmasına rağmen ona bir mutasavvuf demek güçtür. Bâkî'nin aşkı beşeri aşktır, gerçek dünya aşkıdır. Bâkî, bütün güzellere ve güzelliklere âşıktır. Şiirlerinde bu güzellikleri ve aşkı işlemiştir. Bâkî Dîvânı'nda tevhit, münacat ve naat gibi türlerin bulunmaması da bunun sonucudur.

Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde yaşamış olan Bâkî, saraya daima yakın durmuş ve hükümdarların iltifatına mazhar olmuştur. Bu sebeple Bâkî Dîvânı'nda padişah, sadrazam, vezir gibi devlet adamlarına; Mevlana'dan Hallac-ı Mansur'a, İskender'den Dârâ'ya; Yûsuf ile Züleyha'dan Leyla ile Mecnuna kadar topluma mal olmuş önemli şahsiyetlerin yanında kapıcıdan çalgıcıya toplumun tüm renklerini bulmak mümkündür.

Şairin kasap, çiftçi, dalgıç, kapıcı bahçıvandan sarraf ve sâkiye kadar birçok farklı meslek erbabına ve bu mesleklerin inceliklerine yer vermesi aslında halk kültüründen beslendiğinin önemli bir emaresidir.

Maddi kültür bölümünün ilk maddesi olan inşâî unsurlar bahsinde şair köy ve şehir kültürüne ait yapıların özelliklerden, dönemin zenginliğini yansıtan saray ve köşklere; savaşçı bir millet olmanın gereği olan kalelerden, burçlara ve hisarlara uzanan bir kültür ve medeniyet harmanı oluşturmaktadır.

İmâlî unsurlar bölümünde kültürün ana unsurlarından olan giyim kuşamdan, günlük aletlere, ekmekten kebaba, mezeden şaraba uzanan yiyecek ve içeceklerle ulaşım araçlarına ve savaş aletlerine ve kıymetli taşlara uzanan bir çizgi vardır.

Dört unsur olan su, hava, toprak ve ateşi tabiatın özü olarak kabul eden şair, yıldızların ve gezegenlerin hallerinden haber vererek kozmik âlem hakkında da derin bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir. Son bölümde ise bitki ve hayvanlar ele alarak insan dışındaki canlılar işlenmektedir.

Manevi kültür başlığında Allah; Cebrail, Rıdvan, Harut; Hz. İsa, Hz. Musa, Hz. Yûsuf, Hz. Muhammed; cennet, cehennem, Kevser, huri; ölüm, ecel, ruh; din, iman; kâfir, Müslüman; farz, vacip, dua, namaz; sevap ile günah; hac ve zenzem; şeyh, aşk ve teslimiyet gibi İslami unsurlar ele alındı. Padişah ve paşadan vezire; mitolojiden yıldızlara; nakkaştan bağbana kadar uzanan çok geniş bir yelpazede yer alan konular, kişiler ve kavramlar ele alındı. Maddî kültür başlığında ise çadırdan saraya, hamamdan dârü's-şifâya, mahzenden meyhaneye, haremden zindana, çeşmelerden gül bahçelerine, yedi iklimden mahallelere, içilen şaraptan yenilen ekmeğe, kâsedan aynaya, bitkilere ve hayvanlara kadar birçok unsur incelenmiştir.

“Bâkî Dîvânı’nda Kültür Unsurları” adlı bu çalışma klasik Türk edebiyatının bir dönemine kültürel açıdan ışık tutmak amacıyla hazırlanmıştır. Böylece geçmişte sahip olduğumuz derin kültür birikimi bir nebze de olsa yansıtılmıştır. Yapılan bu çalışmanın tarihin tozlu raflarında unutulmasına gönlümüzün razı olamayacağı benzer kültür hazinelerinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlaması dileğiyle.

Kaynakça

- Aybet, Nahid, *Fuzûlî Dîvânı 'nda Maddî Kültür*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Bayram, Ersin, *Fehîm-i Kadîm Dîvânı 'nda Kültür Unsurları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2010.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çavuşoğlu, Mehmet, *Necati Bey Dîvânı 'nın Tahlili*, İstanbul 1971.
- Çelik, N, “Fuzuli’nin Türkçe Dîvânında Geçen Ayetler ve Yorumları”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2011), 131-148
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2000.
- Doğan, Muhammet Nur, *Bâkî*, Metropol Yayınları, İstanbul 2002.
- Gökalp, Ziya, *Hars ve Medeniyet*, Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, Ankara 1972.
- Güfta, H, “Bâkî Dîvânında Siyah Renkli Unsurlar” *Turkish Studies*, 4/8, Sonbahar 2009.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Çev: Zakir Kadiri Ugan), MEB Yayınları, İstanbul 1989.
- Kalkışım, M, “Ölüm Konulu Tarih Kıt'aları” *Turkish Studies*, 4/6, Sonbahar 2009.

- Kandemir, Fatma, *Bâkî ve Nedîm'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008.
- Katar, M, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık" *Journal of Islamic Research*, 20/3, 2007.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, Ankara 1994.
- Levend, Agâh Sırrı, *Dîvân Edebiyatı, Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1980.
- Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Nazik, S, "Bâkî Dîvânı'nda Sevgilinin Otorite Sahibine Teşbihi" *Turkish Studies*, 7/3, Yaz 2012.
- Özarpınar, Yılmaz, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*, Ötüken Nesriyat, İstanbul 1999.
- Özerol, N, "Bâkî'de Gözyaşı" *Turkish Studies*, 7/3, Yaz 2012.
- Özerol, N, "Bâkî'de Gül" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/9, Haziran 2012.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Pekyürek, H. Emre. *Bâkî Dîvân'ında Maddî Kültür*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2007.
- Sarioğlu, Gözde, *Bakî, Nef'i ve Nedîm Dîvânlarında İroni*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Şahin, E, "Bâkî Dîvânı'nda Tasavvufi Ve Batınî Kültür" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/33
- Tarlan, Ali Nihat, *Şeyhî Dîvânı'nı Tedkîk*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

Tolasa, Harun *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Topçu, Nurettin, *Yarınki Türkiye*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1961.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, (9. bs.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

Türkiye Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi* (C.1- 44), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara,1988-2013.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Yusuf ORHAN

Doğum Yeri ve Tarihi : Kâhta 02.11.1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı

Y. Lisans Öğrenimi : Adıyaman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (orta)

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Milli Eğitim (Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni)

İletişim

E-Posta Adresi : yusuf_orhan_02@hotmail.com

Tarih : 08/01/2016

